

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMI (7. - 15. YÜZYILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hıdır Nezih BAMYACI

BURSA – 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMI (7. - 15. YÜZYILLAR)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hıdır Nezih BAMYACI

Danışman Öğretim Üyesi:
Yrd. Doç. Dr. Şahin KILIÇ

BURSA - 2015

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı'nda 701342008 numaralı Hıdır Nezih Bamyacı'nın hazırladığı "Bizans Manastırlarında Seküler İşgücü İstihdamı (7.-15. Yüzyıllar)" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 05/10/ 2015 günü 14:00 – 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının .....BAŞARILI..... olduğuna .....OYLAR BİRLİĞİ..... ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Şahin Kılıç,
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Hasan Basri Öcalan,
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu,
Trakya Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Murat Keçiş
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Üye

Yrd. Doç. Dr. Sezai Sevim
Uludağ Üniversitesi

05/10/2015

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hıdır Nezih Bamyacı
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih
Bilim Dalı : Ortaçağ
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VI + 111
Mezuniyet Tarihi : 05 / 10 / 2015
Tez Danışman(lar)ı : Yrd. Doç. Dr. Şahin Kılıç

BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMI (7. – 15. YÜZYILLAR)

Bu çalışma 7. ve 15. yüzyıllar arasını kapsayan dönemden günümüze ulaşan Bizans Manastır belgeleri ışığında ve Bizans manastırlarının toplumla ilişkisi genel çerçevesi içinde seküler işgücü olarak, bir başka deyişle herhangi bir manastır cemaati üyesi olmayıp ücretli emek olarak Bizans manastırlarında kalıcı veya geçici olarak istihdam edilmiş belli başlı meslek gruplarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra bu meslek gruplarının manastırla ilişkisi incelenmeye, bu ilişkiyi belirleyen ilke ve sınırlamaları ortaya koyulmaya çalışılmakta ve bu ilke ve sınırlamalar üzerinde belirleyici rol oynayan dini, düşünsel ve toplumsal kimi gelişmelerin meslek grupları ile manastırlar arasındaki ilişkinin tabiatında yarattığı değişimlere tarihsel perspektif ile değinilmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Bizans manastırları, Bizans manastır belgeleri, Bizans'da ekonomik ve toplumsal hayat, Ortaçağ'da meslekler ve gündelik yaşam.

ABSTRACT

Name and Surname : Hıdır Nezih Bamyacı
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : History
Branch : Medieval History
Degree Awarded : Master
Page Number : VI + 111
Degree Date : 05 / 10 / 2015
Supervisor (s) : Asst. Prof. Şahin Kılıç

MONASTIC RECRUITMENT OF LAY LABOR IN BYZANTIUM (7TH – 15TH CENTURIES)

This study aims to specify main groups of profession which were temporarily or permanently recruited by Byzantine monasteries as secular labor, i.e. not being a member of any monastic community and employed as paid workers, in the light of surviving Byzantine monastic foundation documents, which covers the period of 7th -15th centuries, and within the general framework of the Byzantine monasteries and their relationship with society. Besides that, these professions' relation with the monasteries is tried to be analyzed, the principles and limitations which shape this relationship are tried to be clarified, and religious, intellectual and social developments which play a decisive role over these principles and limitations by altering nature of the relation between the professions and the monasteries will be mentioned with a historical perspective.

Keywords:

Byzantine monasteries, Byzantine monastic documents, Economic and social life in Byzantium, professions and everyday life in the medieval era.

ÖNSÖZ

Bu çalışma çeşitli aksiliklerden kaynaklanan kesintiler sonucu olağan şartlarda tamamlanabilmesi için gerekli zaman, hazırlık ve emeğin ötesinde bir vadeye yayılarak tamamlanabildi ve bu süre zarfında yardım ve desteklerinden faydalandığım değerli dostların ve kıymetli hocaların listesi oldukça uzadı. Burada hepsinin ismini telaffuz etmem mümkün olamadığı için beni mazur göreceklerini umuyorum. Bu uzun yolun başında, lisans öğrencisi olduğum dönemde Yunan ve Roma Medeniyetlerine duyduğum ilginin temelini atan ve bu ilgimi olgunlaştırıp sağlıklı bir biçimde Bizans Tarihi alanına yönlendirmemi sağlayan değerli hocam Yrd. Doç. Erkan İznik'in ismini en başta anmanın uygun olacağı kanaatindeyim. Çalıştığım alanla ilgili kavrayışımı biraz olsun geliştirmem mümkün olmuş ise bunu engin birikimini hayranlık uyandırıcı bir disiplin içerisinde öğrencilerine aktaran Prof. Dr. Nevra Necipoğlu'nun öğrencisi olduğum döneme borçluyum. Kendisine şükranlarımı sunuyorum. Uludağ Üniversitesinde bulunduğum süre zarfında tez danışmanlığımı üstlenen Yrd. Doç. Şahin Kılıç'a akademik katkılarının yanı sıra gösterdiği sabır ve dostça yaklaşımı için de minnettarım. Çalışmalarımızın tamamlanma evresinde tecrübelerimizi ortaklaştırdığımız, dostluklarını ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümünden araştırma görevlisi arkadaşlarıma dayanışma içerisinde geçirdiğimiz her bir gün için teşekkür ediyorum. Son olarak akademik kariyer yapma hayalimi kendisi ile paylaştığım ilk günden bu yana on yılı aşkın bir süredir benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen sevgili Hayriye Zuhale Bamyacı'ya sonsuz fedakarlıkları için şükranlarımı sunuyorum. Onun desteği olmaksızın bu yola çıkacak cesaret ve gücü bulmam daha ilk günden imkansız olurdu. Ortada bir eser var ise benden çok onun eseridir.

Bursa / 2015

Hıdır Nezih BAMYACI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

BİZANS MANASTIRLARI, TOPLUM VE EKONOMİ: GENEL BİR BAKIŞ..	4

İkinci Bölüm

BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMI	28
1. MANASTIRLARIN SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMINI ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER.....	28
1.1. Manastırların El Emeğine Yaklaşımı	28
1.2. Manastır İdealleri olarak Kendine Yeterlilik ve Dünyadan Soyutlanma	32
1.3. Cinsel Kısıktırmalara Dair Kaygılar	37
2. MANASTIRLAR TARAFINDAN İSTİHDAM EDİLEN BELLİ BAŞLI MESLEK GRUPLARI.....	49
2.1. Tıbbi Personel	49
2.2. Din Adamları.....	57
2.3. İdari Personel	62
2.4. Kişisel Hizmetçiler.....	65
2.5. Yapım Onarım İşçileri.....	70
2.6. Tarım İşçileri	72
2.7. Çeşitli Gruplar	77
SONUÇ.....	80
KAYNAKLAR	90
ÖZGEÇMİŞ.....	111

GİRİŞ

Mevcut çalışmanın öncelikli amacı kullanılacak belgeler çerçevesinde yedinci ve on beşinci yüzyıllar arasında seküler işgücü olarak Bizans manastırlarında kalıcı veya geçici olarak istihdam edilmiş belli başlı meslek gruplarını belirlemektir. Bunun yanı sıra bu meslek gruplarının manastırla ilişkisini incelemeye, bu ilişkiyi belirleyen ilke ve sınırlamaları ortaya koymaya ve bu ilke ve sınırlamalar üzerinde belirleyici rol oynayan dini, düşünsel ve toplumsal kimi gelişmelerin meslek grupları ile manastırlar arasındaki ilişkinin tabiatında yarattığı değişimlerin ele alınan dönem zarfında bir panoraması sunulmaya çalışılacaktır.

Bizans manastırlarının toplumla ilişkisi üzerine pek çok eser ortaya konulmuş olsa da bu çalışmada ele alınması planlanan konu üzerinde yapılmış spesifik bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada sunulmakta olan çalışma literatürde var olan bir boşluğu özgün bir girdi ile doldurmayı ve gelecekte bu konu üzerinde yapılabilecek daha geniş kapsamlı çalışmalar için bir başlangıç teşkil edebilmeyi amaçlamaktadır.

Manastır sistemi içerisinde yer alan kurumlarda iş gücü olarak kullanılan manastır cemaati dışında yer alan işgücü belgeler ışığında meslek gruplarına göre ayrı ayrı ele alınacak, yüz yıllara göre bu meslek gruplarının istihdamına yönelik değişimler toplumun, manastırların ekonomik-fiziki yapısının ve inanç sisteminin geçirdiği değişimler çerçevesine oturtularak incelenecektir. Bu gruplardan beklenen hizmetler ve karşılığında yapılan nakdi ve ayni ödemeler de benzer bir çerçeve içerisinde değerlendirilecek, böylece manastır-toplum ilişkisi üzerine gelişmiş literatürde doğrudan değinilmemiş olan bu konunun çok yönlü bir değerlendirmesi sunulmuş olacaktır.

Bizans manastırlarının toplumla olan ilişkisi Bizans tarihi disiplini içerisinde sıklıkla tartışılan bir konu başlığı olagelmıştır. Bizans devleti ve medeniyetini “ortaçağ karanlığı” ile özdeşleştiren yaklaşımın tarih yazımına hakim olduğu dönemde yapılan pek çok çalışmada manastırlar “ortaçağ karanlığının” alamet-i farikası olarak kabul edilip halkı ve devleti güçten düşüren parazitler olarak konumlandırılmış, Bizans medeniyetini yıkıma götüren faktörlerden biri olarak kabul edilmişlerdir. Son birkaç on yıl içerisinde ise bahsi geçen toptancı bakış bir nebze olsun geri plana itilmiş, Bizans medeniyetini kendi özgünlüğü içerisinde değerlendiren tarihçilerin çalışmalarının etkisi ile Bizans manastırları

da toplumun içsel bir ögesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu dönem yapılan çalışmalarda manastırın dış dünya ile olan ilişkisi derinlemesine incelenmiş, Bizans manastırlarının ekonomi ve kültür alanında oynadığı rol üzerine pek çok eser kaleme alınmıştır. Bizans manastırları kullanılmayan tarım arazilerini temizleyecek işgücünü sağlama ve maliyetini üstlenerek bu arazileri üretime kazandırma, özellikle taşrada yazımhaneleri ve kütüphaneleri aracılığıyla kitabın üretildiği, erişime sunulduğu ve temel düzeyde eğitimin verildiği yegane alanları teşkil etme, yetimhaneler, huzurevleri ve hastaneler kurup işletmesini üstlenerek Roma Devletinin Antik dönemden sonra geri çekildiği kamusal hizmetler alanında oluşan boşluğu doldurma gibi pek çok faaliyeti açısından değerlendirilmiş, dış dünyayla ilişkileri ve topluma sağladıkları fayda açısından yeniden konumlandırılmışlardır.

Burada sunulmakta olan çalışmada bahsi geçen yeni yaklaşım doğrultusunda Bizans manastırlarının toplumun seküler, daha net bir deyişle keşiş ya da rahibe olmayan bireylerine sağladığı iş imkanları Bizans manastırlarının dış dünya ile ilişkileri ve bulundukları bölge halkına sağladıkları fayda çerçevesinde incelenecektir. Çalışmada kullanılacak birinci el kaynak grubu olarak sorulacak sorulara cevap verebilmek açısından en zengin malzemeyi sunabileceği öngörülen *typika*, yani manastır yönetmeliği ya da yasası diyebileceğimiz belgeler kullanılacaktır. Yedinci yüzyıldan Bizans İmparatorluğunun fiili varlığının sona erdiği on beşinci yüzyıla değin uzanan dönemden günümüze ulaşan altmışın üzerinde *typika* yapılacak çalışmanın esas iskeletini oluştururken, bu kaynaklardan edinilen bilginin doğru bir çerçeveye oturtulabilmesi için Bizans manastırları üzerine yazılmış ikincil literatürün önemli bir bölümünden de faydalanılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Bizans manastırlarının toplumla ilişkileri ve ekonomi üzerine etkileri üzerine genel bir bakış sunulmaya çalışılacak, bu kurumların ortaya çıkışını takip eden yüzyıllar boyunca toplumla kurduğu ilişkinin tabiatında gözlemlenen değişimler sebepleri ile birlikte ele alınmaya çalışılacaktır. Başlangıçta maddi varsıllık ile arasına ciddi mesafe koyup kendine yeterli izole cemaatler olarak örgütlenen bu kurumlardan bazılarının ilerleyen çağlarda ekonomi alanında kazandığı etkinlik ve bu etkinliğin kurumların devlet ve toplumla olan ilişkilerinde meydana getirdiği dalgalanmalara da değinilecektir.

Bizans manastırlarında seküler işgücü istihdamı başlığının detaylı olarak ele alınacağı ikinci bölümde ise öncelikle manastırların seküler işgücü istihdamını şekillendiren faktörler olarak manastırların el emeğine yaklaşımı, manastır idealleri olarak kendine yeterlilik ve dünyadan soyutlanma ve cinsel kışkırtmalara dair kaygılar konuları üzerinde durulacaktır. Devamında ise manastırlar tarafından istihdam edilen belli başlı meslek grupları sırasıyla tıbbi personel, din adamları, idari personel, kişisel hizmetçiler, yapım onarım işçileri, tarım işçileri ve çeşitli gruplar başlıkları altında incelenecek, bu grupların çalışma koşulları, hizmetlerine başvuru durumları, elde ettikleri gelirler ve bunların yüzyıllar içindeki değişimi başvuru belgelerin el verdiği ölçüde incelenecektir.

Birinci Bölüm

BİZANS MANASTIRLARI, TOPLUM VE EKONOMİ: GENEL BİR BAKIŞ

Hristiyanlığın ilk keşişleri üçüncü yüzyılın sonlarında ortaya çıkmışlardır. Bunlar çoklukla zulümlerden kaçabilmek, taciz ve ayartmalara maruz kalmadan yaşamını ibadete ve çileciliğe adanabilmek için tek başına çöle sığınmış münzevi kişilerden oluşmaktaydılar. Geleneğe göre İmparator Decius (249-251)'un zulmünden kaçmak için vahşi doğada inzivaya çekilen ve Mısır çölünde bir mağaraya sığınan Paul isimli bir şahıs “ilk münzevi” lakabıyla anılmaktadır. Bu şahsi örneğin yanı sıra ilk manastır cemaatleri de aynı yüzyılda, Aziz Anthony'nin müritlerinin ayrı hücrelerde yaşama ve yalnızca hafta sonları ve kilise hizmetleri için bir araya gelme prensibine dayalı bir biçimde bu aziz etrafında toplanmalarıyla ortaya çıkmıştır¹.

I. Constantine (272-337) dönemiyle beraber Hristiyanlığın imparatorluk desteği almaya başlaması ve zulüm tehdidinin ortadan kalkmasıyla manastır hareketi pagan zulmü altında can vererek şehitliğe ulaşmak yerine² sıkı disiplin ve çilecilik ile azizlik mertebesine yükselmenin yeni bir yolu olarak görülmeye başlandı ve eremitik (inziva), coenobitik (komünal), ve bu ikisinin karışımı olan lavra modeli gibi pek çok değişik forma

---

¹ Alice-Mary Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, **Illinois Classical Studies**, 12, 1987, ss. 230-231. Marcus Rautman, **Daily Life in the Byzantine Empire**, Greenwood Press, London, 2006, s. 234. Carolyn L. Connor, **Bizansın Kadınları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 34-35. Peter Brown, **The World of Late Antiquity: AD 150-750**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., London, 1971, ss. 96, 100-101. Alexander Kazhdan & Giles Constable, **People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies**, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, Washington, 1982, s. 130. Marlia Mundell Mango, “Monasticism”, ed. Cyril Mango, **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York 2002, s.209. Alice-Mary Talbot, “Monasticism”, ed. Jonathan Harris, **Palgrave Advances in Byzantine History**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 121-122. J. M. Hussey, ed. J. M. Hussey, **The Cambridge Medieval History**, Cambridge University Press, Cambridge, 1967, Vol. IV, ss. 161-162. Esra Güzel Erdoğan, **II. Andronikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Topluma İlişkisi ve Philanthropia Kavramı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, p. 3.

² Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, ss. 231-232.. Rosemary Morris, **Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118**, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, ss. 1.

bürünerek hızla yaygınlık kazandı. Eremitik tarz bireyin sıkı bir biçimde inzivaya çekilmesi ve kendini çilecilğe ve sürekli ibadete adanması üzerine kuruluyken, coenobitik tarz eşitlik prensibine dayalı bir cemaat halinde örgütlenmeye ve manastır yetkilisinin kuralları doğrultusunda yaşamayı kabul etme esasına dayanıyordu. Lavra modelinde ise eremitik ve coenobitik tarzların bir sentezi yapılıyor, keşişler kendi şahsi hücrelerinde inziva içinde yaşıyorken yalnızca Cumartesi ve Pazar günleri erzaklarını tazelemek ve ayin ve ilahilerle ilgili sorumluluklarını yerine getirmek için bir araya geliyorlardı.

Mısır'da Pachomios (öl. 346) tarafından geliştirilen ve uygulanan coenobitik manastırcılığı Anadolu'ya tanıttığına inanılan ve *Uzun ve Kısa Kurallar* adıyla bilinen eseriyle Anadolu'da manastırcılığın gelecekteki gelişimi için kuramsal bir temel atan Caesarea'lı Aziz Basil (330-379) Bizans dünyasının en bilinen manastır lideridir³. Basil'in *Kuralları*'nın yanı sıra Filistin Aziz Sabas Lavrasına ait olan ya da Stoudios'lu Theodore (759-826) tarafından Stoudios manastırı için kaleme alınmış olan *Typikon*'lar da diğer manastırlar için yol gösterici prototip metinler rolü üstlenmiş diğer belli başlı eserler arasında sayılabilir ama yine de kurallar açısından Bizans manastırlarında batıdaki örneklerinin aksine geniş bir özgürlük ve uygulama çeşitliliği göze çarpmaktadır⁴. Benedikten, Dominiken ya da Fransisken tarikatları altında örgütlenen batıdaki muadillerinin aksine Bizans manastırları tek bir düzen tanır ve Aziz Basil'in *Kurallarında* yer alan temel prensipleri ve manastırların kendi kurucularının belirlediği müstakil kuralları takip ederler⁵.

---

³ Mary Cunningham, "Clergy, Monks, and Laity", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, New York, 2008, s. 533. John McGuckin, "Monasticism and Monasteries", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, ss. 614-615. Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", ss. 232-234. Rautman, **Daily Life in the Byzantine Empire**, s. 234. "Preface", in John Thomas & Angela Constantinides Hero (ed.), **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 1, s. xii. Judith Herrin, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 76. Cyril Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008, s. 121. Erdoğan, II. Andronikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Toplumla İlişkisi ve Philanthropia Kavramı, ss. 5-7.

⁴ McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 618. "Preface", s. xii. Alice-Mary Talbot, "A Monastic World", ed. John Haldon, **The Social History of Byzantium**, Wiley-Blackwell, 2009, s. 257.

⁵ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", ss. 234-235. Rautman, A.g.e. s. 237. Morris, A.g.e., 1995, s. 17. "Preface", s. xii. Jacques Le Goff, **Medieval Civilization 400-1500**, Blackwell Publishers, Oxford, 1992, ss. 84, 121. Derek Krueger, "The Practice of Christianity in Byzantium" ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 10-11. Guglielmo Cavallo, "Introduction", ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London: 2000, s. 11. Cyril Mango, "Saints", **The Byzantines**, s. 274. Talbot, "Monasticism", ss. 122, 127. J. M. Hussey **The Cambridge Medieval History**, ss. 166-167. Cyril Mango, **Bizans: Yeni Roma**

Manastırlar kurumsal yapılarını sağlamlaştırdıkça, zenginleştikçe ve yaygınlaştıkça, çilecilik “bu dünyanın dışından” olmak ya da “meleksi yaşam sürmek”⁶ gibi yakıştırmalarla kutsandıkça, ve en erken dönemden bu yana keşişlere kahinlik, sağaltıcılık, ve şeytan çıkarma gibi mistik güçler atfedildikçe⁷ keşiş figürü ve manastır kurumu Bizanslılar gözünde gittikçe artan bir prestije sahip oldu. Keşişlerin Tanrıya çok yakın yaşadığına dolayısıyla bazı mistik güçler edinip kullanabildiklerine, hastaları iyileştirebildiklerine, kötü ruhları uzaklaştırabildiklerine, insanların geleceklerini görebildiklerine ve hatta ölüleri diriltebildiklerine inanılıyordu. Bu yüzden onların dualarının da sıradan insanların dualarından daha etkili olacağına kanaat getirilmişti. Bu yüzden ölümden sonra keşişlerin ruhları için dua etmesini isteyenler manastırlara maddi yardım yapmaktan manastır inşa etmeye kadar pek çok maddi fedakarlığı göze alabiliyordu. Kimi imparatorların dahi önemli kararlar almadan önce keşişlerin kehanetlerine danıştıklarına dair kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Öyle ki, keşişler kimi zaman imparatorluğun selametine dayanak olan ruhani gücün bizzat kendisi olarak algılanıyordu⁸. Manastırların seküler toplumun gözünde sahip olduğu prestijin yanı sıra Bizans toplumunun geniş kesimlerinden ve değişik yaş gruplarından pek çok üyesi manastır yaşamına bizzat katılma fikrini çok çekici buluyorlardı. Kimileri genç yaşta manastır yaşamını seçerken, bazıları orta yaşlarına gelip çocukları büyüdükten sonra manastırlara çekiliyorlardı. Manastır yaşamını ileri yaşlarından seçenlerin yanı sıra keşiş olarak ölmenin öbür dünyada kurtuluş şansını yükselteceğini düşünerek ölüm döşğinde manastır yemini edenlere de rastlanıyordu⁹. Bu prestij ve popüleritenin sonucu olarak manastır hareketi çeşitli karmaşık ilişki ağları ve kanalları aracılığıyla Bizans toplumunun merkezine yerleşmeyi başarmıştı. Aşağıda bir parçasını alıntıladığımız, Bizans manastır tarih için öncü nitelikteki eserinde Alice-Mary Talbot, toplum ve manastırlar arasındaki ilişkinin pek çok yönünü değerlendirebilmek için sağlam bir temel sunmaktadır.

İmparatorluğu, s. 124. Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, s. 113.

⁶ John McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 613. Rosemary Morris, *Monks and Laymen in Byzantium*, ss. 1, 94.

⁷ John McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 613.

⁸ Peter Charanis, “The Monk as an Element of Byzantine Society”, *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971, ss. 74-75, 84. Morris, *Monks and Laymen in Byzantium*, ss. 57, 108-109, 118. Mango, *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 123. Peter Charanis, “On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later”, *Byzantinoslavica*, 12, 1951., ss. 110-111. Erdoğan, A.g.e. s. 67.

⁹ Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, ss. 229, 235-236. Nicolas Constas, “Death and Dying in Byzantium”, *Byzantine Christianity*, s. 125.

Çoğu durumda manastır, kırsal alanda bir köyün ya da bir kentteki mahallenin ruhani merkeziydi; buralarda yaşayanlar, manastır kilisesinde ibadet eder, ruhani konularda keşişlere danışır, ya da gerektiğinde onlardan yardım isterlerdi. Bir Bizanslı hastalandığında, manastır kompleksi içinde bulunan hastaneye başvurur ya da kutsal emanetleri kilisede korunmakta olan bir azizin mezarına giderek şifa bulmaya çalışırdı. Gece karşısına çıkan bir handa (çoğu zaman kerhane anlamına gelirdi) konaklama konusunda tereddütleri olan yolcu, keşişlerin yönettiği bir konukevine sığınabilirdi. Kendisine bakacak çocukları olmayan ihtiyar bir dul, manastırda hem manevi yoldaşlar bulurdu hem de fiziksel bakımıyla ilgilenecek hemşireler; aynı rahibeler, bu dulun öldüğünde dini usullere uygun olarak gömülmesiyle, ölümünden sonra yapılacak ayinlerle de ilgilenirlerdi. Bütün bunlara karşılık manastıra yüklüce bir bağış yapmak yeterliydi. Yoksullar manastır kapısına gelip ekmek, şarap ve yemekhaneden artanları alabilirlerdi. Bir kiliseye değeri yüksek, tezhipli bir İncil bağışlamak isteyen soylu ve zengin kimseler, manastır yazıcılarına başvurarak böyle bir el yazması kopyalatıp bezemelerini yaptırabilir, ya da manastırdaki atölyeye özgün el yazması sipariş edebilirdi. Elinde küçük bir toprağı olan köylüye, mülklerini çoğaltma arzusunundaki bölge manastırına bağını ya da zeytinliğini satması için baskı yapılabilirdi; öte yandan aynı köylü, ölümünden sonra kendisi için her daim *requiem* missası okunması karşılığında, dindarlığın gereği olarak toprağını manastıra bağışlayabilirdi de. Köylülerin yanı sıra imparatorlar da manastırlarla kişisel olarak ilgileniyorlardı; yeni manastırlar kurabilecekleri gibi mevcut manastırlara yeni araziler bağışlayabilir veya bunları vergiden muaf tutabilirlerdi. İmparatorlar, dini politikayla ilgili konularda olduğu kadar devlet işlerinde de keşişlere akıl danışıyorlardı. Ömrünü manastırda tamamlamış Bizans imparatorlarının sayısı da az değildi; bir kısmı tahttan indirilip zorla keşiş yapılmış olsa bile, bir kısmı da sonlarının yaklaştığını görünce kişisel inançları gereği olarak kendi istekleriyle manastıra çekilmişti. Son olarak manastırlar, Bizans Ortodoks Hristiyanlığının kalesiydi. 8. ve 9. Yüzyıllarda keşişler, dini tasvirlerle hürmet gösterilmesini canla başla destekleyip ikonakırıcılığın en aman tanımaz düşmanları oldular. 13. yüzyılda VIII. Mikhael'in, Lyons Konsili'nde (1274) alınan karar uyarınca Roma Kilisesi ile Birlik politikası izlenmesine karşı çıktıkları için keşişlere ağır baskılar uygulandı. Bunu izleyen yüzyılda ise Aynaroz Dağı'ndaki manastırlar ile inziva yerleri (*skite*), *hesykhastes* denen yeni bir gizemci hareketin gelişiminde önemli rol oynadı; bu hareket, Ortodoks din geleneğine yeni bir canlılık kazandıracaktı¹⁰.

¹⁰ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 230. Söz konusu pasajın Türkçe çevirisi için bkz. Alice-Mary Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", **Cogito**, Sayı: 17, Kış- 1999, ss. 161-162.

Bu motiflerin ve bağlantıların sonucu olarak manastırlar ciddi ölçülerde servet ve insan gücü biriktirdiler ve her ne kadar kendilerini “fani dünya nimetleriyle” alakasız olarak tanımlayışlarıyla ve kurucularının “kuşağınızda ne altın, ne gümüş, ne bakır ne de herhangi bir kese bulundurmayasınız”¹¹ şeklinde süregelen tavsiyeleriyle çelişse de, himaye, koruma ve mülk karşılığında inananlara dualarını, manevi kılavuzluklarını ve ruhani kurtuluş umudunu sundukları ölçüde ciddi ekonomik birimler haline geldiler¹².

Aristokratlar ilerleyen yaşlarında çekilmek ya da muhtemel bir siyasi başarısızlıkta sığınmak üzere kurucu ya da restorasyoncu olarak manastırlara yatırım yaptılar¹³ ki en az on iki Bizans imparatorunun ve pek çok hanedan mensubu prensin yaşamlarının son döneminde siyasetin dalgaları aleyhlerine döndükten sonra darağacı dışında ellerinde kalan tek seçenek olarak manastırlara çekildikleri düşünüldüğünde bu kaygılar hiç de yersiz görünmemektedir¹⁴. Kurucular tarafından sağlanan kaynaklar dışında manastırların bir diğer gelir kaynağı da keşişlerden manastıra ilk girişlerinde alınan gönüllü bağışlardır. Bu bağışlar nakit ya da arazi bağışı şeklinde gerçekleştirilebiliyordu ve keşiş ilerde cemaatten çıkmaya ve manastır yaşamından ayrılmaya karar verse dahi bağışlarını geri alması mümkün olmuyordu¹⁵.

Kurucularından ve adaylarından gelen katkıların yanı sıra manastırlar seküler toplumdan defin ve anma hizmetleri karşılığında arazi ya da ayin objeleri, ikonlar, kitaplar, değerli kumaşlar, gelir getiren atölye-fabrika gibi tesisler, şarap ve zeytinyağı presleri, nakit para ya da hasatlardan pay şeklinde pek çok şekilde bağış kabul ediyorlar, kimi

---

¹¹ Pek çok manastır *Typika*’sında maddi zenginliğe karşı kuvvetli bir antipati taşıyan, İncil referanslarıyla bezenmiş benzer pasajlara sıkça rastlanmaktadır Bkz., Ilija Iliev, “Rila: Testament of John of Rila”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.1, s. 130. Henri Pirenne, **Economic and Social History of Medieval Europe**, Harcourt, Brace and Company, New York, 1937, s. 28.

¹² Cunningham, A.g.e., s. 535. Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, s. 236.. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 92-93. Speros Vryonis, Jr., **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, University of California Press, London, 1971., ss. 40-42. Herrin, A.g.e., s. 85. Jaclyn Maxwell, “Lay Piety in the Sermons of John Chrysostom”, **Byzantine Christianity**, s. 26.

¹³ McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 616. Peter Charanis, “The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, **Dumbarton Oaks Papers**, 4, 1948, s. 118.

¹⁴ Charanis, “The Monk as an Element of Byzantine Society”, s. 77. Charanis, “The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, s. 118. Charanis, “On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later”, s.108.

¹⁵ McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 618.

durumlardaysa doğrudan satın alma yoluyla taşınır ya da taşınmaz mallar edinebiliyorlardı¹⁶.

Defin ve anma hizmetleri için yapılan bağışların yanı sıra manastırlarla bireyler arasında gerçekleşen bir diğer maddi değişim para ya da toprak karşılığında ihtiyaç halindeki yaşlılara veya dullarla barınma, bakım ve yaşam boyu düzenli aylık bağlanması gibi hizmetler sağlanması sonucu gerçekleşir¹⁷.

Manastırlar kırsal alanlarda elde edindikleri ekilebilir araziler ilerde detaylı olarak incelenecek pek çok farklı yöntemle değerlendirirler. Öte yandan kentsel bölgelerde edinilen ticari bina ve mülkler genellikle kiralama yoluyla düzenli gelir kaynağı haline getirilmeye çalışılarak değerlendirilmiştir¹⁸.

Yukarıda özetlenilmeye çalışılan süreçler sonucunda, Bizans manastırları yedinci yüzyıl sonu ile birlikte imparatorluğun en büyük toprak sahiplerinden biri haline geldiler ve kilise ile birlikte tüm imparatorluğun ekilebilir arazilerinin üçte birine sahip oldular¹⁹.

Manastırların ortaya çıktığı ve şekillendiği erken dönemleri takip eden yüzyıllarda Bizans manastırları ekonominin yanı sıra siyaset alanında da aktif ve etkili olmaya başlayıp dış dünyaya dair meselelere daha aşina hale geldiler. Beşinci yüzyılla birlikte Patrikhane ve başpiskoposluk makamları sıkça şöhretli manastır fügları tarafından işgal edilmeye başlandı²⁰ ve ikonakırıcılığın mağlup edilmesiyle birlikte²¹ manastır hareketi

---

¹⁶ Rosemary Morris, "Documents: Athos", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 139. Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 236. Rautman, A.g.e., s. 233. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 224-225. Ruth Macrides, "Families and Kinship", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 659. Alice-Mary Talbot, "Women and Mt Athos" ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 76-77. Sharon E.J. Gerstel, "The Layperson in Church", **Byzantine Christianity**, ss. 103-104, 113

¹⁷ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", ss. 238-239.

¹⁸ Konstantinos Smyrlis, "The Management of Monastic Estates: The Evidence of the Typika", **Dumbarton Oaks Papers**, 56, 2002, s. 251. Rautman, A.g.e., s. 248.

¹⁹ Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", s. 83. Ayrıca bkz., Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", s. 54. Angeliki Laiou & Cecile Morrison, **The Byzantine Economy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 227. Talbot, "Monasticism", s. 125.

²⁰ McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 617.

²¹ İlk olarak 730 yılında imparator III. Leon'un (717-741) ikonların kullanılmasına karşı bir imparatorluk fermanı yayınlamasıyla başlayan İkonoklasm, Leon'un oğlu V. Konstantin'in (741-775) 754 yılında bir kilise konsili düzenleyip ikonların kutsal sayılmasını ve üretilmesini sapkınlık ve putperestlik olarak ilan etmesiyle daha da hız kazandı. II. Nicaea konsilinde ikonların kutsal sayılmasının gerçek inancın geçerli bir pratiği olarak yeniden tanınmasının ardından imparator V. Leon (813-820) döneminde gerçekleşen 815 konsiliyle, 843 yılında Patrik Methodios'un konsil fermanı ile sona erecek olan ikinci ikonoklasm dönemi başlamıştır. Bkz., Robin Cormack, "Art and Iconoclasm", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 751. Ayrıca, Maria Vassilaki, "Icons", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 759. İkonakırıcılığın doktrinsel yönlerine dair detaylar için bkz. Andrew Louth, "Byzantine Theology", **The**

ruhani prestijini daha da arttırarak Bizans kilisesinin hiyerarşisi içinde daha da dominant bir pozisyona yükseldi²². On dördüncü yüzyılın ortalarından itibaren ise Patriklik makamı tamamen manastır hareketinden gelenlerin tekeline girdi²³.

Onuncu yüzyıl ve sonrası Bizans manastırları tarihi ve onun ekonomik tarihi için iki açıdan çok önemlidir. Birincisi Bizans manastırlarının ekonomik alandaki aktif rolünün berraklaşmasıdır. Onuncu yüzyıl sonrasında manastırlar seküler toprak sahiplerinin çoğunun sahip olduğunun ötesinde alım gücüne insan gücü havuzuna sahip çok ciddi toprak sahipleri haline geldiler²⁴ ve kimi tarihçilere göre onuncu ve on birinci yüzyılların en yayılmacı toprak sahipleri manastırlardı²⁵. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda, özellikle toprağın ucuz ve manastırların alım gücünün pek çok kanaldan kasalarına akan gelirler sayesinde çok yüksek olduğu dönemde sahipleri tarafından otuz yıldan uzun süre için terk edilmiş ve devlet hazinesine dönerek düşük vergilendirme ve makul fiyatlarla satışa çıkarılan *klasma* adlı toprakları satın alarak geniş arazileri ellerinde topladılar²⁶.

Bizans manastırları bu dönemde elde ettikleri ekilebilir toprakların yanı sıra kıyı arazileri, taraçalar, meralar, ağaçlık alanlar gibi pek çok seküler mülke de sahip oldular ve böylece yalnızca üretim kapasitelerini arttırmakla kalmadılar, büyük emlak işlerine de girerek zenginliklerini katladılar²⁷.

Bu dönem ayrıca manastırlara ait ilk ticari filoların ortaya çıkışına tanıklık etmesi bakımından önemlidir. Bu devasa ve vergiden muaf gemiler ilk olarak keşişlerin hiçbir temel ihtiyacına cevap veremeyen ücra bölgelerde kurulmuş manastırların ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla ortaya çıkmış, ancak zaman içinde ticari teşebbüsler haline gelmişlerdir. Örneğin, on birinci yüzyılda Patmos’da bulunan İlahiyatçı Aziz John manastırı tek başına beş vergiden muaf gemiye sahipti ve tuzdan bademe, peynirden kuru ete varıncaya dek pek çok türde ürünün ticaretini yapıyordu. Benzer şekilde, Athos

---

Oxford Handbook of Byzantine Studies, ss. 702-703. Jane Baum, “Church” , **Palgrave Advances in Byzantine History**, ss. 106-108. Dion C. Smythe, “Gender” , **Palgrave Advances in Byzantine History**, s.163. J. M. Hussey, **The Orthodox Church in the Byzantine Empire**, Oxford University Press, New York., 1986, ss... 30-68. Michael Angold, “Church and Society: Iconoclasm and After”, ed. John Haldon , **The Social History of Byzantium**, Wiley-Blackwell,2009, ss.. 232-235. Runciman, A.g.e.,ss. 51-76.

²² Robert Taft, “Liturgy”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, ss. 602-603.

²³ John L. Boojamra, **The Church and Social Reform: The Policies of the Patriarch Athanasios of Constantinople**, Fordham University Press, New York, 1993, ss. 7, 15.

²⁴ McGuckin, “Monasticism and Monasteries” , s. 612. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 200.

²⁵ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 199.

²⁶ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 203, 206.

²⁷ Rautman, A.g.e., s. 235.

dağındaki Büyük Lavra manastırının aynı yüzyılda sahip olduğu ticaret gemisi sayısı on bire ulaşıyordu²⁸. Manastırlar satış amacıyla yetiştirdikleri besi hayvanlarını, mandıra ürünlerini²⁹ ve üzüm ve zeytin gibi endüstri bitkilerini içeren çok çeşitli yelpazeye yayılan mallarını ticaret filoları sayesinde Thessalonike ve Konstantinopolis gibi merkezi kentlere ihraç ediyorlardı³⁰.

Bizans tarihinin orta döneminde ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme kutsallığa ulaşmak idealini gerçekleştirmek için çöl yabanılığına sığınma fikrinin kutsal dağa yerleşme fikriyle yer değiştirmiş olmasıdır³¹. Böylece Büyük Lavra ve Athos Dağının diğer manastırları ekonomi ve siyaset alanında gösterilen manastır faaliyetlerinin lokomotifine haline geldiler. Athos Dağı kuzey Yunanistan'da, Chalkidiki bölgesinde bulunan dar ve kayalık bir yarımada bulunmaktadır. Athos'lu Aziz Athanasios'un (920-1000) gelişine kadar bölge dokuzuncu yüzyılda burada inzivaya çekilmiş birkaç münzevi dışında önemli bir manastır merkezi değildi. Dokuzuncu yüzyılda Athanasios'un Büyük Lavrasının yükselişiyle ve Vatopedi ve Chilandar gibi birkaç büyük manastırın daha kurulmasıyla Athos Dağı yalnız Yunan keşişlerini değil tüm Ortodoks dünyasından adayları kabul eden ve yalnızca belli başlı Bizanslı ailelerin değil Sırp hükümdarları gibi doğu Avrupa'nın diğer siyasal güçlerinin himayesinden de faydalanan etkileyici bir manastırlar federasyonu haline geldi. Zaman içerisinde Athos manastırları Makedonya, Ege adaları ve batı Anadolu'ya ulaşan geniş mülkler edindiler ve Bizans başkentinde gerçekleşen hem dini hem siyasi gelişmeler üzerinde etki sahibi oldular³². On dördüncü yüzyılda Athos manastırları servetlerinin ve kilise içinde sahip oldukları güç sayesinde Bizans kilisesinin yönetici tabakasını tekellerine almaya başladılar ve pek çok Athos keşişi ardı ardına Patriklik koltuğuna oturdu³³.

---

²⁸ Smyrlis, A.g.e., s.255. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 220, 233. Alan Harvey, "Economy", **Palgrave Advances in Byzantine History**, s.92. Nicholas Oikonomides, "The Monastery of Patmos and its Economic Functions", ed. Elizabeth Zachariadou, **Social and Economic Life in Byzantium**, Variorum, Ashgate, 2004, s. 810.

²⁹ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 237. Laiou & Morrison, **The Byzantine Economy**, s.135.

³⁰ Harvey, "The Economy", s. 634. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 224-225. Herrin, A.g.e., p. 222.

³¹ McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s.614.

³² Rautman, A.g.e., s. 237. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 27-28. Kallistos Ware, "St Athanasios the Athonite: Traditionalist or Innovator?" ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire&Vermont,, 1996, ss. 3-4. Rosemary Morris, "The Origins of Athos", **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, ss. 38-39.

³³ Michael Angold & Michael Whitby, "Church Structures and Administration", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 580. Talbot, "Monasticism", ss. 124-125. John Meyendorff, "Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy", **Dumbarton Oaks Papers**, 42, 1988, s. 160.

Manastırların ekonomi alanındaki faaliyetlerinin etkisine dair tarihçiler farklı fikirler öne sürmektedirler. Peter Charanis gibi kimi tarihçiler manastırların imparatorluğun yıkılışından doğrudan sorumlu tutulamasalar da, imparatorluğun ekonomisi ve ordusu için gerekli insan gücü ve kaynakları emip karşılığında hiçbir kamu hizmeti vermeyerek imparatorluğun düşüşünü hazırlayan toplumsal ve ekonomik koşulların oluşmasından sorumlu tutulabileceklerini iddia etmektedirler³⁴. Gerçekten de imparatorluk yasaları incelendiğinde Bizans imparatorlarının yüzyıllar boyunca manastırların ekonomik yayılmacılığına karşı çeşitli önlemler almaya çalıştıklarını gözlemlemek mümkündür. Bizans manastır tarihinin erken yüzyıllarında pek çok genç erkeğin çöllere sığınarak vergi ve askerlik sorumluluklarından kaçmasıyla birlikte manastırlarla imparatorluk yönetimi arasındaki gerginlikler halihazırda başlamış bulunuyordu³⁵. Bizans manastırlarının ekonomik faaliyetlerini kısıtlamaya yönelik ilk imparatorluk teşebbüsü sekizinci yüzyıla, keşişlere toplum önünde aşağılamaktan, manastırları terke teşvik etmeye ve yapanları ödüllendirmeye varan çeşitli yollarla zulüm eden V. Konstantin'in hükümdarlığı ile tarihlendirilebilir. Bu dönemde pek çok manastıra ve mülklerine el konulmuş ve bu yapılar farklı amaçlara yönelik hizmetlere tahsis edilmiştir. Her ne kadar V. Konstantin'in manastırları ezme girişimin ardında yatan neden imparatorluğun ikonakırıcılık politikasına ettikleri muhalefet gibi görünse de, kimi tarihçiler bunun imparatorluğun İslam seferleri sebebiyle içinden geçmekte olduğu demografik krizden kaynaklandığını ve manastırların kökünün kazınarak imparatorluğun sahip olduğu arazilerin ve insan gücünün ekonomik ve askeri açıdan daha verimli kullanılmasının mümkün kılınmaya çalışılmış olabileceğini düşünmektedirler³⁶. Ne var ki İkonakırıcı imparatorların zulüm ve el koymalarına rağmen İkonakırıcılığın yenilgisinden hemen sonra manastırlar kayıplarını telafi ettiler ve

---

³⁴ Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", s. 83. Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 60,117. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 257-258. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", ss.108-109.

³⁵ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 232.

³⁶ Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", ss. 66-67, 82. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 12-13. A. P. Kazhdan & Ann Wharton Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1990, s. 12. Kazhdan & Constable, **People and Power in Byzantium**, ss. 86-87. Cyril Mango, "Introduction", **The Oxford History of Byzantium**, s.15. Patricia Karlin-Hayter, "Iconoclasm", **The Oxford History of Byzantium**, ss. 158-159. Shaun Tougher, "Political History", **Palgrave Advances in Byzantine History**, ss.32-33. Angold, "Church and Society: Iconoclasm and After", ss.234-235. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 129. Georg Ostrogorsky, **History of the Byzantine State**, Rutgers University Press, New Jersey, 1969, s. 174.

manastırların onuncu yüzyılda ellerinde bulundukları araziler yedinci yüzyılda sahip olduklarından hiç de az değildi³⁷.

Bizans manastırlarının ekonomik yayılcılığı ve Bizans devletinin buna karşı aldığı önlemler açısından onuncu yüzyıl, imparatorların en yoğun şekilde imparatorluk hazinesinin çoğu *excuseia*³⁸ ile verildiği için genellikle vergiden muaf olan manastır mülklerinden ve bu mülklerin yedinci yüzyıldan beri imparatorluğun ekonomisi ve ordusu için hayati önemi olan küçük köylülük üzerine etkisinden kaynaklanan darbeleri dengelemeye çalıştığı dönem olarak kabul edilebilir. Küçük toprak sahibi köylülerin ve askerlerin toprağı kullanma hakkı karşılığında *thema* adı verilen idari bölgelere yerleştirilmesinden oluşan yedinci yüzyıl sistemi pek çok tarihçi tarafından Bizans'ın içte ve dışta sahip olduğu gücün kaynağı olarak gösterilmektedir ve küçük toprak sahiplerinin mülklerini seküler toprak sahiplerine ve manastırlara kaptırarak serf durumuna düşmeye başlamaları üzerine devlet merkezi otoritesini korumak amacıyla bu gidişata karşı kimi yasal önlemler almaya çalışmıştır³⁹. Küçük toprak sahiplerini korumak amacıyla ilk kanun Romanos Lekapenos (920-944) döneminde 922 yılında uygulama konulmuştur ve köylülerin önalım (*protimesis*) hakkına değinmektedir. Buna göre bir köylünün mülkü satışa çıktığında ilk olarak yakından uzağa katı bir sıralama içinde komşularına önerilecek, ancak tüm komşuların satın almayı reddetmesi durumunda bir yabancıya satılabilecektir⁴⁰. Romanos'un ardından onuncu yüzyılın belli başlı tüm imparatorları aynı amaca hizmet eden *novellalar* yayınladılar⁴¹. Nikephoros Phokas (963-969) 964 yılında yayınladığı *novellasında* yeni manastır kurumlarının açılmasını yasaklayarak manastırların toprak üzerindeki kontrolünü sınırlamak istemiştir. Basil II (976-1025) ise 996 yılında manastırların küçük köylü aleyhine yeni toprak edinmesini yasaklayan bir *novella*

³⁷ Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", s. 54.

³⁸ Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", s. 65. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 261.

³⁹ Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 81, 86, 117.

⁴⁰ Georg Ostrogorsky, "The Peasant's Pre-Emption Right: An Abortive Reform of the Macedonian Emperors", **The Journal of Roman Studies**, 37, 1947, s. 117. Ayrıca bkz. Eleutheria Papagianni, "Protimesis (Preemption) in Byzantium", ed. Angeliki E. Laiou, **The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 2002, Vol. 3, s. 1073. Rosemary Morris, "The Powerful and the Poor in Tenth-Century Byzantium: Law and Reality", **Past and Present**, no.73, Nov., 1976., ss. 5, 12. Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 54-55. Herrin, A.g.e., s. 218. Alexander Kazhdan, "The Peasantry", **The Byzantines**, s. 66. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s.130. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", s. 109. Erdoğan, A.g.e, s. 10.

⁴¹ Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 54-55.

çıkardı⁴². Ancak zaman içerisinde tüm bu önlemlerin nafile olduğu ortaya çıktı çünkü küçük köylüler komşu toprakları için belirlenmiş olan vergileri ödeyebilecek durumda olmadıklarından büyük toprak sahipleri ve manastırlar devlet aleyhine toprak birikimini sürdürdüler ve bunu çoğunlukla imparatorluk memurları ve yargıçlarıyla iş birliği halinde hukuki engelleri aşacak hileler yaparak, çaresiz köylülerin topraklarını hediye ve bağış formunda kendi mülkiyetlerine geçirerek ve müsadere edilmiş toprakları doğrudan devletten satın alarak başardılar⁴³.

Makedon hanedanının sona ermesiyle büyük toprak sahiplerini gemleme çabaları da son bulmuş oldu ve bunu takip eden Komnenoslar dönemi küçük toprak sahipliği tamamen ortadan kalkmasa ve önalım hakkı teorik olarak hala geçerli olsa da büyük toprak sahiplerinin daha da zenginleştiği ve güçlendiği bir dönem oldu⁴⁴. On birinci yüzyılda, Komnenoslar döneminde de kriz anlarında manastır mülklerinin askeri amaçlarla ihlal edildiği durumlar oldu ancak bunlar artık küçük köylülüğü kurtarma uğruna girişilen önlemler olma niteliği taşımıyorlardı. Örneğin, I. Isaac I Komnenos (1057-1059), ordu için gerekli ödenekleri sağlayabilmek için manastır mülklerini ihlal etmiştir. I. Alexius Komnenos da (1081-1118) benzer şekilde önlemler almış ve kiliselerin ve manastırların ayinlerde kullandığı değerli maden barındıran kimi araç gereçlerine ve gayrimenkullerine el koymuştur⁴⁵. El koymaların yanı sıra, destekçilerinin ekonomik gücünü arttırmak amacıyla I. Alexsius ayrıca *kharistike* adı verilen bir usule başvurmuştur. Bu uygulama basitçe, bir manastırın tüm mülkleriyle birlikte topyekûn yönetim haklarının dış dünyadan

---

⁴² McGuckin, “Monasticism and Monasteries” , s. 617. Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, s. 240. Charanis, “ The Monk as an Element of Byzantine Society”, ss. 67, 73. Charanis, “ The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, ss. 55-56-58-59, 60-61, 62-63-64, 118. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 166-168. Talbot, “A Monastic World”,s. 259. J. M. Hussey, **The Cambridge Medieval History**, Vol. IV, ss. 168-169. Warren T. Treadgold, “The Revival of Byzantine Learning and the Revival of the Byzantine State”, **American Historical Review**, Vol. 84, Issue 5, December 1979, s. 1263. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, ss. 130-131. Charanis, “On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later”, ss.94-95, 108-109. Erdoğan, A.g.e., ss. 10-11. Ostrogorsky, **History of the Byzantine State**, ss. 287, 306. Runciman, A.g.e.,ss. 124-126.

⁴³ Ostrogorsky, “ The Peasant’s Pre-Emption Right”, ss. 119-126.

⁴⁴ Papagianni, A.g.e., s. 1080. Morris, “The Powerful and the Poor”, s. 27.

⁴⁵ Charanis, “ The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, ss. 67-69. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 284. Alan Harvey, “The Monastic Economy and Imperial Patronage”, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, s. 95. Laiou & Morrison, **The Byzantine Economy**, s. 159. John L. Boonham, **The Church and Social Reform: The Policies of the Patriarch Athanasios of Constantinople**, Fordham University Press, New York, 1993, ss. 49-50. Charanis, “On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later”, s.109. Runciman, A.g.e., s. 129.

bir şahsa teslim edilmesi anlamına gelmektedir ve kökleri II. Justinian (685-695) dönemine, 691 yılında düzenlenen Trullo Konsiline kadar uzanmaktadır⁴⁶.

Latin işgali sırasında Konstantinopolis manastırlarının çoğu yağma ve el koymalar sonucu ciddi bir biçimde yoksullaşırken kutsal dağlarda ya da Bizans iç bölgelerinde bulunan bazı manastırlar yerel yöneticiler ve toprak sahipleriyle anlaşma yoluna giderek güçlerini belli bir oranda muhafaza edebildiler⁴⁷.

Bizanslıların Konstantinopolis'i geri almalarının ardından on üçüncü yüzyıl boyunca Bizans manastırları tahttan gelen neredeyse hiçbir ekonomik darbeye maruz kalmamışlardır. Bilakis, erken Palaiologos dönemi Latinlerin verdiği hasarı giderme ve iç çekişmelerde prestijli kilise ve manastır figürlerinin desteğini kazanma amaçları ile manastırlara pek çok muafiyet tanındığı ve toprak bağışlıları ile manastırların daha da zenginleştiği bir dönem olmuştur. Manastırlar bu dönemde ayrıca idari, mali ve iktisadi özerkliklerini ve özgürlüklerini geri kazanmış ve garanti altına almışlardır⁴⁸.

On dördüncü yüzyılda imparatorluk dış tehditlere ve özellikle Türklerden gelen saldırılara karşı gittikçe daha kırılgan bir hal alırken askeri amaçlarla manastır mülklerine el konulması politikasına II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) döneminde geri dönülmüş, ayrıca manastırların vergi muafiyetleri iptal edilerek manastır meraları ve şarap ticareti üzerine yeni vergiler konulmuştur. Ancak bu önlemler de kısa sürede , Osmanlıların 1402 yılında Ankara savaşında Moğollara mağlup olarak bir süre için tehdit olarak görülmekten çıkmasıyla yumuşatılmış, manastırlar büyük imparatorluk bağışlarının ve tanınan ayrıcalıkların meyvelerini toplamayı sürdürmüş, ve halktan satın alma ve bağış yoluyla mülk edinerek zenginliğini artırma hürriyetini sonuna dek kullanmışlardır⁴⁹. İmparatorluğun son yıllarında, kuşatma koşullarının baskısı altında manastırlar ekonomik kaynaklarını mümkün olan en verimli şekilde kullanıp hayatta kalabilmek için incelikli bir bakış açısı geliştirmek zorunda kaldılar. Bunun en büyük göstergelerinde biri kilise kanunu

---

⁴⁶ Charanis, " The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 72, 75, 88. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 268-269. Erdoğan, A.g.e., ss. 10-11, 68-69. Runciman, A.g.e.,ss.129-130

⁴⁷ McGuckin, "Monasticism and Monasteries" , s. 619. Talbot, "Monasticism",s. 126. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", ss. 109-110. Erdoğan, A.g.e. ,s. 11.

⁴⁸ Charanis, " The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 99,109. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", ss.115-116. Erdoğan, A.g.e. ss. 13, 15, 68-69.

⁴⁹ Charanis, " The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 108-111, 116-117. Krueger, A.g.e, s. 7.

olağandışı durumlar dışında yasaklamış olmasına rağmen seküler şahıslara manastır mülklerinin satışında görülen artışı. Manastırların bu dönemlerde benimsediği başka bir metot en verimli şekilde faydalanabilmek amacıyla manastırların işleyemedikleri toprakları seküler kişilere sabit kira veya kar ya da hasat üzerinden alınacak pay karşılığında uzun dönemli, hatta ömür boyu kiralanması idi⁵⁰. Bu dönemde bazı manastırlar Osmanlı fetihleri ve el koymaları yüzünden tüm varlıklarını kaybedip zayıflar ya da tamamen ortadan kalkarken, Athos manastırları gibi kimi manastırlar ise Osmanlılarla uzlaşmanın yollarını bularak zayıflamak bir yana, ellerindeki arazi miktarını arttırmayı dahi başarabildiler. Osmanlı ablukası yüzünden toprakları ulaşılamaz, ekilemez ve dolayısıyla gelir sağlayamaz hale gelen kimi seküler toprak sahipleri topraklarının kullanım hakkını bu manastırlara devredip karşılığında *adelphaton*, yani “kardeşlik” anlamına gelen nakdi veya aynı yıllık ödemelere razı olmayı tercih ettiler. Manastırlar ise bu şekilde yalnızca toprakları ele geçirmekle kalmayıp aynı zamanda Osmanlı tehdidine açık olmamanın verdiği ayrıcalıkla bunları en verimli bir biçimde kullanabildiler⁵¹. Örneğin, Athos Dağı manastırları böyle bir ayrıcalığa ve hamiliğe I. Murad (1362-1389) döneminden, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı gibi erken bir zamandan beri sahiptiler⁵². Bazı manastırlar fethihci hükümdarlardan ayrıcalık kazanacak kadar şanslı olsalar ve savaş ekonomisinden mümkün olan en karlı biçimde faydalanabilseler dahi, Anadolu’da Türk ilerleyişi dönemi genel itibariyle Bizans din kurumları tarihi açısından en karanlık sayfaların bazılarına tanıklık etmiştir. İşgaller sonucu pek çok dini kurum gelirlerini, mülklerini ve hatta kilise binalarının bizzat kendilerini kaybetmişlerdir. Yollarda sürekli bekler durumda olan tehlikeler sebebiyle pek çok yüksek kıdemli din adamı atandıkları dini makamların

---

⁵⁰ Nevra Necipoğlu, “Byzantine Monasteries and Monastic Property in Thessalonike and Constantinople During the Period of Ottoman Conquests (Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries)”, **The Journal of Ottoman Studies**, XV, 1995, ss. 132-133. Nevra Necipoğlu, **Byzantium Between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire**, Cambridge, 2009, ss. 171-179.

⁵¹ Nevra Necipoğlu, “ The Byzantine Aristocracy During the Period of Ottoman Conquests”, **Halil İnalçık Armağanı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, Yayın Aşamasında, ss. 4-10. Talbot, “Women and Mt Athos”,s. 75. Nikolas Oikonomides, “Patronage in Palaiologan Athos”, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, ss. 99-100. Vryonis, A.g.e., s. 42., Alice-Marry Talbot, “The Devotional Life of Laywomen”, **Byzantine Christianity**, s. 218. Angeliki E. Laiou-Thomadakis, “Saints and Society in the Late Byzantine Empire”, ed. Angeliki E. Laiou-Thomadakis , **Charanis Studies**, New Jersey, New Brunswick, 1980, s. 103. Talbot, “A Monastic World”, ss.265,271. John Meyendorf, “Mount Athos in the Fourteenth Century”, s.157. Erdoğan, A.g.e., ss. 68, 97.

⁵² Elizabeth A. Zachariadou, “A Safe and Holy Mountain: Early Ottoman Athos”, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, s. 127. Laiou & Morrison, **The Byzantine Economy**, s.181. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 138. Necipoğlu, **Byzantium Between the Ottomans and the Latins**, ss. 165, 171-179.

gerektirdiği bölgelere asla ulaşamamışlardır. Taşra kiliseleri yerel papazların kabiliyetlerine emanet edilmek zorunda kalınmış, ekonomik ve dini açıdan çaptan düşen kiliseler yerel cemaatleriyle irtibatı yitirmiş, özellikle alt kademedен din adamları arasında ciddi bir disiplin sorunu ortaya çıkmıştır⁵³. Ekonomik açıdan avantajlı konumda bulunan ve Türk hükümdarlarıyla hamilik ilişkisi kurabilen kurumlar dışında kalan manastırlar kiliselerin yukarıda bahsedilen yıkımından aynı şekilde mustarip olmuşlardır. Özellikle Osmanlı öncesi Türk ilerleyişi süresince pek çok manastır saldırıya uğramış, yağmalanmış, yakılıp yıkılmış, keşişleri katledilmiş, sürülmüş, İslam dinine geçmeye zorlanmış, mülklerine el konulup tımara çevrilmiş ve cemaatlerin yeni manastırlar kurmalarına engel olunmuştur⁵⁴.

Devletin Bizans manastırlarının ekonomi alanındaki yayılmacılığına verdiği tepkiler dışında, manastırlarla kırsal kesimde yaşayan toplumun bireyleri arasındaki ilişki de her zaman sülman olmamıştır. Manastırlar ile komşu köy cemaatleri arasında toprak, su ve balıkçılık haklarının kullanımı üzerinden doğan gerilimleri konu alan pek çok davanın kayıtları günümüze kadar ulaşmıştır⁵⁵ ve manastırların mahkemelerden kendi lehlerine sonuç çıkartmak için prestijlerinden ve hamilik ilişkilerinden kaynaklanan avantajlarını sonuna dek kullandıkları bilinmektedir. Dokuzuncu yüzyılın son, onuncu yüzyılın ilk dönemlerinden başlayarak geçmiş dönemlerden gelen doğru inancın yaşayan kusursuz uygulayıcıları imajını zedeler bir biçimde girişimci profili çizmeye başlayan keşişlere yönelik şüpheli bir eleştirelilik gelişmiş ve dönemin çeşitli kaynaklarında yansımaları bulunmuştur⁵⁶. Bizans tarihinin orta döneminde pek az keşiş kilise tarafından azizlik mertebesine layık görülmüş⁵⁷ ve pek çok kaynakta dönemin keşişlerine ticarete bulaşmakla, hayvancılık ve bağcılık gibi işlere bir keşişe yakışmayacak derecede kendini kaptırmakla, kadınların çekiciliğine kapılıp iffetine leke düşürmekle ve teolojik

---

⁵³ Vryonis, A.g.e., ss. 169, 176, 200, 334-335, 348-349.

⁵⁴ Vryonis, A.g.e., ss.151, 157, 195, 224, 252-253, 256, 355, 387-389. Laiou-Thomadakis, "Saints and Society in the Late Byzantine Empire", s. 94. Demetrios J. Constantelos, **Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World**, Aristide D. Caratzas, Publisher, New York, 1992, s. 15.

⁵⁵ Alan Harvey, "The Village", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 328. Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", s. 103. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 231-232..

⁵⁶ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 200, 247, 250-252, 294-295.

⁵⁷ Margaret Mullet, "Monastic Culture in the Middle Byzantine Empire", ed. Dean Sakel, **Byzantine Culture: Papers from the Conference 'Byzantine Days of Istanbul' Held on the Occasion of Istanbul Being European Cultural Capital 2010 Istanbul, May 21-23 2010**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 354.

meselelerde cahil olmakla alakalı suçlamalarda bulunan hikayeler kendilerine yer bulmuşlardır⁵⁸.

Bizans manastırlarının ekonomideki aktif rolünü devlete ve topluma zarar veren saldırgan bir yayılcılık olarak gören tarihçilerin yanı sıra, manastırların sağlık ve toplumsal refah alanlarında gerçekleştirdikleri hizmetlerle ellerinde bundurdukları zenginliklerin bir kısmını topluma geri döndürdüklerini ve bu hizmetleri üstlenerek devletin tasarruf etmesini sağladıklarını savunan tarihçilere rastlamak da mümkündür⁵⁹.

Bizans manastırlarının toplumsal refaha katkısına ve toplum içinde tekrar dağıtım sağlayan bir faktör olarak rolüne vurgu yapan tarihçiler çoğunlukla argümanlarını Bizans manastırlarının Hristiyan *Philanthropia*'sına olan katılımıyla temellendirirler. Demetrios Constantelos gibi tarihçiler Bizans *Philanthropia*'sının geçmişini Homeros Epiklerinin yazıldığı döneme dek dayandırır. Antik Yunanlıların misafirhane, klinik ve hastane gibi kamu kaynaklarıyla desteklenen kendilerine ait *Philanthropia* kurumlarının bulunduğu, bunların gelecekteki Hristiyan muadilleri gibi müstakil ya da bir tapınağın parçası olarak faaliyetini sürdürdüğü, *Philanthropia* faaliyetlerine katkıda bulunan şahısların Antik Yunan toplumundan büyük saygı gördüğü ve böyle şahıslara Olimposlu ya da yarı tanrı yakıştırmalarının yapıldığı bilinmektedir⁶⁰.

İkinci yüzyıl kadar erken dönemlerde İsa'nın mazlumların yardımına koşulmasını, açların doyurulmasını, çıplakların giydirilmesini, yabancıların hoş karşılanmasını ve hastaların bakılmasını öğütlediği İncil pasajlarından feyz alarak hayır işlerinde sorumluluk üstlenen Hristiyan piskoposlarına dair kayıtlara rastlanmaktadır⁶¹.

Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında hayır işleri alanında boy gösterdikten sonra, dördüncü yüzyılda Roma imparatorluğunun Hristiyanlaşmasıyla beraber, kilise ve manastırlar ruhani liderlik rollerinin yanı sıra seküler toplumun ileri gelenleriyle birlikte *Philanthropia*

---

⁵⁸ Kazdhan & Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, s. 92. Paul Magdalino, "The Byzantine Holy Man in the Twelfth Century", ed. Sergei Hackel, **The Byzantine Saint**, St. Vladimir Seminary Press, New York, 1981, ss. 52, 54-61.

⁵⁹ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 240. Demetrios J. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, Aristide D. Caratzas Publisher New York, 1991, ss. 84-85. Constantelos, **Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World**, s.4.

⁶⁰ Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, ss. 3-6.

⁶¹ Timothy Miller, "Charitable Institutions", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 622. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, s. 25.

kurumlarının idaresinde de liderlik üstlenmeye başladılar ve kamu ihtiyaçlarının karşılanmasında, kamu binalarının inşasında ve bakımında sorumluluklar üstlendiler ⁶².

Bizans'ın kalbinde manastırcılığın yayılışına dair pek çok diğer konuda olduğu gibi, Bizans manastırlarının Anadolu'da *Philanthropia* faaliyetlerine girişmeye başlaması da Aziz Basil dönemiyle tarihlendirilebilir. Basil'in manastırını ücra bir çöl arazisi yerine bir kentte kumaya karar vermesinden kısa sonra bu kurum hayır işlerinde ve seküler toplumun desteklenmesinde rol almaya başlamıştır ⁶³.

İkinci yüzyılda başlayıp dördüncü yüzyılda hız kazanan dini kurumların hayır işlerine aktif katılımı altıncı yüzyılda billurlaşmış ve I. Justinian'ın (527-565) *Corpus Iuris Civilis* ile hayır kurumlarını Hristiyan kilisesinin vekaletine vermesi ve yerel piskoposların idaresine teslim etmesiyle resmi bir yasal zemin kazanmıştır ⁶⁴.

Bizans manastırlarının dahil olduğu hayır işleri çok çeşitli hizmetleri içermektedir. Yoksullara yiyecek ve sikke dağıtılması ⁶⁵, Hristiyan esirlerin fidyelerinin ödenmesi ⁶⁶, askeri tehdit anlarında kule ve surlarını açarak komşu halka sığınak sağlanması – ki bu hizmet sonucu bazı manastır alanları uzun vadede yerleşim yerlerine dönüşmüştür – bunların arasında sayılabilir ⁶⁷.

Ancak manastır *Philanthropia*'sının ana uygulama alanı büyük çeşitlilik gösteren hastane (*nosokomeia*), yoksullar evi (*ptocheia*), konuk evi (*xenones*), yetimhane (*orphanotropheia*), yaşlılar evi (*gerokomeia*) ⁶⁸, hamamlar ve tahıl depoları (*diakoniai*), kadın doğum hastanesi (*lochokomeia*), cüzamlılar evi (*lobokomeia*), ve körler evi (*typhlokomeion*) gibi hayır kurumlarıdır ⁶⁹.

---

⁶² Helen Saradi, “ Towns and Cities”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 318. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 43. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, ss. 89-90.

⁶³ Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, s. 234. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, ss. 75-76.

⁶⁴ Miller, “Charitable Institutions”, s. 622.

⁶⁵ Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, s. 237.

⁶⁶ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 110.

⁶⁷ Charalambos Bakirtzis, “ Secular and Military Buildings”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 382. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 110-111, 114.

⁶⁸ McGuckin, “Monasticism and Monasteries” , s. 617.

⁶⁹ Miller, “Charitable Institutions”, s. 622. Timothy S. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997, s. 24. Evelyne Patlagean, “The Poor”, **The Byzantines**, ss. 22-23. Mundell Mango, “Monasticism”, ss. 211-212. Marlia Mundell Mango, “Pilgrimage”, **The Oxford History of Byzantium**, s.117.

Manastır *Philanthropia* 'sı için öncelikli rolü ve bu araştırmanın konusu ile olan uyumu dolayısıyla manastır hastanelerini ve onların gelişiminin tarihini diğer *Philanthropia* kurumlarından önce değerlendirmek uygun görünmektedir. *Xenodocheion* ya da *Xenon* olarak adlandırılan kurumların kökenleri Hristiyanlık öncesi dönemdeki saraylarda veya malikanelerde kurulan konuk evlerine uzanmaktadır ve üçüncü yüzyılla birlikte bu terimler ticari hanları adlandırmak için kullanılmaya başlanmışlardır. Ancak dördüncü yüzyılda imparator I. Konstantin'in *xenon*'ları piskoposlara sağlanan imparatorluk tahsisatıyla dullara ve yoksullara barınma sunan *Philanthropia* kurumları olarak yeniden düzenlemesiyle *xenon*'ların karakteri kalıcı olarak değişmiştir. *Xenon* bir hayır kurumu olarak dördüncü yüzyılda hızla yaygınlaşırken hastaların, özellikle de cüzamlıların bakımını öncelikli sorumluluk olarak görüp üstlenmeye başlamıştır⁷⁰. *Xenon* kelimesi altıncı yüzyılla birlikte hastane ile eş anlamlı hale gelmiş ve bu kurumlar Bizans'ta tıp mesleğinin ve eğitiminin birincil merkezlerine dönüşmüşlerdir⁷¹. Büyüklükleri, ihtisaslaşmaları ve tıp kavrayışlarının yalnızca hasta bakımından ibaret olmayıp hastalık tedavisini de içermesiyle Bizans manastır hastaneleri ortaçağdaki batılı muadillerinden oldukça üstün görünmektedirler⁷².

Kilise desteğiyle çalışmalarını sürdüren *xenon*'lar dışında imparator I. Justinian'ın bağışlamış olduğu tahsisat ve vergi gelirleriyle faaliyetlerini sürdüren Konstantinopolis'teki Sampson hastanesi gibi seküler sağlık kurumları da mevcuttu⁷³. Ayrıca çok sayıda zengin aristokrat Antik Roma ileri gelenlerinin kentlerindeki kamu refahı için almış oldukları sorumlulukları Hristiyanlık çerçevesi içerisinde yeniden yorumlayıp hayır kurumlarına ciddi maddi destek sağlıyorlardı⁷⁴.

Manastırların hastanelerin işleyişine dahil olmaya başlamaları Pachomios geleneğinin erken dönemlerine dek dayandırılabilir ve dördüncü yüzyıldan itibaren keşişlerin hasta bakımıyla ilgili hayır işlerini tekellerine aldığını söylemek mümkündür. Dördüncü yüzyıldan itibaren Pachomios manastırları dış dünyadan hastalara bakım

---

⁷⁰ Miller, "Charitable Institutions", s. 623. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, ss. xi, 8-9, 22.

⁷¹ Miller, "Charitable Institutions", s. 627. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, ss. xi, xxi.

⁷² Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, ss. xii, xxv, 3-4.

⁷³ Miller, "Charitable Institutions", s. 625. Erdoğan, A.g.e. s. 81. Constantelos, *Byzantine Philanthropy and Social Welfare*, s.145.

⁷⁴ Miller, "Charitable Institutions", s. 626. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, ss. 118-120, 123.

sağlamak amacıyla basit konuk evleri işletmeye başlamışlardı. Anadolu'daki manastır hastanelerinin tarihi ise Caesarea kentinde manastırının bir parçası olarak hastane hizmete açan Aziz Basil ya da Konstantinopolis'te bir hastane açıp doktor, servis personeli ve din adamlarını burada istihdam eden John Chrysostom (347-407) gibi erken dönem manastır liderlerinin zamanına dayanır.

Keşişlerin manastır *xenon*'larına hizmet edebilmek için iki yolları vardı. Doktor ya da hasta bakıcı olarak buralarda çalışmak veya bağışta bulunarak maddi destek sağlamak⁷⁵. Khalkedon Konsilinde (451) alınan yeni disiplin önlemlerinin etkisiyle keşişler tıp kurumlarındaki makamlarından ayrılmaya başladılar çünkü bu kurumlarda çalışmak seküler toplumla çok yüksek bir düzeyde etkileşim gerektirdiğinden artık bir seküler meslek olarak görülmeye başlanmıştı ve altıncı yüzyılla gelindiğine artık hastanelerdeki tüm pozisyonlar ücretli seküler tıp personeli tarafından dolduruluyordu⁷⁶. Bizans manastırları tıbbi kurumlarla ilişkisini tamamen kesmeye de tıbbi hizmetler alanından kendini soyutlama eğilimi *hesychasm*⁷⁷ hareketinin etkisiyle daha da arttı. *Hesychasm* hareketinin öncüsü olarak kabul edilen “Yeni İlahiyatçı” lakaplı Symeon (949-1022) gerçek kurtuluşa götüren yolu şiddetli kefarete egzersizleri ve mistik duaların bir karışımı olarak formüle ediyor ve keşişlerin hasta ve muhtaçların bakımı da dahil tüm dünya işlerinden el çekmesini talep ediyordu. Bunun sebebi muhtaç olana yardım etme uğraşını birincil derecede önemli manastır ideali olması gerektiğini düşündüğü dünyadan ve onun bağlayıcı sorumluluklarından tamamen sıyrılma hedefi önünde engel olarak görmesiydi⁷⁸.

---

⁷⁵ Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 118-120, 123.

⁷⁶ Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 126-129, 133, 136. Batı manastırları için de benzer bir karar 1113 yılında toplanan Reims Konsilinde alındı ve böylece batıda da keşişlerin tıp mesleğine dahil kısıtlanmış oldu. Bkz. Jacques Le Goff, **Ortaçağda Entelektüeller**, Ayrıntı, İstanbul, 2006, s.44.

⁷⁷ *Hesychasm* hareketinin öncülüğü “Yeni İlahiyatçı” Symeon’a atfedilmektedir. Ona göre tanrının yaratılmamış ışığını görmek mümkündür ve dini ayinler yalnızca böyle bir tecrübeyi yaşayanlar tarafından yönetilmelidir.. On üçüncü yüzyılda, yaratılmamış ışığı görmenin “İsa duası” adı verilen meditasyonel bir ibadet ile mümkün olduğunu iddia eden hareketin Athos Dağında yaygınlaşmasıyla *hesychasm* yeni bir boyut ve artan bir popülerlik kazandı. On dördüncü yüzyılda Athos keşişi ve geleceğin başpiskoposu Gregory Palamas (1296-1357) çalışmalarıyla hareketin teolojik zeminini sağlamlaştırarak gücünü daha da arttırmasını sağladı. Bkz., Louth, A.g.e.“, ss. 707-708. Kazdhan & Constable, **People and Power in Byzantium**, s. 91. John Meyendorff, “Spiritual Trends in Byzantium in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries”, ed. Paul A. Underwood, **The Kariye Djami**, Routledge&Kegan Paul, London, 1975, Vol. 4, s. 97. Donald M. Nicol, **Church and Society in the Last Centuries of Byzantium**, Cambridge University Press, New York, 1979, ss. 9-11.

⁷⁸ Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 138-139, 197-198, 216-217. Erdoğan, A.g.e., s. V. Constantelos, **Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World**, s. 2.

Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgal edilmesinden sonra manastır hastaneleri de kentin geri kalanı gibi dehşetli bir yağmadan payını aldı ve 1204 yılından önce aktif olan hastanelerin yalnızca iki tanesi imparatorluğun son yüzyıllarına kadar ayakta kalabildi. Sürgündeki Bizans yönetimi olarak Nicaea imparatorları önceki dönemin *philantrophia* faaliyetlerini sürdürebilmek için büyük çaba sarf edip imparatorluk taşrasında ve geri alındıktan sonra da Konstantinopolis'te yeni hayır kurumları kursa da ilerleyen yüzyıllarda , Türk ablukası altında hastaneler ve tıp mesleği hastane sisteminin 1437 yılına dek işlerliğini sürdürmeyi başaracağı Bizans başkenti dışında⁷⁹ ortaçağ Anadolu'sundan tamamen silindi⁸⁰.

Bizans manastırlarının sunduğu bir diğer önemli *philantrophia* hizmeti seküler halkın çocuklarının bakımında ve eğitiminde rol almaktır. Dini kurumların bu alanda faaliyet gösteren en önemli kurumlarından biri yetimhanelerdir. İlk kilise yetimhanesi dördüncü yüzyılda Konstantinopolis'te kurulmuştur ve yetimlerin desteklenmesi ve ruhban sınıfına katılmalarına yetecek okuryazarlık becerilerinin kazandırılması görevlerini üstlenmiştir⁸¹. Caesarea'lı Aziz Basil'e ait olan yetimhane Bizans manastır yetimhanelerinin en ünlüsüdür. Kapadokya'da kurulmuş olan bu yetimhanede kız ve erkek çocuklar birbirlerinden ayrı olarak eğitim görüyor ve on sekiz yaşına geldiklerinde manastır yaşamını seçmeleri ya da kurumdan ayrılmaları bekleniyordu. Bu yetimhaneler kısa sürede temel eğitimin verildiği en önemli merkezlerden biri haline geldiler⁸². Bu yetimhanelerden eğitim alıp yaşamının ilerleyen dönemlerinde kilise ve manastır hiyerarşisi içerisinde çok yüksek makamlara ulaşmayı başarmış yetimlere dair pek çok tarihi kayıt günümüze ulaşmıştır⁸³. Bu kurumlarda çocuklara verilen eğitimin karakteri çok baskın bir biçimde dini idi, ancak eğitimleri boyunca Helen edebiyatından pasajlar gibi kimi seküler metinlerle de aşına olma fırsatı yakalıyorlar, manastır hizmetinde el emeği gerektiren bazı görevler üstleniyorlar ve kimi zamanda bu kurumlarda bazı zanaat dallarında eğitim görme şansı da yakalıyorlardı⁸⁴.

⁷⁹ Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire* , ss. 190-194.

⁸⁰ Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, ss., xvii-xviii.

⁸¹ Miller, "Charitable Institutions", s. 622. Herrin, A.g.e. , ss. 178-179.

⁸² Miller, "Charitable Institutions", s. 632. Timothy S. Miller, *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2003, ss .6-7.

⁸³ Miller, *The Orphans of Byzantium*, ss. 120-121, 159, 268-269. Peter Hatlie, "The Religious Lives of Children and Adolescents", *Byzantine Christianity*, s. 187.

⁸⁴ Miller, *The Orphans of Byzantium*, ss. 128-129, 226, 271.

Ancak yine de eğitimin gerçekleştiği temel kurumun manastırlar olduğu erken ortaçağ batı dünyasının aksine, resmi eğitim hiçbir zaman Bizans manastırlarının birincil faaliyeti olmamıştır. Aslında pek çok Bizans manastırının kurallarında seküler halkın çocuklarının manastırlarda eğitim almasını yasaklayan maddeler bulunuyordu. Keşiş ve rahibeler okuryazar olmayan manastır cemaati üyelerine temel okuryazarlık becerilerini kazandırmak için teşvik ediliyorlar olsalar da, orta düzeyde eğitim veren manastır sayısı oldukça kısıtlıydı ve keşiş ya da ruhban sınıfı üyesi olmaya karar vermiş gençlere hizmet sunuyordu⁸⁵.

Batılı muadillerine kıyasla eğitim alanındaki etkinlikleri kısıtlı olmasına ve erken manastır çilecilerinden bu yana kitapları maddi mal varlığı olarak görüp mesafeli yaklaşımlarına rağmen⁸⁶, Bizans tarihinin orta döneminde imparatorluğun okuryazar sınıfının yarısını⁸⁷ ve yazın hayatının önemli figürlerinin büyük çoğunluğunu keşişlerin oluşturduğu düşünüldüğünde⁸⁸ Bizans manastırlarının kendi çaplarında önemli öğrenim ve kültür merkezleri olarak kabul edilebilecekleri ortadadır. Bizans'ta yüksek öğrenimin yedinci yüzyıldan sonraki çöküşü ve imparator Herakleios (610-641) döneminden itibaren yaşadığı gerilemeler göz önüne alındığında manastırların Bizans'ta yüksek entelektüel faaliyetin son kalesi rolünü üstlenerek bu alana yaptıkları katkılar daha da hayati önem kazanmaktadır⁸⁹.

Özellikle Stoudios manastırı gibi patrikhane, aristokrasi ve imparatorluk hanedanlarıyla yakın ilişkiler geliştirmeyi başaran Konstantinopolis manastırları yüzyıllar boyu alimleri çeken büyük entelektüel merkezler olma özelliklerini korudular ve kütüphanelerinde hatırı sayılır miktarlarda kitap biriktirdiler⁹⁰. Patmos'taki Aziz John manastırının on ikinci yüzyıldan kalma envanterine göre bu manastırın kütüphanesinde üç

---

⁸⁵ Athanasios Markopoulos, "Education", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 787. Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 237.. Rautman, A.g.e., p. 282. Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", s. 82. Talbot, "Monasticism", s.130. Hussey, **The Orthodox Church in the Byzantine Empire**, s. 330. Nikolas Oikonomides, "Mount Athos: Levels of Literacy", **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 42, 1988 s.167. Talbot, "A Monastic World", s.268. Hussey, **The Cambridge Medieval History**, s. 181. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 163. Nicol, **Church and Society in the Last Centuries of Byzantium**, s. 35.

⁸⁶ Mullet, A.g.e., s. 345.

⁸⁷ McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 612. Charles Barber, "Icons, Prayer, and Visions in the Eleventh Century", **Byzantine Christianity**, s. 161.

⁸⁸ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 236. Kazhdan & Constable, **People and Power in Byzantium**, s.101.

⁸⁹ Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, ss. 151-152.

⁹⁰ Rautman, A.g.e, s. 253 Talbot, "Monasticism", s. 130. Treadgold, A.g.e, s. 1251.

yüz otuz eser bulunmaktaydı⁹¹. Konstantinopolis'teki Panoiktirmon manastırı on birinci yüzyılda yetmiş ciltlik esere ev sahipliği yapıyordu ve on üçüncü yüzyılda batı Anadolu'da, Skoteine'de yer alan Theotokos manastırının kütüphanesinde de yetmiş ciltlik eser bulunuyordu. On beşinci yüzyıl manastırları arasında, balkanların kuzeyinde Stroumitza'da yer alan Theotokos Elousa manastırının kütüphanesinde altmış ciltlik eser olduğu bilinmektedir⁹².

Bizans manastırları kitapların yalnızca kütüphane raflarında muhafaza edildiği değil, ayrıca ortaçağ standartlarına göre kıymetli eşya sayılabilecek bu nesnelerin⁹³ üretildiği ve toplumun geri kalanı için ulaşılır kılındığı merkezlerdi. Bizans manastırları çoğunluğu dini nitelikte eserler olmak üzere kitapların üretildiği ve kitapların ciddi oranda ödünç alınabildiği yerlerdi⁹⁴. Rahibe manastırlarının çoğu dışında, bir manastırda kütüphane olması orada yazım işliğı olması anlamına da geliyordu ve buralarda kitapların yalnızca yazımı değil kopyalanması ve tamirati da gerçekleştiriliyordu⁹⁵. Yazım işliğıyle ünlü olan Stoudios manastırı yanı sıra Konstantinopolis'teki Hodegoi manastırı ve Galesios dağında yer alan Theotokos manastırı gibi kurumlar da meşhur yazım işliklerine sahiptiler⁹⁶. Onuncu ve on ikinci yüzyıllar arasında Bizans'ta üretilen el yazmalarının neredeyse yarısının söz konusu manastır yazım işliklerinde, keşişlerin el emeğı ile üretildiğı tahmin edilmektedir⁹⁷. Rahibe manastırları kitap kopyalama, el yazması bezeme, ilahi besteleme, aziz hayatı, teolojik inceleme ya da tarih kroniğı yazma gibi sanatsal ve entelektüel ürünler

---

⁹¹ Nigel Wilson, "Libraries", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 823. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s. 259.

⁹² Rautman, A.g.e., ss. 254, 288-289.

⁹³ Bizans'ta kitapların pahalı objeler oldukları bilinmektedir. Yevmiyeli çalışan işçiler yılda 6-10 *nomismata* gelir elde edebiliyorken yeni bir kitabın maliyeti 15-30 *nomismata* arası olarak tahmin edilmektedir. Bkz. Markopoulos, A.g.e., s. 788. Rautman, A.g.e. s. 288. Robert Browning, "Bizans Toplumunda Okuryazarlık Üzerine Bir Kez Daha Düşünmek", **Cogito**, Sayı:17, Kış-1999, ss. 218-219. Cyril Mango varlıklı bir Bizanslının ekonomik gücünün en fazla bir düzine kadar kitaba sahip olmaya yeteceğini tahmin etmektedir. Bkz. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, ss. 258-259.

⁹⁴ Michael Jeffreys, "Literacy", **The Oxford Handbook of Byzantine**, s. 797. Rautman, A.g.e., s. 247. Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", ss. 80-81. Herrin, A.g.e., ss.183-184. Mullet, A.g.e., s. 333.

⁹⁵ Rautman, A.g.e., s. 254. John Lowden, "Book Production", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, ss. 462, 465-466. McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 618. Robert W. Allison, "The Libraries of Mount Athos", **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, s. 143.

⁹⁶ Alice-Mary Talbot, "Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium", **Harvard Ukrainian Studies**, Vol. 7, Okeanos: Essays presented to Ihor Sevcenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, 1983, s. 604. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, s.130. Erdoğan, A.g.e., s. 61..

⁹⁷ Talbot, "A Monastic World", s. 275.

verme konusunda daha pasif bir rol oynuyorlardı⁹⁸. Öte yandan kitap üretimi işinde çok daha aktif rol alan erkek manastırları arasında ayin metinleri, ilahi ya da şiir konularında özel olarak uzmanlaşmış manastır yazım işliklerine rastlamak mümkündür⁹⁹.

Az sayıda da olsa bazı Bizans manastır kütüphanelerinde pagan eserlerini bulmak dahi mümkün olabiliyordu. Örneğin on dördüncü yüzyılda Konstantinopolis'te klasik yazarlar üzerine edisyonlar ve yorumlar kaleme almak isteyen dönemin önemli klasik filologlarına ev sahipliği yapan Chora manastırı bunlardan biriydi¹⁰⁰.

Bizans manastır tarihi boyunca manastır liderleri değişen derecelerde önem atfetseler de keşişlerin günlük rutini içerisine yazınsal faaliyetlere belli bir yer ayırmışlardır ve yazınsal faaliyetlerde bulunmak ya da el emeği gerektiren işlerde çalışmayı manastır tevazuunu ve erdemini yansıtan birbirine denk eylemler olarak görmüşlerdir. Pachomios zamanından beri okuryazar keşişler okuma yazması olmayan kardeşlerine temel okuma yazma becerilerini kazandırmaları için teşvik edilmiş ve Athos veya Stoudios gibi pek çok önemli ve diğerleri için örnek teşkil eden manastır *typikon*'unda keşişlerin günlük rutininin parçası olarak okumanın önemi sürekli vurgulanmıştır¹⁰¹.

Aziz Basil'in ideal manastır yaşamı kurgusunda el emeğine daha fazla önem verilse de, dördüncü yüzyılda kurduğu manastırın çocuklara verdiği temel eğitimin müfredatında gramer öğrenimi için İncil pasajlarının yanında Homeros epiklerine de yer veriliyordu, ki bu metinler Aristoteles'in metinleriyle beraber manastırlar arasında en popüler olan, en yaygın ve en sıkça kopyalanan eserler arasında yer alıyorlardı¹⁰².

Bir diğer Kapadokyalı dini lider ve manastır öncüsü Nazianzos'lu Gregory (330-390), Aziz Basil'e kıyasla yazınsal işlere el emeği gerektiren işlerden daha çok önem veriyor¹⁰³ ve Stoudios'lu Theodore gibi kimi manastır liderleri kurallarında keşişlerin kütüphaneden istedikleri eserleri almakta özgür olduklarını ve tek başlarına okudukları

---

⁹⁸ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 236. Rautman, A.g.e., p. 253

⁹⁹ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", ss. 236-237. Talbot, "Monasticism", s.130.

¹⁰⁰ Wilson, A.g.e., s. 821. Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 236. McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 615. Herrin, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, ss.183,184. Ihor Sevcenko, "Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time", ed. Paul A. Underwood, **The Kariye Djami**, Routledge&Kegan Paul, London, 1975, Vol. 4, s. 36. Erdoğan, A.g.e., ss. 20-21, 48-49, 86.

¹⁰¹ Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", s. 80. Ware, A.g.e, s. 14.

¹⁰² Rautman, A.g.e., ss. 254-255, 288.

¹⁰³ McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 615.

müddetçe bu keşişlerin başka görevler verilerek rahatsız edilmemeleri gerektiğini belirtiyorlardı¹⁰⁴.

Erken dönem manastırlarının *philantrophia* faaliyetlerindeki gayretkeşliğine karşın geç Bizans dönemi manastırları siyasal istikrarsızlık, emniyetsizlik ve kaynak yetersizliği gibi sebeplerle hayır işleri sahasından giderek daha fazla çekilmek zorunda kaldılar. Manastırların *philantrophia* faaliyetlerinden çekilmesinin bir diğer nedeni daha yüksek bir saflık derecesine ulaşıp sürekli dua ve zikir ile geçek kurtuluşa varabilmek için seküler dünyadan ve onun işlerinden daha fazla soyutlanmayı öğütleyen *hesychasm* gibi geç dönem teoloji akımlarının etkisidir. Sonuç olarak son dönem manastırlarının çoğu *philantrophia* faaliyetlerini haftanın belli günlerinde, azizlerin yortularında ya da manastır kurucularının anma günlerinde kapılarına gelen yoksullara yiyecek dağıtmak ile sınırlandırmışlardır¹⁰⁵.

Topluma sundukların çeşitli hizmetlerin yanı sıra Bizans manastırlarının tarihçiler tarafından sıkça zikredilen bir diğer ekonomik katkısı yaban arazilerinin ekilebilir arazi haline getirilmesidir. Örneğin onuncu yüzyıldan önce herhangi bir ciddi tarım faaliyeti bulunmayan Athos Dağı Athos'lu Athanasios'un buraya gelişiyle birlikte değerli ve karlı tarım ürünleri yetiştiren bir bölge haline gelmiştir. Athanasios manastır ve değirmenleri için bölgeye su getirmiş, tarla ve bağların koşullarını iyileştirmiş ve böylece yalnızca manastırını kendine yeterli bir kurum haline getirmekle kalmamış, bölgeyi dönemin en önemli tarım üreticilerinden ve ticari girişimcilerinden biri haline getirmiştir. Athos manastırları ilerleyen dönemlerde satın alma ve takas yoluyla pek çok arazi elde edip bunların koşullarını iyileştirmiş, mandıracılık gibi kimi alanlarda uzmanlaşmış ve ticaret filolarıyla mallarını Thessalonike ve Konstantinopolis'e kadar ulaştırmıştır¹⁰⁶. On birinci yüzyılda manastırların tarım arazilerinin temizlenmesi, iyileştirilmesi ve buralara yeni bitkilerin ekilebilmesi için seferber ettikleri devasa kaynakların bir benzerini seküler toprak sahiplerinin ancak en zenginleri bir araya getirebiliyorlardı ve tarıma açılan bu yeni arazilerde kimi zaman dini cemaatin etrafında örgütlenmiş yeni kent yerleşimleri ortaya

---

¹⁰⁴ Rautman, A.g.e., ss. 254, 287.

¹⁰⁵ Erdoğan, A.g.e., s. 19.

¹⁰⁶ John E. Teal, "The Byzantine Agricultural Tradition", **Dumbarton Oaks Papers**, 25, 1971, ss. 54-56. Cecile Morrison, "Coinage and Money in Byzantine Typika", **Dumbarton Oaks Papers**, 56, 2002, s. 274. Harvey, "The Monastic Economy and Imperial Patronage", s. 94.

çıkıyordu¹⁰⁷. On üçüncü yüzyılda imparator III. John Vatatzes (1222-1254) imparatorluk topraklarında tarımsal verimliliği arttırmak için büyük arazileri temizleyecek ve iyileştirebilecek donanım ve insan gücüne sahip yatırımcılar bulup toprak bağışlamayı tasarladığında manastırlar dışında bu işi üstlenebilecek bir muhatap bulamamıştı¹⁰⁸. Söz konusu manastır kurumu ve cemaati yeterince büyük olmasa, geniş alanların temizlenmesi ve zeytin ve üzüm gibi değerli pazar ürünlerini büyük miktarlarda üretilmesi gibi dev tarım projeleri için seferber edilecek yüzlerce keşişi bulunmasa da önemsiz büyüklükte bir manastır cemaati bile yaban arazilerinin üretkenliklerinin iyileştirilmesi için olumlu bir katkı yapabiliyordu. Çünkü her ne büyüklükte olursa olsun bir manastırın varlığı orada en azından cemaatin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek büyüklükte bir bahçenin ekilip biçilmesi anlamına geliyordu. Alice-Mary Talbot gibi kimi tarihçilere göre bu durum “keşişlerin çoğunlukla gelişmemiş bölgelerde ‘öncü’ rolünü üstlendiği” anlamına gelmektedir¹⁰⁹.

---

¹⁰⁷ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 118, 202, 206, 227. Kazdhan & Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, ss. 29-30.

¹⁰⁸ Laiou & Morrison, **The Byzantine Economy**, ss. 175-176. Harvey, “Economy”, s.92. Angeliki E. Laiou, “The Agrarian Economy Thirteenth-Fifteenth Centuries”, **The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century**, Vol. I, s. 354.

¹⁰⁹ Alice-Mary Talbot, “Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence”, ed. Antony Littlewood, & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn, **Byzantine Garden Culture**, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, ss. 41-46. Laiou, “The Agrarian Economy Thirteenth-Fifteenth Centuries”, ss.314-315, 320-321.

İkinci Bölüm

BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMI

1. MANASTIRLARIN SEKÜLER İŞGÜCÜ İSTİHDAMINI ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER

1.1. Manastırların El Emeğine Yaklaşımı

Bizans manastır tarihinin yüzyılları boyunca dönem dönem verilen önem değişse de el emeği her zaman keşişlerin günlük rutininin bir parçası olmuştur. Pachomios geleneğinin erken dönem çöl cemaatlerinde keşişlerden tarlada çalışmak ya da dokuma yapmak gibi el emeği gerektiren işlerde çalışmaları beklenirdi¹¹⁰. Aziz Anthony'nin öğretisinde de keşişlerin el emeğinin önemi vurgulanmış ve “çalışmayan yemek de yemeyecek” denilmiştir¹¹¹. Caesarea'lı Aziz Basil zamanında da el emeğine bir manastır değeri olarak önem verildiğini ve manastır cemaatine katılmak isteyen adayların kabul edilmeden önce ağır el emeği gerektiren işler verilerek sınanıldığını bilmekteyiz¹¹². Bizans tarihinin orta dönem manastır liderlerinden Stoudios'lu Theodore manastır yaşamında el emeğinin önemine güçlü bir vurgu yapar ve kendi manastırındaki keşişler için kışın günde dört yazın ise günde sekiz saat çalışmayı zorunlu kılar¹¹³.

Ancak Bizans manastır tarihinin ilerleyen yüzyıllarında, özellikle de on birinci yüzyıldan sonra bir manastır değeri olarak el emeğine verilen önem gittikçe azalır ve ayin görevleri manastırların günlük rutininin en önemli parçası haline gelirken, el emeği gerektiren işler manastırların seçkin olmayan keşişleri tarafından üstlenilen bir sorumluluk haline gelir¹¹⁴. Manastırlarda köle kullanımının yasak olması¹¹⁵ ve on birinci yüzyıl reform

---

¹¹⁰ Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, s. 232.

¹¹¹ W. H. C. Frend, “The Monks and the Survival of the East Roman Empire in the Fifth Century”, **Past and Present**, 54, 1972, s. 11.

¹¹² “Early Monastic Rules”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.1, s. 23. McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 615. Boonhamra, A.g.e., s. 75.

¹¹³ McGuckin, “Monasticism and Monasteries” , s. 616. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 16, 181.

¹¹⁴ “Early Monastic Rules”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.1, ss. 24-25, 28. “Early Reform Monasteries of the Eleventh Century” , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Vol. 2,

manastırlarında hizmetçi kullanımının ortadan kalkmasıyla birlikte manastır yaşamının rutini içinde el emeğinin önemi bir kez daha, özellikle de on ikinci yüzyılın ikinci yarısıyla bitlikte, artmaya başladı¹¹⁶. El emeğine verilen önemdeki yükselme eğilimi on üçüncü yüzyılda devam eder¹¹⁷ ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıl belgelerinde de el emeğine yapılan vurgu sürmüştür ancak bu vurgu bir daha asla ayin sorumluluklarına gösterilen önem kadar yüksek olamamıştır¹¹⁸.

Bu doğrultuda, manastır belgelerine yakından göz atıldığında fırıncılıktan giysilerin yapım-onarımına, balıkçılıktan toprağın işlenmesine ve hatta manastır binalarının inşası ve restorasyonuna varıncaya değin kurumların yeterli sayıda ve gerekli beceride insan gücüne sahip oldukları sürece seküler işgücüne başvurumaktansa kendi keşişlerinin el emeğinden faydalanmayı tercih ettiklerini gözlemlemek mümkündür.

Phoberos’lu Aziz Müjdeci John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma dokümanlarında keşişler eğitilmiş ayin keşişleri ve el emeği gerektiren işlerden sorumlu diğerleri olarak ikiye bölünmüştür¹¹⁹. Aynı belgede yazar el emeğinin önemini şu sözlerle vurgular.

Tembellikten işgüzarlık doğar, işgüzarlıktan düzensizlik, düzensizlikten her türlü kötülük, ve böylelerinin ilacı için şöyle söylenmiştir “bunların işlerini sessizce yapmalarını ve kendi ekmeklerini kazanmalarını buyuruyoruz” ve dahası böyleleri için denmiştir ki “çalışmayan yemek de yemeyecek”¹²⁰.

---

s.447. Ayin sorumluluklarının manastır rutini içinde rolünün artması orta Bizans döneminde manastır kiliselerinin mimari yapısında bile değişmelere sebep olmuş ve bu dönemde kiliselere koro keşişleri için fazladan yan apsiler eklenmeye başlanmıştır. Bkz., Robert Ousterhout, “Churches and Monasteries”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 359. Tipik Bizans kilise modeli olan haç planlı kubbeli yapının da özellikle sekizinci yüzyıldan sonra yoğunlaşan manastır ayin hizmetlerinin doğurduğu ihtiyaç doğrultusunda geliştiği düşünülmektedir. Bkz. Nancy P. Sevcenko, “Art and Liturgy”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 732. Kimi manastırlarda “Uykusuz keşişler” (Akoimetoı) olarak adlandırılan, gün ve gece boyu ayin hizmetine devam eden keşişlerin durumu gibi daha aşırı uygulamalar için, Bkz. Alexander Lingas, “Music”, **The Oxford Handbook of Byzantine**, s. 258.

¹¹⁵ “Early Monastic Rules”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.1,s. 23. Talbot, “A Monastic World”, s. 259.

¹¹⁶ “Early Reform Monasteries of the Twelfth Century”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3,s. 866.

¹¹⁷ “Independent and Self-Governing Monasteries of the Thirteenth Century”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 1096.

¹¹⁸ “Later Private Religious Foundations”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1298.

¹¹⁹ Çev. Robert Jordan, “Phoberos: Rule of John for the Monastery of St. John the Forerunner of Phoberos”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 875.

¹²⁰ Jordan, “Phoberos”, s.891.

Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, Areia manastırı *typikon*'unda el emeği gerektiren işler manastır yaşantısının günlük bir parçası olarak işlenmiştir¹²¹. Konstantinopolis'teki Kecharitomene rahibe manastırının *typikon*'unda ayin hizmetlerinin yanında el emeği gerektiren işler de rahibelerin günlük rutininin bir parçasıdır. Bir grup rahibe hücrelerinde giyim kuşam ürünleri hazırlarken bir diğer rahibe grubu bu çalışmalar için gerekli malzemelerin sağlanması, rahibelere dağıtılması ve bitmiş ürünlerin toplanması gibi üretimin organizasyonuna dair görevlerden sorumlu tutulmuşlardır¹²². Bera yakınlarındaki Kosmosoteira manastırının *typikon*'unda manastıra ait bağlarda çalışan keşişlerden söz edilmektedir¹²³. Konstantinopolis'teki Mamas manastırı *typikon*'u da manastır dışında bağ ve bahçelerde çalışan keşişlerden bahsetmektedir¹²⁴. Heliou Bomon manastırı *typikon*'unda keşişler balıkçılık, çiftçilik, bahçıvanlık ve bağcılık gibi pek çok işten sorumlu tutulmuşlardır¹²⁵. Son olarak Otranto yakınlarındaki Kasoulon'lu Aziz Nicholas manastırının kurallarında manastır için balıkçılık yapan keşişlerden bahsedilmiştir¹²⁶.

On üçüncü yüzyıl belgelerine dönecek olursak, Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırında fırıncı, marangoz, ayakkabı tamircisi, ve bakırcı olarak manastıra hizmet veren keşişler görüyoruz¹²⁷. Khalkedon yakınlarında Auxentios dağında bulunan Başmelek Mikail manastırının *typikon*'unda fırıncılardan, çiftçilerden ve bağcılardan söz edilir¹²⁸.

---

¹²¹ Çev. Alice-Mary Talbot (tr.), "Areia: Memorandum and Typikon of Leo, Bishop of Nauplia, for the Monastery of the Mother of God in Areia", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 965.

¹²² Çev. Robert Jordan, "Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, ss. 652,671.

¹²³ Çev. Nancy Patterson Sevcenko, "Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, s.826.

¹²⁴ Çev. Anastasius Bandy, "Mamas: Typikon of Athanasios Philanthropenos for the Monastery of St. Mamas in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s.1008.

¹²⁵ Çev. Anastasius Bandy, "Heliou Bomon: Typikon of Nikephoros Mystikos for the Monastery of the Mother of God ton Heliou Bomon or Elegmon", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, ss. 1045, 1065.

¹²⁶ Çev. Timothy Miller, "Kasoulon: Rule of Nicholas for the Monastery of St. Nicholas of Kasoulon 1319 near Otranto", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, ss. 1321,1328.

¹²⁷ Çev. Anastasius Bandy, "Macharias: Rule of Nelios, Bishop of Tamasia, for the Monastery of the Mother of God of Macharias in Cyprus", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 1111.

¹²⁸ Çev. George Dennis, "Auxentios : Typikon of Michael VIII Palaiologos for the Monastery of the Archangel Michael on Mount Auxentios near Chalcedon", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, 1209.

Konstantinopolis'teki Kellibaralı Aziz Demetrios¹²⁹ ve Kıbrıs'ta Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırlarının¹³⁰ *typikon*'larında fırıncılık işinin keşişler tarafından üstlenildiği belirtilmektedir. Philadelphia yakınlarındaki Skoteine manastırının kurucusu Maximos'un vasiyetinde giyim eşyalarının üretimi¹³¹, fırın, yemekhane¹³², değirmen ve atölyelerin işletilmesi ve bağların yönetimi ve işlenmesi sorumlulukları keşişlere bırakılmıştır¹³³. Son olarak, bir diğer on üçüncü yüzyıl belgesi olan Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında manastır arazilerinin bir bölümünde ücretli seküler çiftçiler ve sığırtaçlar çalışırken¹³⁴ keşişlerin de mahsulleri tarlalardan toplamakla sorumlu tutulduğu görülmektedir¹³⁵.

On dördüncü yüzyıl belgeleri de benzer bir resim ortaya koymaktadır. Serres yakınlarındaki Menoikeion dağında yer alan Aziz Müjdeci John manastırının *typikon*'unda bağların, fırının ve yemekhanenin çalıştırılması görevi keşişlere bırakılmıştır¹³⁶. Konstantinopolis'te yer alan Bebaia Elpis rahibe manastırının *typikon*'unda rahibelerin ileride kendileri tarafından kullanılmak üzere depolanan giyim kuşam malzemeleri ürettikleri belirtilmektedir. Bu belge okuyucuya ayrıca manastırda rahibelerin ayakkabılarının tamiratından sorumlu bir atölyenin¹³⁷ ve de bir fırının¹³⁸ bulunduğu bilgisini vermektedir. Thessalonike'de bulunan Nea Mone manastırının kurallarında atölyelerde çalışan keşişlerden bahsedilir¹³⁹ ve son bir on dördüncü yüzyıl belgesinde,

---

¹²⁹ Çev. George Dennis , “Kellibara I : Typikon of Michael VIII Palaiologos for Monastery of St. Demetrios of the Palaiologoi-Kellibara in Constantinople” , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s.1240.

¹³⁰ Çev. Catia Galatariotou, “ Neophytos : Testamentary Rule of Neophytos for the Hermitage of the Holy Cross near Ktima in Cyprus”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1342.

¹³¹ Çev. George Dennis , “ Skoteine[Boreine]: Testament of Maximos for the Monastery of the Mother of God at Skoteine near Philadelphia”, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Vol. 3, s.1177.

¹³² Dennis, “ Skoteine”, s.1178

¹³³ Dennis, “ Skoteine”, s. 1178.

¹³⁴ Bandy , “ Macharias” ,s. 1113.

¹³⁵ Bandy , “ Macharias” ,s. 1147.

¹³⁶ Çev. Timothy Miller, “ Menoikeion: Typikon of Joachim, Metropolitan of Zichna, for the Monastery of St. John the Forerunner on Mount Menoikeion near Serres”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1583.

¹³⁷ Çev. Alice-Mary Talbot, “Bebaia Elpis: Typikon of Theodora Synadene for the Convent of Mother of God Bebaia Elpis in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1516.

¹³⁸ Talbot, “Bebaia Elpis”, s. 1517.

¹³⁹ Çev. Alice-Mary Talbot, “ Choumnos: Rule and Testament of Makarios Choumnos for Nea Mone of the Mother of God in Thessalonike”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1433.

Konstantinopolis'teki Aziz Demetrios-Kellibara manastırının *typikon*'unda ayakkabıcı ve fırıncı olarak çalışan keşişlerden söz edilir¹⁴⁰.

Daha önce bahsedildiği gibi bazı manastırlar binalarının inşası ve tadilatı için de keşişlerinin emeğine başvurmayı tercih etmekteydiler. On üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırının kurallarında keşişlerin manastır binalarının inşasında çalıştığı bilgisi verilmektedir¹⁴¹. Hodegetria manastırının on dördüncü yüzyıldan günümüze ulaşan kurallarında tadilat, inşa, ve her türlü hizmet ve idari görev için keşişlerin emeğine başvurulmaktadır¹⁴². Son olarak, Athos dağında yer alan Koutloumoussi manastırının aynı yüzyıldan kalma belgesinde keşişlerin manastır tahkimatlarının inşasında çalıştığı görülmektedir¹⁴³.

1.2. Manastır İdealleri olarak Kendine Yeterlilik ve Dünyadan Soyutlanma

Pek çok manastır belgesinde kurucular takipçileri için öz emeklerinin ürünlerine dayalı kendine yeter bir yaşam sürdürmeyi ideal yol olarak sunmuşlardır. Pek çok durumda bu prensip teoride kalsa da en azından şu söylenebilir ki manastır kurucuları cemaatleri ihtiyaçlarını kendi insan güçleri ile karşılayabildikleri müddetçe dış dünyadan herhangi bir yardım alma konusunda oldukça isteksiz bir tavır sergilemişlerdir.

Bu tavrı Bizans manastır geleneğinin en başından beri, keşişleri ve rahibeleri için kendi emekleri ile hayatta kalmayı ideal manastır yaşamı olarak ögütleyen Aziz Basil'in zamanından bu yana gözlemlemek mümkündür¹⁴⁴.

Aynı şekilde, bu tavra çeşitli yüzyıllardan günümüze ulaşan pek çok manastır belgesinde rastlanabilmektedir. Kara Dağ'lı Nikon'un on birinci yüzyılda kaleme aldığı

¹⁴⁰ Çev. George Dennis, “ Kellibara II: Typikon of Andronikos II Palaiologos for the Monastery of St. Demetrios-Kellibara in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1506.

¹⁴¹ Galatariotou, “ Neophytos”, s. 1360.

¹⁴² Çev. George Dennis , “ Geromeri: Testament of Nelios Erichiotos fo the Monastery of the Mother of God Hodegetria in Geromeri”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1401.

¹⁴³ Çev. George Dennis , “ Koutloumoussi : Testaments of Chariton for the Monastery of Christ Saviour of Koutloumoussi on Mount Athos” , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Vol. 4, s. 1416.

¹⁴⁴ McGuckin, “Monasticism and Monasteries”, s. 615. Rautman, A.g.e., s. 235. Mundell Mango, “Monasticism”, s. 209.

düzenlemelerinde manastırının kendi keşişlerinin emeği ve öz kaynakları ile varlığını sürdürmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁴⁵. Bu düzenlemelere göre manastırın idaresi ile alakalı görevler alanlar dışındaki keşişler zamanlarını kutsal metinleri okuyarak ya da manastırın içinde ve dışında el emeği gerektiren işlerde çalışarak değerlendirmek zorundaydılar¹⁴⁶.

Phoberos'lu Aziz Müjdecî John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma dokümanlarında kendine yeterlilik prensibi bir kez daha dile getirilir yazar keşişlerinden “kendi yiyeceklerini kendi el emekleri ile sağlamalarını beklediğini” belirtir¹⁴⁷.

Manastırlarda gerçekleştirilen üretim de temelde kendine yeterlilik prensibinden yola çıkmaktadır ve pek çok kurucu tarafından yapılan düzenlemelerde de görülebileceği üzere ürünlerin dışarıya sunulmasından genelde kaçınılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, Philadelphia yakınlarındaki Skoteine manastırının on üçüncü yüzyılda düzenlenen kurallarında yazar keşişlere “ihtiyaç duyduklarından fazlasını üretmemeleri gerektiğinin” bildirildiğini aktarmakta ve manastırdaki üretimin ticari amaçlarla piyasaya sürülecek artı ürün yaratmaktan ziyade kurumun kendi iç ihtiyaçlarını giderme güdüsüyle yapıldığını ortaya koymaktadır¹⁴⁸.

On üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta, Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırının kurallarında fiziksel çalışma keşişler için faydalı bir uğraş olarak tanımlanmış, keşişler basit elişleriyle uğraşmaya teşvik edilmiş ancak herhangi bir şahsi kar amacı gütmekten de men edilmişlerdir¹⁴⁹. Bu belgede ayrıca keşişlerin şahısları adına para bulundurmaları yasaklanmış ve yalnızca kendi el emekleri ile ürettikleri besin maddelerini tüketmeleri zorunlu kılınmıştır¹⁵⁰.

Yaşantıyı kendini dünyadan katı bir biçimde soyutlayarak sürdürme prensibi Bizans manastırlarının dış dünya ve seküler işgücü ile olan ilişkilerini şekillendiren bir diğer faktördür. Kimi tarihçilere göre kendini dünyevi bağlardan tamamen soyutlama idealinin kökenleri manastır cemaatlerinin doğuşundan çok önceye, İncil öğretilerinin bizzat

---

¹⁴⁵ Çev. Robert Allison, “Black Mountain: Regulations of Nikon of the Black Mountain”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 382.

¹⁴⁶ Allison, “Black Mountain”, s. 408.

¹⁴⁷ Jordan, “Phoberos”, s. 875.

¹⁴⁸ Dennis, “Skoteine”, s. 1177.

¹⁴⁹ Galatariotou, “Neophytos”, ss. 1341-1342.

¹⁵⁰ Galatariotou, “Neophytos”, s. 1342.

kendisine kadar dayandırılabilir¹⁵¹. Dış dünyadan soyutlanarak, manastır ülküsüne göre yerini manastır cemaatinden erkek ve kız kardeşlerle kurulacak bağlara bırakacak olan dünyevi aile bağlarını reddetmek, mülksüz, itaatkar, yoksul ve iffetli olmaya dair edilenlerle birlikte manastır yaşamına girmeden önce edilmesi gereken pek çok yeminden biridir. Karşı cinsleri birbirinden ayrı tutma ve keşişleri ve rahibeleri dünyevi avuntular ve cinsel kışkırtmalardan koruma niyetiyle manastırlara girişi en aza indirme amacındaki soyutlanma prensibi *abaton* kuralı ile formüle edilmiştir. *Abaton* kelime olarak “ayak basılmamış” ve ya “erişilemez” anlamlarına gelmektedir ve Bizans’ın hem sivil hem de kilise yasalarına yazılı olarak girmiş bir kuraldır¹⁵². Bir manastır ideali olarak dış dünyadan soyutlanma iki açıdan manastırların seküler işgücü istihdamını şekillendiren bir faktör olarak ele alınabilir. Bu çalışma dahilinde incelenen neredeyse tüm manastırlar iç idareleri için kendi insan kaynaklarından faydalanmayı tercih etmektedirler. Kendine yeterlilik idealinin yanı sıra keşişleri “safliklarını” korumak adına seküler halktan izole etme fikri manastır kurucularının bu eğilimlerinin ardındaki bir diğer faktör olarak görülebilir. Öte yandan aynı düşünce kimi manastır kurucularını da manastırların dış işlerinin idaresi için seküler işgücüne başvurmaya itmiştir. Keşişlerin “çürütücü” dış dünya ile gereğinden sık ilişkilenebilmesinin önüne geçmek için bazı kural ve *typikon* yazarları manastır sınırları dışında çok fazla vakit geçirmeyi gerektiren vazifeler için seküler kişileri görevlendirmeyi tercih etmişlerdir.

Bu çalışma dahilinde incelenen belgeler arasında, Stoudios’lu Theodore’un dokuzuncu yüzyılda Konstantinopolis’teki Aziz John Stoudios manastırı için kaleme aldığı metin dış dünyadan soyutlanma idealinin işlendiği en erken belge durumundadır. Metinde Theodore şöyle demektedir.

Dünyadan ve evlilikten iltica etmiş olan sizler, siz dünyadan kimseyi kardeş bellememeli ve onlarla ruhani ilişkilere girmemelisiniz.

---

¹⁵¹ Alice-Mary Talbot soyutlanma idealinin İncil’e dayalı kökenlerini örneklendirebilmek için Luka İncilinden şu pasaja başvurmuştur. “Eğer biri bana gelmişse ve kendi ana babasından, çocuklarından, erkek ve kız kardeşlerinden nefret etmiyorsa... o benim müridim olamaz.” Alice-Mary Talbot, “The Byzantine Family and the Monastery”, *Dumbarton Oaks Papers*, 44, 1990, s.119.

¹⁵² Alice-Mary Talbot, “Women’s Space in Byzantine Monasteries”, *Dumbarton Oaks Papers*, 52, 1998, ss. 113-114. Talbot, “The Byzantine Family and the Monastery”, ss. 119-120, 126. Benzer kaygıları batı manastırlarında da gözlemlemek mümkündür. Örneğin Aziz Benedictus’un kurallarında şöyle denilmektedir “Manastır, şayet mümkün ise, öyle düzenlenmelidir ki tüm gerekli şeyler, su, değirmen, bahçe, çeşitli zanaat ustası, hepsi çevrili duvarlarımızın içinde bulunmalıdır, böylece keşişler dışarıda dolaşmak zorunda kalmazlar, ki bu iş onların ruhları için topyekun elverişsizdir.” Bkz. Le Goff, *Medieval Civilization 400-1500*, s. 211.

[Kilise] babalarımızın böyle adetleri yoktu. Çok nadir olarak böyle ilişkiler kuran olmuşsa da bu istisnalar bir kaide oluşturmaz¹⁵³.

Benzer kaygılara onuncu yüzyılda Latros dağında bulunan Tou Stylou manastırının kurallarında da rastlamak mümkündür.

Her şeyden önce zaruri olmadıkça manastırdan kolay kolay ayrılmamalısınız, zira bu hem keşişliğe uygun değildir hem de tehlikelidir. Bunun yerine cismani şeylerden vazgeçmeli ve maddi varlıklar biriktirmeyi bırakmalısınız. Bunlar uygunsuz ayartmalarla zihni tanrıdan uzaklaştırarak ruhun mahvına sebep olur¹⁵⁴.

On birinci yüzyıl belgeleri arasından, Galesios dağından Lazarus'un kurallarına bakıldığında yazarın dış dünya ile etkileşime geçmek zorunda kalabilecek keşişlerinin akıbeti için kaygı duyduğu ve onları korumak için bir tür otokontrol mekanizması oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

Bunun dışında bir de manastırdan uzaktaki vazifeler için görevlendirilen kardeşlerimiz vardır. Eğer onlardan biri bir kusur işler ve bu kulağınıza gelirse orada daha fazla vakit geçirmesine olanak tanımaksızın geri çağırın ve yerine bir başkasını gönderin. Bunu yapın ki kabahatli korksun da kabahatini alışkanlık haline getiremesin¹⁵⁵.

Müjdecî Aziz John manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış kurallarında yazar Aziz Basil'in öğretilerine ve pek çok İncil pasajına referans vererek keşişlerin seküler halktan kimselerle vakit geçirmesini ve bir diğer keşişin yakın gözetimi olmaksızın onlarla sohbet etmesini yasaklar¹⁵⁶.

Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, imparator II. John Komnēnos'un (1118-1143) Konstantinopolis'teki Pantokrator manastırı için kaleme aldığı *typikon*'da manastırdan çıkacak keşişler geceyi dışarda geçirmekten men ediliyorlar ve güneş batmadan dönmeye

---

¹⁵³ Çev. Timothy Miller, "Theodore Studites: Testament of Theodore the Studite for the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s.78.

¹⁵⁴ Çev. Gianfranco Fiaccadori, "Latros: Testament of Paul the Younger for the Monastery of the Mother of God tou stylou on Mount Latros", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 141.

¹⁵⁵ Çev. Patricia Karlin-Hayter, "Galesios: Testament of Lazarus of Mount Galesios", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s, 161.

¹⁵⁶ Jordan, "Phoberos", ss. 912-914.

zorunlu kılınıyorlardı¹⁵⁷. Aynı belgede manastırın iç işleyişine dair vazifeleri keşişlere ayırıp dış görevlerde seküler halkın hizmetinden faydalanma düşüncesi açıkça dile getirilmektedir.

Her hâlükârda hiçbir keşiş bir mülkün denetimi ya da manastır dışında vakit geçirmesine vesile olacak bir vazife verilmeyecek çünkü bu vazifelerin onların ruhunda sebep olacağı tahribat manastırımıza sağlayacağı menfaatten büyüktür ve bu fani dünyanın tümü bile tek bir ruh kadar kıymetli değildir. Bunun yerine keşişler manastır içinde verilen her vazifeyi yerine getirecekler, dışarıdan tek bir kişi bile manastır içinde yaşamayacak ki keşişler kendi cennetlerinde tek başlarına yaşasınlar ve onu dikkatlice ekip biçsinler ki, o bir seferinde otuz katı, bir diğer seferinde altmış katı, ve bir diğer seferinde yüz katı meyve versin ve onları mükemmelliğin her hududuna erİştİrsin ve orada tek bir fani yaban otu dahi bitmesin. Öbür tarafta fani halk manastır mülklerindeki vazifeleri yerine getirecek ve her biri emeğinin uyarınca karışlığını alacak¹⁵⁸.

Dış dünyadan soyutlanma prensibinin uygulamaları yalnızca seküler toplumun üyelerini dışarıda bırakmakla kalmaz, kimi zaman başka manastırların keşişleri için bile kısıtlamalar konulur. Michael Attaleiates on birinci yüzyılda Konstantinopolis'teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos'taki düşkünler evi için kaleme aldığı kurallarında bir diğer manastırda keşiş olarak bulunmuş bir şahsın kendi kurumlarının cemaatine katılmak için aday olamayacağını belirtmiştir¹⁵⁹. Müjdeci Aziz John manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış kurallarında da başka bir manastırdan keşiş kabul etmek aynı şekilde yasaklanmıştır¹⁶⁰.

Dış dünyadan ve karşı cinsten soyutlanmaya dair kaygılar yalnızca çalışanları değil ziyaretçileri de kısıtlayabiliyordu. Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda ziyaretçiler yalnızca soylu kadınlar ve rahibelerin kadın akrabalarıyla sınırlıydı ve bu ziyaretlere de yılda bir ya da iki defa olmak şartıyla izin veriliyordu. Hasta bir rahibenin annesi geceyi manastırda geçirebilirdi ancak gece boyu kendine ayrılan kapıya yakın bir hücrede kalmak

¹⁵⁷ Çev. Robert Jordan , “Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, s. 750.

¹⁵⁸ Jordan, “Pantokrator”, s. 749.

¹⁵⁹ Çev. Alice-Mary Talbot, “Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Almshouse in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, ss. 327, 348.

¹⁶⁰ Jordan , “Phoberos”, s. 929.

zorundaydı. Erkek ziyaretçiler yalnızca meşhur Kecharitomene ikonasını ziyaret edip saygılarını sunmak için manastıra kabul edilir ve ziyaretleri boyunca çok sıkı gözetim altında tutulurlardı. Rahibelerin manastırı terk etmesi ve dışarı çıkması katiyetle yasaktı. Bunun tek istinası ölüm döşeğindeki bir ebeveyne yapılacak ziyaretlerdi ve rahibeler bu ziyaretlere de ancak iki yaşlı rahibenin refakatinde, sıkı gözetim ve kontrol altında gidebiliyorlardı¹⁶¹.

1.3. Cinsel Kışkırtmalara Dair Kaygılar

Bizans dini düşüncesine göre gerçek imanın timsalleri olan keşiş ve rahibelerin insanın ruhuna şeytani bir cinsel arzu salabilecek büyücülerin, cadıların ve iblislerin saldırılarında baş hedef olduklarına inanılırdı. Aynı şekilde aziz hayatları yazınında bir keşiş ya da rahibe cinsel arzuya tutulduğunda bu durum şeytani bir müdahalenin ya da azgın bir iblisin musallat olmasının neticesi olarak yorumlanırdı¹⁶². Daha önce belirtildiği gibi karşı cinsten ve dış dünyadan soyutlanmayı salık veren manastır kuralı *abaton* Bizans'ın hem sivil hem de kilise kanunlarında kendine yer bulmuştu. İlk kadın manastır cemaatleri erkek manastırlarının yanı başında yeşermiş olsa da sonraki dönemlerin otoriteleri iki cinsin birbirinden ayrı tutulması için çok geniş yelpazeye yayılan önlemler almışlardır¹⁶³. Altıncı yüzyılda Justinian'ın 133 numaralı *novella*'sı , yedinci yüzyılda Trullo Konsilinin 47. Kanonu ve sekizinci yüzyılda II. Nicaea Konsilinin 18. Kanonu hep manastırların ve rahibe manastırlarının karşı cinsten en yüksek oranda arındırılmış olmasını garanti altına almaya çalışan kısıtlayıcı kurallar koymaya çalıştılar¹⁶⁴.

Bizans kadınları manastır yaşamına yoğun biçimde katılmalarına, rahibe olarak saygı görmelerine ve “İsa'nın gelinleri” ya da *Parthenoi* yani “kutsal bakireler” olarak

---

¹⁶¹ Jordan , “Kecharitomene”,ss . 654, 670,679-680. Ayrıca Bkz. Talbot, “ Women's Space in Byzantine Monasteries”, s.119. Talbot, “The Byzantine Family and the Monastery”, s. 123.

¹⁶² Alexander Kazhdan, “Byzantine Hagiography and Sex in the Fifth to Twelfth Centuries”, **Dumbarton Oaks Papers**, 44, 1990, ss.141-143.

¹⁶³ Connor, A.g.e., s. 36. Talbot, “The Devotional Life of Laywomen”, s.211.

¹⁶⁴ Talbot, “ Women's Space in Byzantine Monasteries”, ss. 113-114. Talbot, “Women and Mt Athos”, s. 67.

yüceltilmelerine rağmen, aynı zamanda pek çok manastır kurucusu tarafından cemaatlerinin manevi sıhhati açısından potansiyel bir tehdit olarak görülmüşlerdir¹⁶⁵.

Bu çalışma dahilinde incelenen Bizans manastır belgeleri arasında Stoudios’lu Theodore tarafından Konstantinopolis’teki Aziz John Stoudios Manastırı için dokuzuncu yüzyılda kaleme alınan metin manastır arazisinde karşı cinsin bulunmasına dair kaygılar dile getiren ilk metindir. Yazar manastır arazisine her hangi bir türden dışı yaratığın sokulmaması gerektiğini belirtir ve keşişlerin aralarında kan bağı olan kadın akrabalarıyla dahi görüşmesini yasaklar.

Kadın bir köle ya da cinsiyeti dışı olan bir evcil hayvan sahibi olmamalısınız çünkü bu bir din ehline uygun düşmez ve ruhani açıdan tehlikeler barındırır¹⁶⁶.

Öz anneniz ya da kız kardeşiniz dışında, dini ya da dünyevi hayat süren her hangi bir kadınla sofraya oturmayın. Kutsal Babalarımızın uyarısı gereğince ve zorunluluk ya da gereklilik halleri dışında bunu yapmanızı yasaklıyorum¹⁶⁷.

Kendi cemaatinizi terk edip bir bakasına katılmayın ve cemaatinizin onayı olmadan bir vazife üstlenmeyin.

Dini yaşam süren bir kadınla asla arkadaşlık kurmayın ve bir rahibe manastırından içeri adım atmayın.

Zaruret halleri dışında bir rahibeyle ya da dünyevi yaşam süren bir kadınla tek başınıza sohbet etmeyin. Böyle bir sohbet etmeniz gerekiyorsa iki taraftan da en az iki kişi olsun çünkü, denmiştir ki, bir kişi tek başına iken daha kolay tesir altında kalır.

Çok büyük bir mecburiyet olmadığı müddetçe manastır kapılarını hiçbir kadına açmayın ve onları içeri almayın. Kadınlarla görüşürken alınabilecek tüm tedbirleri alın.

Manevi evlatlarınız için manastır dışında oda ya da ev açmayın, böyle yerlerde kadınların barınmasına izin vermeyin ve böyle yerleri sık sık ziyaret etmeyin. Şayet geçici ya da zaruri ihtiyaçlarınız için böyle bir yeri ziyaret etmeniz gerekiyorsa dindar bir adamın evini tercih edin¹⁶⁸.

---

¹⁶⁵ Connor, A.g.e., ss. 38-39. Alice-Mary Talbot, “Women”, *The Byzantines*, s. 137. Kazhdan, “Byzantine Hagiography and Sex in the Fifth to Twelfth Centuries”, s.132.

¹⁶⁶ Miller, “Theodore Studites”, s. 76.

¹⁶⁷ Miller, “Theodore Studites”, s. 78.

¹⁶⁸ Miller, “Theodore Studites”, s. 78.

Latros dağında yer alan tou Stylou manastırı için onuncu yüzyılda kaleme alınan metinde kadınların manastır arazisine girişi katı bir biçimde yasaklanmış ve metine bu yasağı delmeye kalkanlara yönelik beddualar eklenmiştir.

... ve Kutsal Babalarımızın gelenekleri doğrultusunda oraya hiçbir kadının girişi kabul edilmesin. Her kim ki bunun aksi davranıp babalarımızın çizdiği hududun dışına ayağını basarsa, o kişi aforoz edilmiş sayılsın ve lanetimiz onun üzerine olsun¹⁶⁹.

Elousa manastırının on birinci yüzyılda düzenlenen kurallarında yazar, “manastır girişinin kadınlara tamamen kapalı olmasını buyuruyorum”¹⁷⁰ diyerek kadınların manastır arazisine girişini temelli yasaklamıştır.

Kadınların manastırlara girebilme ihtimaline dair endişeler yalnızca işçi ve ziyaretçi kadınları kapsamıyordu. Kimi kurumlar kendi kadın hamilerine dahi kısıtlamalar getirebiliyorlardı. Örneğin Michael Attaleiates on birinci yüzyılda Konstantinopolis’teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos’taki dükünler evi için kaleme aldığı kurallarında kadın hami ve koruyucuların kurum içerisinde yerine getirmek zorunda oldukları sorumluluklarını oğulları ya da erkek hizmetçileri aracılığıyla yerine getirmeleri gerektiğini belirtir¹⁷¹.

On ikinci yüzyıl belgelerinden Konstantinopolis’teki Pantokrator manastırının imparator II. John Komnenos tarafından kaleme alınmış *typikon*’unda dünyevi statüsüne ya da zenginliğine bakılmaksızın tüm kadınların manastıra girişi engellenmiştir. İmparator bu yasağına tanınabilecek istisnaları manastırda yaşayan bir keşişin cenazesine ya da anma törenine katılmak isteyen akrabalar ile sınırlamıştır¹⁷².

Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, Bera yakınlarındaki Kosmosoteira manastırının *typikon*’unda kadınlar aziz yortuları haricinde kapıda yoksullara dağıtılan yardımları almaktan men edilmişlerdir. Manastırın kilisesine ise kurucunun ruhu için dua etmek şartıyla yılda sadece üç kez girmelerine izin verilmiştir¹⁷³.

¹⁶⁹ Fiaccadori , “ Latros”, s. 141.

¹⁷⁰ Çev. Athanasius Bandy , “Elousa : Rule of Manuel, Bishop of Stroumitza, fort he Monastery of the Mother of God Elousa” , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 184.

¹⁷¹ Talbot, “Attaleiates”, ss. 331, 335.

¹⁷² Jordan , “Pantokrator”, ss. 730, 749, Ayrıca bkz. Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, ss. 114-115.

¹⁷³ Sevchenko , “Kosmosoteira”, s. 115.

Phoberos’lu Aziz Müjdecî John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma dokümanlarında manastıra soylu kadınlar haricinde kadın ziyaretçi alınması yasaklanmış, manastır kapısında hayır için yapılan gıda ve sikke yardımlarından ise kadınların yılda yalnızca bir defa faydalanmalarına izin verildiği belirtilmiştir¹⁷⁴.

Konstantinopolis’teki Mamas manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda kadınların manastıra girişine dair yasak bir kez daha yinelenmiş, müteveffa bir keşişin cenazesine ya da anmasına katılmak isteyen kan bağı ile bağlı akrabalar ve “erdemî, asaleti ve ehemmiyetiyle meşhur kadınlar” istisna olarak sayılmıştır. Bu kadınların dahi ziyaretlerini gerçekleştirdikleri gün içerisinde manastırdan ayrılmaları şart koşulmuştur¹⁷⁵.

On ikinci yüzyıl manastırlarından Heliou Bomon manastırı *typikon*’unda kadınların ve seküler toplum üyelerinin kuruma girmesi yasaklanmıştır. Müteveffa keşişlerin akrabaları anma törenine katılıp aynı gün manastırı terk etmek şartıyla kabul edilebiliyorlardı. Bunun dışında manastır çevresinde yaşayan kadınlara yalnızca Hazreti Meryem adına gerçekleştirilen yortu gününde, sadece ibadet etmek ve ardından ivedilikle ayrılma şartıyla manastıra girme izni veriliyordu¹⁷⁶. Manastır arazisi üzerinde dünyevi yaşam süren kimselerin oturması ayrıca yasaklanmış ve yasak şu sözlerle gerekçelendirilmiştir.

Manastır içerisinde kalan araziler çileci yaşam sürmeyi seçenlere tanrı eliyle ekilmiş bir cennet parçası olarak tahsis edilsin ve orada kabahate vesile olacak hiç bir şey barınmasın¹⁷⁷.

On ikinci yüzyılda Kudüs yakınlarında bulunan Sabas manastırının *typikon*’u kadınların ibadet amacıyla dahi olsa manastıra girmesini tümünden yasaklar ve keşişlerin vaftiz babası olarak ya da günah çıkarmak amacıyla da olsa rahibelerle her hangi bir ilişkiye girmesine izin vermez¹⁷⁸.

Lavramızdan herhangi bir keşişin bir rahibe manastırına gittiği, orada kaldığı, yediği ve içtiği ortaya çıkarsa (oraya ister bir şey emanet

---

¹⁷⁴ Jordan , “Phoberos”, ss. 878-879,936-937.

¹⁷⁵ Bandy ,”Mamas”, s. 114.

¹⁷⁶ Bandy, “Heliou Bomon”, s. 1086.

¹⁷⁷ Bandy, “Heliou Bomon”, s. 1070.

¹⁷⁸ Çev. Gianfranco Fiaccadori , “Sabas: Founder’s Typikon of the Sabas Monastery near Jerusalem”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**,, Vol. 4, ss. 1314,1316.

etmeye, ister rahibelerin saçını kesmeye, ister günah çıkarmalarını dinlemeye gitmiş olsun), ya da bir kadınla yazışma yürütüyorsa, yahut her kim olursa olsun herhangi bir kadınla ruhani dahi olsa herhangi bir ilişki kuruyorsa yalnızca Hristiyanlar için değil Yahudiler arasında da rezalet telakki edilecek işlere karışmış bu keşiş kardeşliğimizden sürgün edilsin¹⁷⁹.

On üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta, Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırının kurallarında “kadınların manastır kapısına ve duvarlarına yakın oturup zarif gözleriyle içeriye bakmaları uygunsuz ve yanlış olacağı” gerekçesiyle manastır kapısında hayır için yapılan gıda ve sikke dağıtımlarından faydalanmaları yasaklanmıştır¹⁸⁰.

Bir diğer on üçüncü yüzyıl belgesi olan Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında “erkeklerin manastır kapısından aç gönderilmemesi”¹⁸¹ tembihlenirken kadınların yiyecek dağıtımından faydalanması yasaklanmış¹⁸² ve bu yasak “onların kapı etrafında sık sık dolaşmasının hayırdan ziyade şer getireceği”¹⁸³ ile gerekçelendirilmiştir. Bu belgede kan bağı bulunan erkek akrabaların öncelikle manastır sorumlusunu bilgilendirmek şartıyla keşişleri ziyaretine izin verilirken kadınların ziyarette bulunması her hâlükârda yasaklanmış, yalnızca ibadet ya da yortu ve anma törenlerine katılma amacıyla da olsa manastıra girişlerine izin verilmemiştir¹⁸⁴.

On üçüncü yüzyılda imparator VIII. Michael Palaiologos (1259–1282) tarafından Khalkedon yakınlarındaki Auxentios dağında bulunan Başmelek Mikail manastırı için kaleme alınan *typikon*'da kadınların manastıra girişi kesin bir dille reddedilmiş, yalnızca hanedan kadınlarına geceyi manastırda geçirmemeleri ve aynı gün içerisinde ayrılmaları şartıyla ziyaret izni verilmiştir¹⁸⁵. Bu belgede ayrıca kadınların manastır arazisine defnedilmesi dahi yasaklanmıştır¹⁸⁶.

---

¹⁷⁹ Fiaccadori, “Sabas”, s. 1316.

¹⁸⁰ Galatariotou, “Neophytos”, ss. 1340, 1346.

¹⁸¹ Bandy, “Macharias”, s. 1156.

¹⁸² Bandy, “Macharias”, s. 1118.

¹⁸³ Bandy, “Macharias”, s. 1156.

¹⁸⁴ Bandy, “Macharias”, s. 1113.

¹⁸⁵ Dennis, “Auxentios”, ss. 1213, 1228.

¹⁸⁶ Dennis, “Auxentios”, s. 1229. Ayrıca bkz. Talbot, “Women's Space in Byzantine Monasteries”, s. 117.

On dördüncü yüzyılda Meteora’lı Athanasios tarafından Metamorphosis manastırı için kaleme alınan kurallarda “açlıktan ölüyor bile olsalar” kadınların yiyecek dağıtımından faydalanmasına izin verilmeyeceği sert bir dille belirtilmiştir¹⁸⁷.

Aynı yüzyıla ait bir diğer belgede, Serres yakınlarındaki Menoikeion dağında yer alan Aziz Müjdeci John manastırının *typikon*’unda yalnızca soylu kadınlara manastırın koruyucu azizine saygılarını sunmak üzere manastırı ziyaret hakkı tanınmıştır. Bu belgede ayrıca yirmi yaşın altında erkeklerin de manastıra girişi “rezaletlerden ve manevi tahribattan kaçınmak amacıyla” yasaklanmıştır¹⁸⁸.

On beşinci yüzyıl belgelerine bakıldığında, Patrik I. Mathew tarafından Charsianeites manastırı için kaleme alınan metinde kan bağı bulunan akrabaların dahi manastırı ziyaret etmesine izin verilmediği görülmektedir. Bu metinde yalnızca manastırda konaklamak isteyen yolculara sıkı bir sorgudan sonra güvenilir bulunmaları halinde iki ya da üç gün manastırda bulunma izni verilmiştir¹⁸⁹.

Karşı cinsi dışarıda bırakmak amaçlı uygulamalara rahibe manastırlarında da rastlamak mümkündür. Ancak rahibe manastırlarının kaçınamayacakları kimi erkek ziyaretçileri olmak durumundaydı. Bu zorunlu ziyaretçiler hizmetleri genellikle rahibelerin emeği ile ikame edilemeyen rahip, doktor, işçi, mezar kazıcı, kahya, bahçıvan ya da koro şarkıcısı gibi geniş yelpazeye yayılmış bir insan grubunu kapsıyordu. Rahibe Manastırlarının kurucuları bu şahısların kurum içerisindeki varlığının yol açabileceği sorunların önüne geçmek için çeşitli yollar bulmaya çalışıyorlardı. Bu vazifeleri yerine getirecek insan sayısını sınırlı tutmak, bu görevleri yerine getirecek şahısları yalnızca evli, yaşı ilerlemiş ya da hadım olanlar arasından seçmek, görevlilerin manastıra giriş çıkış sıklığını azaltmak ya da manastır içerisinde girebilecekleri bölümleri sınırlandırmak bu yollardan bazılarıydı¹⁹⁰. On ikinci yüzyılda Konstantinopolis’te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının *typikon*’unda yazar manastıra “erkekler ayak dahi basmayacak”¹⁹¹ demekle birlikte, rahibelerin katılacağı dini ayinleri düzenleme görevi kutsal metinleri çok

---

¹⁸⁷ Çev. George Dennis , “Meteora: Canonical Rule of Athanasios the Meteorite for the Monastery of the Transfiguration (Metamorphosis)”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1458. Ayrıca bkz. Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, s. 117.

¹⁸⁸ Miller , “ Menoikeion ”, s. 1588

¹⁸⁹ Çev. Alice-Mary Talbot, “Charsianeites: Testament of Patriarch Mathew I for the Monastery of Charsianeites Dedicated to the Mother of God Nea Peribleptos”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1629.

¹⁹⁰ Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, s. 120.

¹⁹¹ Jordan , “Kecharitomene”, s. 710.

iyi derecede okuyabilen keşişler arasından seçilmiş iki hadıma bırakılmıştır. Aynı rahibe manastırında hasta rahibelerin bakımından sorumlu doktorun da hadımlar arasından seçilmiş olması şart koşuluyordu¹⁹² ve manastırın kahyası da hadımdı¹⁹³.

Konstantinopolis'te bulunan Bebaia Elpis rahibe manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda her iki cinsiyetten de kan bağı bulunan akrabaların ziyaretine izin verilmektedir. Ancak ziyaretçiler girişten önce bir kez bekçi ve bir kez de manastır sorumlusu tarafından olmak üzere iki kez sorgudan geçmek zorundaydılar¹⁹⁴.

Erkek ziyaretçinin dünyevi statüsü kimi zaman rahibe manastırlarına girişte bir esneklik sağlayabiliyordu. Ancak bu esneklik de sınırlı ve koşula bağlı idi.

Eğer oğullarımız, kızlarımızın eşi damatlarımız ve hatta torunlarımız bizi görme arzusu ile ya da manastırı ilgilendiren başka bir mesele için kurumumuzu ziyaret ederlerse sorumlu gözetiminde en fazla kilisenin dış dehlizine kadar ilerleyecekler ve burada ayinin sonuna kadar bekleyeceklerdir. Ayinin tamamlanmasından ve tüm rahibelerin yatakhanelerine dönmelerinden sonra manastır sorumlusu ve iki ya da üç yaşlı ve adanmış rahibe ile münasip bir biçimde sohbet edip Kecharitomene ikonasına hürmetlerini sunacak ve ayrılacaklardır. Bunu yılda bir ya da iki kez ve de Hazreti Meryem yortusunda tekrarlayabilirler¹⁹⁵.

On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda iki cinsiyetten de ziyarette bulunmak akrabaların kuruma girişi yasaklanmıştır. Bu yasağın istisnaları olarak rahibe manastırının kurucusunun akrabaları ve kurumu bizzat ziyaret etmek istemesi durumunda Bizans İmparatorunun adları telaffuz edilmiştir¹⁹⁶.

Karşı cinsle etkileşimden doğabilecek cinsel kışkırtma ihtimalini ortadan kaldırmak için alınmış yukarıda bahsedilen önlemler dışında manastır kurucularının cinsel kışkırtmalarla ilgili kaygıları onları ayrıca keşişlerin manastır cemaatinden veya

¹⁹² Jordan , “Kecharitomene”, s. 653. Ayrıca bkz. Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, s. 121. Angeliki A. Laiou, “Observations on the Life and Ideology of Byzantine Women”, ed. Angeliki A. Laiou, **Gender, Society and Economic Life in Byzantium**, Variorum, August, 1992, s. 80.

¹⁹³ Jordan , “Kecharitomene”, s. 656. Connor, A.g.e. , s. 244

¹⁹⁴ Talbot , “Bebaia Elpis”, ss. 1515, 1544. Talbot, “The Byzantine Family and the Monastery”, s. 125.

¹⁹⁵ Jordan , “Kecharitomene”, s. 710. Ayrıca bkz. Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, ss. 122-123.

¹⁹⁶ Çev. Alice-Mary Talbot , “ Lips : Typikon of Theodora Palaiologina for the Convent of Lips in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundations Documents**, Vol. 3, s. 1258.

dünyevi toplumdan hemcinsleriyle olan ilişkilerini de düzenleyerek eşcinsel yakınlaşma olasılıklarını da bertaraf etme çabasına sürüklemiştir. Bizans manastır geleneği en erken dönemlerinden, Pachomios ve Aziz Basil'in zamanlarından itibaren eşcinsel eğilimlere karşı bir mevzuat oluşturmaya başlamıştır¹⁹⁷ ve sonrasında da pek çok manastır kurucusu bu konudaki kaygılarını kurumları için oluşturdukları kurallarda çeşitli düzenlemelere ve sınırlamamalara yer vererek ortaya koymuşlardır. Kurucuların bazıları keşişlerini en ufak bir fiziksel yakınlıktan dahi uzak tutabilmek amacıyla birlikte oturmayı, birlikte uyumayı, birlikte yük hayvanına binmeyi, genç müritlerle aynı odayı paylaşıp gizli sohbetler etmeyi yasaklamak yoluna giderken, kimi manastır kurucuları ise çabalarını cinsel açıdan keşişleri kışkırtabileceklerini düşündükleri yirmisine basmamış genç sakalsız delikanlıları ve hadımları manastırlarına girmekten men edecek önlemleri almaya odaklamışlardır¹⁹⁸. Bazı tarihçiler II. Manuel Palaiologos'un (1391-1425) Athos Dağı manastırları için kaleme aldığı *typikon* gibi kimi istisnai örneklerde hadımlar ve delikanlılar ile alakalı kuralların eşcinsel münasebet ihtimalinden ziyade kılık değiştirmiş kadınların manastır arazisine girmesine karşı alınmış önlemler olduğunu öne sürseler de¹⁹⁹, manastır belgelerinin genel havası eşcinsel yakınlaşma ihtimaline yönelik ciddi bir kaygı duyulduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, kimi kurucular keşişlerine yakışıklı bir yüze doğrudan bakmayı dahi yasaklayacak kadar ileri gidebilmişlerdir. Bu çalışma çerçevesinde incelenen belgeler arasında benzer kaygıları dile getiren en erken örnek sekizinci yüzyıla aittir ve bu tarihten itibaren farklı yüzyıllarda kaleme alınmış pek çok belgede benzer kaygılar oldukça sık bir biçimde dile getirilmişlerdir.

Pantelleria'da bulunan Müjdecî Aziz John Manastırının sekizinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda şöyle denilmektedir.

Aynı şekilde, uyarılarımıza kulak asmaksızın yolda yürürken bir diğerinin elini tutarken ya da öpüşürken görülen her kim olursa olsun kardeşliğimizden sürgün edilsin ki, bu hale şahit olacak diğerlerini de yoldan çıkarmasınlar. Ayrıca iki keşişimiz aynı anda bir yük hayvanına binmesin, gerekiyorsa sıralarını bekleyip tek tek binsinler. Aynısı birlikte oturma ve uyuma için de geçerlidir. Her kim ki bir başkasıyla çok sık sohbet ediyor ve sohbetlerinin konusunu diğerlerine

---

¹⁹⁷ "Early Monastic Rules", s. 35. Shaun Tougher, " 'Angelic Life': Monasteries for Eunuchs", ed. Elizabeth Jeffreys, **Byzantine Style, Religion and Civilization**, Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 238-239.

¹⁹⁸ Rautman, A.g.e., s. 239.

¹⁹⁹ Talbot, "Women and Mt Athos", s. 69.

açık etmiyorsa onlar için de yukarıda saydığımız cezalar uygulanacaktır²⁰⁰.

Theodore Stoudios da, dokuzuncu yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Aziz John Stoudios manastırı için kaleme aldığı kurallarında benzer kaygıları dile getirmekte ve keşişlerine şu tavsiyede bulunmaktadır. “Genç bir mürit ile hücrenizde alakadar olmayın. Bırakın cemaatimizdeki diğer pek çok kardeşinizden biri, şüphe uyandırmayacak bir şahıs size hizmet etsin”²⁰¹.

Latros dağında yer alan tou Stylou manastırı için onuncu yüzyılda kaleme alınan metinde yazar benzer kaygılar ile hareket eder ve şu yasağı koyar. “Yirmi yaşın altında, sakalsız ve pürüzsüz görünümlü adaylar cemaatimize kabul edilemezler”²⁰².

İmparator I. John Tzimiskes (969-976) tarafından onuncu yüzyılda Athos Dağı manastırlarının işleyişini düzenlemek amacıyla kaleme alınan *typikon*'da yaş ve görünümle alakalı sınırlamaların yanı sıra hadımlarla alakalı kısıtlamalar da şu şekilde dile getirilir. “Kesin bir biçimde buyuruyoruz ki manastır cemaatlerine katılmak için aday olmak amacıyla dağa gelmiş erkek çocukları, sakalsız gençler ve hadımlar kesinlikle kabul edilmeyeceklerdir”²⁰³.

Athos'lu Athanasios Lavra manastırı için onuncu yüzyılda kaleme aldığı *typikon*'da genç erkeklerin ve yaşlı veya genç hadımların aday olarak kabul edilemeyeceğini belirtir²⁰⁴. Aynı belgenin bir diğer pasajında yazarın eşcinsel yaklaşma ihtimali ile alakalı kaygıları yeniden kendini gösterir. “Genç bir mürit ile hücrenizde alakadar olmayın çünkü bu durum iradesiz olanlarda hasara sebep olabilir. Onun yerine şüphe uyandırmayacak kişilerden yardım isteyin”²⁰⁵.

On birinci yüzyıl belgeleri arasından, Galesios dağından Lazarus'un kurallarında yazar manastır hayatı sürenleri erkeksi yakınlıktan doğabilecek “tehlikelere” dair uyarma ihtiyacı hissetmiştir.

---

²⁰⁰ Çev. Gianfranco Fiaccadori, “Pantelleria: Typikon of John for the Monastery of St. John the Forerunner on Pantelleria”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 63.

²⁰¹ Miller, “Theodore Studites”, s. 78.

²⁰² Fiaccadori, “Latros”, s. 141.

²⁰³ Çev. George Dennis, “Tzimiskes: Typikon of Emperor John Tzimiskes”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 238. Ayrıca bkz. Tougher, “Angelic Life”, s. 239.

²⁰⁴ Çev. George Dennis, “Ath. Typikon: Typikon of Athanasios the Athonite for the Lavra Monastery”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, ss. 248,263.

²⁰⁵ Dennis, “Ath. Typikon”, s. 259.

Düşman pek çok laneti bu yolla başımıza sarmaktadır. Sözde ruhani dostluk adı altında başlayan ilişkiler onun yoldan çıkarmasıyla tensel lanet ile sonlanır. Böylece onlarda havarinin sözü karşılığını bulmuş olur :’ruhla başladığın işi şimdi bedenle mi neticelendiriyorsun?’ Bu yüzden her bir kardeşimiz bu genç insanlarla sık sık vakit geçirmek şöyle dursun, elinden geliyorsa gözlerine bile söz geçirip böyle yüzlere yürekte korku taşımadan bakılmaması gerektiğini anlamalıdır. Böyle anlarda şeytanın kalbine lanetli fikirler sokmak için fırsat kollayacağını bilip korkmalıdır. Bu yüzden gözlerini yere düşüncelerini de kendilerine çevirsinler, ve eğer yüreklerinde böyle bir duygunun filizlendiğini hissedersen zihinlerini tanrıya çevirsinler, ona sığınarak karşılıklı duygulara dair cazip fikirlerin neşesini baştan reddetsinler ve aynı anda dillerinde şu şarkıyla tanrıya yakarsınlar “Efendimiz İsa Mesih, Tanrının oğlu bana yardım et, onlar beni yoldan çıkarıp etrafımı sardı. Beni etrafımı saranlardan geri döndür. Bana yardım etmek için, ey tanrım!, bunların üzerini ört”²⁰⁶.

Stroumitza piskoposu Manuel’in on birinci yüzyılda Elousa manastırı için kaleme aldığı kurallarda da manastıra kabul edileceklerin yaşı ile ilgili bir sınırlama konulmuştur.

[...] dileğim odur ki, on sekiz yaşın altındaki gençler de manastırıma kabul edilsin. Bu yüzden yaşı on sekizin altında olanlar müstemlekelerimize alınsınlar. Burada on sekiz yaşını doldurdıkları zaman manastırımıza kabul edilip ve başlarının tepeleri tıraş edilsin²⁰⁷.

On ikinci yüzyıl belgelerine bakıldığında, Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının *typikon*’unda gençlerin manastıra girişlerinin “etik dışı ve kilise kanunlarına aykırı”²⁰⁸ olduğu gerekçesiyle dışarıda tutuldukları görülmektedir. Gençlerin manastır dışında tutulması ile alakalı gerekçelerini sıralarken yazar eşcinsel yaklaşma ihtimali ile ilgili kaygılarını da açık bir biçimde ifade eder.

Manastır sorumlusunun ya da her hangi bir keşişin akrabası, arkadaşı ya da tanıdığı olsalar dahi, özellikle her hangi bir açıdan onların gözdesi konumunda iseler, hizmet uzmanlık yada becerilerine bakılmaksızın, teorik ya da pratik eğitimleri ve yetişmişlikleri ne düzeyde olursa olsun, yirmi dört yaşından küçük genç erkeklerin manastır içerisinde kalmasına izin verilmeyecektir. Pek çok rezalete ve manevi hasara yol açan, yasalarca ve kilise kanunlarınca ahlak dışı olarak kabul edilen, dünyevi yaşam sürenler için olağan olsa da keşişler için tamamen uygunsuz kaçan bu tür dilek ve uygulamaları

²⁰⁶ Karlin-Hayter, “Galesios”, s. 162.

²⁰⁷ Bandy, “Elousa”, s. 186.

²⁰⁸ Sevchenko, “Kosmosoteira”, s. 794.

topyekûn reddediyorum. Çünkü keşişlerin her türlü fiziksel ihtirastan ve bedensel arzudan uzak durmaları, kendilerini bu tür zevklerden seve seve mahrum bırakmaları ve hiçbir ıstırap duymadan emirlere uymaları gerekmektedir. Efendimizin dediği gibi: “Benim uğruma tüm varından vaz geçip ana babasından nefret etmeyen müridim olamaz”. Ve derler ki, “hiç kimse iki efendiye birden hizmete edemez”. Şayet biri yukarıda bahsettiğimiz işlere kalkışır ve yanında her hangi bir çocuk barındırırsa, onları çürümüş bir nesne, cerahatli, iyileşmez bir organ gibi reddedelim ve hem kendisini hem de çocuğu sorgusuz sualsiz manastırımızdan sürgün edelim²⁰⁹.

Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, Kudüs yakınlarındaki Sabas manastırının *typikon*’unda hadımlar ve sakalsız gençler kabul edilemezler arasında sıralanmışlardır²¹⁰ ve bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, Phoberos’lu Aziz Müjdeci John Manastırının kurallarında oğlan çocuklarının, sakalsız gençlerin ve dişi hayvanların manastır arazisine sokulmaları yasaklanmış²¹¹ ve şöyle denilmiştir.

Bir kadına arzu ile bakan kalbinde zina yapmıştır. Aynı şey ister yaşlı, isterse genç, ömrünün baharında, gücünün ve tensel arzularının zirvesinde olsun, genç bir erkekle yakınlaşanlar için de böyledir²¹².

Bu yüzden hünerli ve kurnaz şeytanın hile ve oyunlarına karşı kendimizin koruyucuları olmalıyız. Kendimize şunu hatırlatalım, ne zaman yakışıklı bir yüzle karşılaşsak, ister kardeşimiz isterse bir aile üyemiz olsun, o yakışıklı yüze doğrudan bakmaksızın gözlerimizi yere dikerek konuşalım ve bizimle konuşanlara bu şekilde cevap verelim²¹³.

Bir defasında Kellia manastırının rahibi Nitra dağından dişi bir eşek sırtında seyahat etti ve hayvanı müridiyle geri yolladı. Yolda Şeytan müridi dişi eşeğe karşı kıskırttı ve onunla yedi defa günaha soktu²¹⁴.

Benzer kaygılara işaret eden pasajlara ilerleyen dönemlerin belgelerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin Serres yakınlarındaki Menoikeion dağında bulunan Müjdeci John manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda yirmi yaş altındaki kimselerin manastır cemaatine katılmak için uygun olmadıkları belirtilmiş²¹⁵ ve

²⁰⁹ Sevcenko , “Kosmosoteira”, s. 282.

²¹⁰ Fiaccadori , “Sabas”, ss. 1313-1314,1316.

²¹¹ Jordan , “Phoberos”, ss. 874, 938-939.

²¹² Jordan , “Phoberos”, s. 940.

²¹³ Jordan , “Phoberos”, s. 941.

²¹⁴ Jordan , “Phoberos”, s. 942.

²¹⁵ Miller, “Menoikeion”, s. 1583.

bu yaşın altındaki gençlerin koruyucu azize saygılarını sunmak için olsa dahi manastıra girmeleri “rezaletlerden ve manevi hasarlardan” kaçınmak gerekçesiyle yasaklanmıştır²¹⁶.

On beşinci yüzyıl belgelerinden Patrik I. Mathew tarafından Charsianeites manastırı için kaleme alınan metinde on altı yaşın altındaki tüm adaylar rezaletlerden kaçınmak gerekçesiyle reddedilmektedir²¹⁷ ve II. Manuel Palaiologos Athos Dağı manastırları için kaleme aldığı *typikon*’da Athos dağı cemaatlerini hadımları ve sakalsız gençleri manastır yaşantısına kabulden men etmektedir²¹⁸. Bu belgede ayrıca manastırlar tarafından istihdam edilecek inşaat işçilerinin de hadım veya sakalsız delikanlılar arasından seçilmemesi gerektiğı belirtilmiştir²¹⁹.

Öte yandan, Sivil ve dini kurumlarda pek çok önemli makamı işgal eden ve özellikle etkin oldukları sarayda on ikinci yüzyıla kadar otuzdan fazla önemli pozisyonu ellerinde bulunduran hadımlara yönelik yasaklar Bizans manastırlarının tümü için genel geçer bir kural değildir ve hadımların manastırlara girişiyle ilgili yapılan kısıtlamalardan manastır alanlarının hadımlara tamamen kapalı olduğı sonucu çıkarılmamalıdır. Dini bakış açısına göre hadımlar cinsiyetsiz kabul edilir, bu açıdan melekleri andırdıkları gerekçesiyle yüceltilirlerdi ve çalışan ya da keşiş olarak hadımların manastırlardaki varlıklarına dair de sayısız kayıt bulunmaktadır. Tıp ya da rahiplik mesleğine mensup dünyevi yaşam süren hadımların rahibe manastırlarında iş bulma konusunda sıradan erkeklere göre avantajlı bile oldukları söylenebilirdi çünkü rahibelere yönelik cinsel kışkırtmada bulunma ihtimalleri olmadığına inanılıyordu. Bunun yanı sıra altıncı ve on birinci yüzyıllar arasında yalnızca hadım keşişlere açık olan en az sekiz Bizans manastırı olduğı bilinmektedir²²⁰. Bu çalışma çerçevesinde ele alınan belgelerden Michael Attaleiates’in on birinci yüzyılda Konstantinopolis’teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos’taki düşkünler evi için kaleme aldığı kurallarda manastır Bizans başkentinin orta yerinde agoraya çok yakın bir yerde bulunduğundan ve burada tutkulardan arınmış bir keşiş hayatı yaşamak çok zor olduğundan manastıra kabul edilecek keşişlerin hadım olması gerektiğı belirtilmiştir. Bu belgede ayrıca manastırın bağışçılarının ve kurucunun akrabalarının hadım olmasalar da

---

²¹⁶ Miller, “Menoikeion”, s. 1588.

²¹⁷ Talbot, “Charsianeites”, s.1631.

²¹⁸ Çev. George Dennis, “Manuel II: Typikon of Manuel II Palaiologos for the Monasteries of Mount Athos”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1615.

²¹⁹ Dennis, “Manuel II”, ss. 1615, 1622. Ayrıca bkz. Tougher, “‘Angelic Life’”, s. 239.

²²⁰ Tougher, “‘Angelic Life’”, ss. 239- 241. Rautman, A.g.e., ss. 28, 88-89. Herrin, A.g.e., s. 225. Mango, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, ss. 171-172.

manastıra kabul edilebilecekleri belirtilmiş ve bu kişilerin hadım keşişlerle aynı çatı altında bulunmasına dair herhangi bir kaygı dile getirilmemiştir²²¹. Ayrıca On ikinci yüzyıl belgelerinden Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının *typikon*'unda hadımların keşiş olarak manastır cemaatine katılmaları yasaklanmış olsa da maddi kaygılar ve adayların dünyevi statüleri kurucuyu esneklik göstermeye ve değerli mülk bağışlayan hayırseverlerin hadım da olsalar manastıra keşiş olarak katılabileceklerini belirtmeye itmiştir²²².

2. MANASTIRLAR TARAFINDAN İSTİHDAM EDİLEN BELLİ BAŞLI MESLEK GRUPLARI

2.1. Tıbbi Personel

Doktorlar hizmetlerine başvurulmak üzere manastırlara en sık çağırılan seküler toplum üyeleri arasında yer alırlar. Daha önce de değinildiği gibi, Bizans manastırlarında dünyevi yaşam süren tıbbi personel istihdamı dördüncü yüzyıl kadar erken dönemlere, Caesarea'lı Basil ve John Chrysostom'un *Xenon*'larındaki hastaları tedavi etmek için hekim istihdam etmeye başlamalarına dek dayandırılabilir ve altıncı yüzyıldan sonra manastır hastanelerindeki neredeyse tüm görevler keşişlerin dış dünya ile etkileşimden kaçınmak için hastane hizmetlerinden el çekmeye başlamasıyla dünyevi yaşam süren tıp personeline kalmıştır²²³.

Tıp biliminin uygulanmasını onaylayan ve savunan Aziz Basil'in döneminden itibaren²²⁴ Bizans'ın son yüzyıllarına kadar *Philanthropia* etkinlikleri vesilesi ise manastırlar ve tıp kurumları arasında yakın bir ilişki oldu. Öyle ki, bazı tarihçiler manastır hastanelerinin Bizans tıp eğitiminin ve uzmanlığının ana merkezleri olduğunu

---

²²¹ Talbot , “Attaleiates”, ss., 327, 348-349. Ayrıca bkz. Tougher, “ ‘Angelic Life’”, ss. 244-248. Andre Guillou, “Functionaries”, **The Byzantines** , ss.. 220-221.

²²² Sevcenko , “Kosmosoteira”, ss. 787, 800, 824.

²²³ Miller, “Charitable Institutions”, ss. 626-627. Timothy Miller, “Byzantine Hospitals”, **Dumbarton Oaks Papers**, 38, 1984, ss. 54-55. Owsei Temkin, “Byzantine Medicine: Tradition and Empiricism”, **Dumbarton Oaks Papers** , no. 16, 1962, s. 111.

²²⁴ “Early Monastic Rules”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, s. 25.

savunurlar²²⁵. Manastır hastaneleri çoğu sıradan Bizanslının tıbbi tavsiye ve yardım alabilecekleri yegane yerlerdi²²⁶ ve kırsal kesimdeki manastırlar on üçüncü yüzyıldan itibaren hayır işlerinden çekilmeye başlasalar da Konstantinopolis manastırları tıbbi hizmetler alanında hayati bir rol oynamayı on beşinci yüzyıla değin sürdürdüler²²⁷.

Öte yandan, Bizans manastırlarının dış dünyadan tıbbi yardım alma konusundaki tutumları her zaman birbirini tutmuyordu. Kimi manastır kurucuları tıbbi sorunlardan mustarip keşiş ve rahibelerin bakımı için doktorların becerilerinden faydalanmayı hoş karşılıyorsa da, daha katı kimi kurucular hasta keşişlere özel muamele yapılmasını ve tıbbi yardım alınmasını kabul etmiyor ve bu itirazlarını hastalığın ıstırabına dayanmanın ve manastırın sunduğu imkanlarla yetinmenin daha yüksek bir ruhani saflığa ulaşmanın yolunu açacağı iddiasıyla gerekçelendiriyorlardı. Becerilerini manastırların hizmetine sunmak isteyen tıbbi personelin önünde pek çok yol vardı. Kimi manastırlar doktorları periyodik olarak ya da acil ihtiyaç durumlarında kurumlarına davet ediyorlarken, bazı istisnai örneklerde manastır kurucuları kurumlarında yerleşik olarak hizmet veren bir doktor bulundurmayı daha uygun görebiliyorlardı. Doğrudan manastırlarda doktor olarak çalıştırmanın yanı sıra, bu kurumların tıbbi personel istihdam ettiği bir diğer alan sanatoryum, yaşlılar evi ve cüzamlılar için özel bakım evi gibi diğer *Philanthropia* kurumlarıydı. Sağlık kuruluşları işleten manastırlar doktorların yanı sıra asistanlar, eczacılar, kimyacılar ve tıp hocaları gibi geniş bir yelpazeye yayılmış çeşitlilikte tıbbi personelin hizmetinden faydalanıyorlardı. Bu çalışmada incelenen manastır dokümanları tıbbi personelin manastırlardan aldıkları ödemelerin detaylarına da ışık tutmaktadır. Tıbbi personele nakdi yada ayni olarak maaş ödeniyordu ve düzenli maaşların yanı sıra yortulara ve anma ayinlerine katıldıkları zaman ek bahşişler de alıyorlardı. Bizans tıp tarihi üzerine uzmanlaşmış kimi tarihçiler tıbbi personelin Pantokrator ve Lips gibi manastırların hastanelerinde verdikleri hizmet karşılıklarında aldıkları maaşların yetmişmiş elemanlar için çok düşük, neredeyse vasıfsız gündelik işçilerin elde ettikleri minimum gelire denk olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kurucular bu personelin yılın yarısında kendi özel hastalarıyla ilgilenebilmelerini sağlayacak vardiyalar ve çalışma takvimleri oluşturmaya gayret etmiş ve böylece manastır hastanelerinde çalışmanın ve bu kurumlarda mevcut en

---

²²⁵ Miller, “Charitable Institutions”, s. 627. Temkin, A.g.e., s. 111.

²²⁶ Charanis, “The Monk as an Element of Byzantine Society”, s. 76.

²²⁷ Miller, “Byzantine Hospitals”, s. 61. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, s. 198.

iyi tıp eğitimini almanın vermiş olduğu prestij ile doktorlar özel hastalarından cazip gelirler elde ederek durumlarını dengelemişlerdir²²⁸.

Kimi belgelerde manastırların tıbbi hizmetlerle ilişkisini gösteren ancak sürecin detaylarına değinmeyen muğlak ifadeler vardır. On üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında manastır gelirlerinin dörtte birinin hastaların ve cüzamlıların bakımında kullanılacağı, ayrıca manastır gelirlerinin yüzde ikisinin de cüzamlıların bakımında kullanılmak üzere Tamasia rahibe manastırına gönderileceği belirtilmiştir²²⁹. Ancak belgede tıbbi *Philanthropia* için ayrılan bu gelirlerin doktor ücretleri ve ilaç alımı gibi yollarla mı harcandığına yoksa manastırın bu gelirlerle kendi sağlık kuruluşlarını mu işlettiğine değinilmemiştir.

Bu çalışmada incelenen belgeler arasında manastır içerisinde hizmet veren bir doktordan doğrudan bahseden ilk örnek Evergetis manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'udur. Belgede hizmetleri karşılığında aldığı ödemenin detaylarına değinilmeksizin, manastır revirinde istirahat etmekte olan hasta keşişleri günlük olarak ziyaret eden bir doktordan söz edilmektedir²³⁰.

Konstantinopolis'te bulunan Mamas manastırının on ikinci yüzyıldan kalma *typikon*'unda manastır yakınındaki hastaneden bir doktorun hasta keşişleri günlük olarak ziyaret edeceği söylenilmiştir²³¹. On ikinci yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının *typikon*'unda ise doktorlardan bir kez daha ödemelerine değinilmeden bahsedilmiş ve yalnızca yaşlı ya da hadım doktorların rahibeleri muayene etmek için manastıra girebileceği belirtilerek seküler işgücünün manastırlara girişinin bu kurumların değerlerine göre nasıl şekillendiğine dair iyi bir örnek ortaya konulmuştur²³². Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesi olan Bera yakınlarındaki Kosmosoteira manastırının *typikon*'unda biri manastırın hasta keşişleriyle ilgilenen²³³ diğeri ise manastırın ihtiyaçlar evinde bulunan hasta keşişlerin ve kurumu ziyaret eden dünyevi

---

²²⁸ Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. xiii, 10, 204, 208, 210. Miller, "Byzantine Hospitals", s. 60. Marlia Mundell Mango, "Monasticism", s. 211.

²²⁹ Bandy, "Macharias", s. 1166.

²³⁰ Çev. Robert Jordan, "Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, s. 497.

²³¹ Bandy, "Mamas", s. 1017. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, s. xiv.

²³² Jordan, "Kecharitomene", ss. 653, 696. Ayrıca bkz. Talbot, "Women's Space in Byzantine Monasteries", s. 121.

²³³ Sevckenko, "Kosmosoteira", ss. 789, 825. Talbot, "A Monastic World", s. 266.

yaşam süren şahısların bakımından sorumlu olan iki maaşlı doktordan bahsedilmektedir²³⁴. Doktorların acil ihtiyaç anında çağırılmaları ya da periyodik olarak manastırları ziyaret etmelerine dayalı genel uygulamanın aksine, Kosmosoteira manastırının doktorları daimi olarak manastır içinde yaşıyorlardı²³⁵.

Konstantinopolis'te bulunan Bebaia Elpis rahibe manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda²³⁶ ve on beşinci yüzyıl belgelerinden Patrik I. Mathew tarafından Charsianeites manastırı için hazırlanmış olduğu metinde²³⁷ maaşlı doktorlardan ve tedavi için yapılan ödemelerden söz edilmektedir. Bir diğer on dördüncü yüzyıl belgesinde, imparator II. Andronikos Palaiologos'un kaleme aldığı Konstantinopolis'teki Aziz Demetrios-Kellibara manastırının *typikon*'unda bir kez daha maaşlı doktorların bahsi geçer ve yazar hasta keşişler sağlığına kavuşana dek doktor ücreti, ilaç masrafı ve özel yiyecek giderleri dahil hiçbir masraftan kaçınılmaması gerektiğini belirtir²³⁸. On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda doktorlardan bahsedilmekte ve haftalık periyotlarla manastıra çağırıldıkları belirtilmektedir²³⁹. Bu belgenin rahibelerin beslenme düzenini belirleyen maddelerinde doktorlardan bir kez daha bahsedilmekte, hasta rahibelerin diyetinin doktorun tavsiyeleri doğrultusunda yeniden düzenlenebileceği belirtilmektedir. Metin içerisinde rahibe manastırına davet edilen doktorlara ödeme yapılıp yapılmadığı belirtilmese de, bu doktorlar büyük ihtimalle zaten manastırın hastanesinde çalışmakta olan ve hâlihazırda maaşları ödenmiş bulunan doktorlardı²⁴⁰.

Pantokrator manastırı elli yataklı büyük ve meşhur bir hastaneye, bir yaşlılar evine ve bir sanatoryuma sahipti. Bu kurumlar imparator II. John Komnenos tarafından 1136 yılında manastıra eklenmiş ve manastıra sağlanan gelirler bu kurumların işletilmesi karşılığında vergiden ve kilise kontrolünden muaf tutulmuştur²⁴¹.

---

²³⁴ Sevchenko , “Kosmosoteira”, ss. 795,825-826. Marlia Mundell Mango, “Monasticism”, s. 211.

²³⁵ Sevchenko , “Kosmosoteira”, s. 830.

²³⁶ Talbot , “Bebaia Elpis”, s. 1516.

²³⁷ Talbot , “Charsianeites”, s. 1628.

²³⁸ Dennis , “ Kellibara II ”, s. 1506.

²³⁹ Talbot, “ Lips”, s. 1259.

²⁴⁰ Talbot, “ Lips”, s. 1258.

²⁴¹ Miller, “Charitable Institutions”, s. 626. Rautman, A.g.e. , s. 235. Temkin, A.g.e., s. 112. Herrin,, Ag.e., ss. 311-312. Talbot, “Monasticism”, s.126. Hussey, **The Cambridge Medieval History**, s. 182. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, s. 129.

Pantokrator'un on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'u manastırın istihdam ettiği geniş tıbbi personel, bu personelin uzmanlık alanları ve aldıkları ödemeler konusunda zengin ve detaylı bilgi sunar. Manastır hastanesinin personelini yatılı olarak konaklamayan on doktor ve bunların asistan ve hizmetlileri oluşturuyordu. Hastanenin beş koğuşunun her biri için ikişer doktor, üçer diplomalı asistan, ikişer yedek asistan ve ikişer hizmetli bulunuyordu²⁴². Manastır ayrıca hastanenin kadınlar koğuşunda çalışmak üzere bir kadın doktor, dört diplomalı kadın asistan, iki yedek kadın asistan ve iki kadın hizmetli istihdam ediyordu²⁴³. Pantokrator manastırı hastanesinin doktorları arasında uzmanlaşma alanlarına göre bir ayırım dasöz konusuydu. Örneğin metinde ayakta tedavi edilen hastalara ayrılmış bölümde çalışan iki cerrahın bahsi geçmektedir.

Bunların yanı sıra Pantokrator doktorlar dışında eczacı ve kimyacı gibi tıbbi personellerin de istihdam edildiği bir yerdi. Manastır ayrıca bir tıp okulu işlevi de görüyor, öğrencilere ve doktorlara hizmet vermek üzere maaşlı bir tıp öğretmeni kurumda hazır bulunuyordu²⁴⁴. Bunun dışında ayrıca manastırı ziyaret edip hasta keşişlerin tedavisini gerçekleştirmek ve sanatoryumda kalıp oradaki hastalarla ilgilenmek için de birer doktor istihdam edilmekteydi²⁴⁵.

Hastane personelinin maaşları²⁴⁶ ayni ve nakdi olarak ödeniyordu ve detayları aşağıdaki gibiydi²⁴⁷. İki başhekime yedişer buçuk altın *nomismata**, yiyecekleri için yarım altın *nomisma*, ayrıca kırk beş *annonikos modios** tahıl verilmekteydi. Şef doktorlar ve şef cerrahlar yedişer altın *nomismata*, yiyecekleri için yarımşar altın *nomisma*, ve kişi başı

²⁴² Jordan, "Pantokrator", ss.734, 757. Temkin, A.g.e., s. 112. Talbot, "A Monastic World", s. 261. Constantelos, **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, s. 129.

²⁴³ Jordan, "Pantokrator", ss.734, 757. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, s. 214.

²⁴⁴ Jordan, "Pantokrator", ss. 734,757, 759.

²⁴⁵ Jordan, "Pantokrator", s. 745.

²⁴⁶ Elimizde farklı meslek gruplarının belirli bir zamanda elde ettiği gelirleri karşılaştırmak için yeterli veri olmasa da bazı tarihçilerin kimi meslek gruplarının gelirleri ile yaptığı tahminler okuyucunun ödenen ücretlerin sağlayacağı alım gücüyle ilgili bir fikir sahibi olmasına yardımcı olabilir. Örneğin Rautman Bizans'ta gündelik işlerde çalışan vasıfsız bir işçinin yılda ortalama 6-15 *nomismata* kazanabildiğini tahmin etmektedir. Bkz. Rautman, A.g.e., s. 288.

²⁴⁷ Pantokrator manastır hastanesinin personeliyle alakalı faydalı bir kaç değerlendirme için bkz. Miller, "Byzantine Hospitals", ss. 60-62. Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", ss. 237-238. Rautman, A.g.e., ss. 300-301. Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", ss. 82-83. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 14-20.

* *Nomisma*: Geç Roma döneminden on birinci yüzyılın sonuna değin Bizans'ta kullanılan, *solidus* olarak da bilinen standart altın sikke için kullanılan Grekçe terim. Kazdhan, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 1490.

* *Annonikos Modios*: 11.389 litreye karşılık gelen, Bizanslıların tahıl ve benzeri ürünleri tartmak için kullandığı ağırlık birimi. Kazdhan, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 1388.

otuz sekiz *modioi** tahıl alıyorlardı. Diğer dört doktor kişi başı altı buçuk altın *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı üçte bir *nomisma*, ve ayrıca otuz altı *modioi* tahıl alıyorlardı. Manastırın iki doktoruna kişi başı dörder altın *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı çeyrek *nomisma*, ve kişi başı otuzar *modioi* tahıl veriliyordu. Kadın doktor yiyecek yardımı da içinde olmak üzere üç altın *nomismata* ve yirmi altı *modioi* tahıl almaktaydı. Asistan olarak atamış iki doktora ve cerraha dörder altın *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı çeyrek altın *nomisma*, ve otuz *modioi* tahıl verilmekteydi. Fıtık cerrahına yapılan ödeme üç tam ve bir üçte bir *hyperpyra nomismata*²⁴⁸, gıda ihtiyacı için üçte bir *nomisma*, ve erzak yardımı olarak otuz *modioi* tahıldan oluşuyordu. On altı diplomalı asistan ve dört kadın asistana kişi başı iki buçuk *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı altıda bir *nomisma* ve kişi başı yirmi dörder *modioi* tahıl veriliyordu. Sekiz yedek asistan ve kadın asistanların aldıkları ücret ikişer altın *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı on ikide bir *nomisma* ve yirmişer *modioi* tahıldan oluşmaktaydı.

Aylık harçlık olarak doktorlara ve asistanlara beş *trikephala nomismata** veriliyordu. Protometites'e dışarıdan gelen hastalara yapılacak dağıtım için ayda bir, bir *trikephalon nomisma* veriliyordu ve bekçiler de aylık harçlık olarak otuz altı *trachea nomismata** alıyorlardı.

Baş kimyacı üç tam ve bir altıda bir *nomismata*, yiyeceği için üçte bir *nomisma* ve kırkı iki *annonikoi modioi* tahıl gelir elde ediyordu. Ayrıca eczacının yiyecek ve şarabı için yirmi beş *trachea nomismata*, elekçiler için bir Meryem Ana *nomisma*'sı, Mayıs ayında toplayacakları otlar için altı *hyperpyra nomismata* ve dokuz *modioi* tahıl veriliyordu. Üç diplomalı eczacı kişi başı üçer tam ve birer üçte bir *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı altıda bir *nomismata* ve yirmi dörder *modioi* tahıl alıyorlardı. Hastanenin dışından gelenlerin ve manastırdakilerin ihtiyaçları için tahsis edilmiş iki yedek eczacı ve dört yedek asistan ikişer buçuk *nomismata*, yiyecekleri için kişi başı on ikide bir *nomisma* ve yirmişer *modioi* tahıl gelir elde ediyorlardı²⁴⁹.

---

* *Modios*: Bizanslıların tahıl ve benzeri ürünleri tartmak için kullandığı bir diğer ağırlık birimi. Kullanıldığı alana göre farklılık gösterse de bir manastır *modios*'u günümüz ölçülerinde 13.667 litreye denk gelmektedir. Kazdhan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 1388.

²⁴⁸ Ateşte saflaştırılmış altın sikke. Bkz. Morrison, "Coinage and Money in Byzantine Typika", s. 267.

* *Trikephalon Nomisma*: Bir altın sikkenin üçte biri. Kazdhan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 2115.

* *Trachea Nomisma*: Yüzde elliden az gümüş içeren gümüş-bakır alaşımlı sikke. Kazdhan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 477-478.

²⁴⁹ Jordan, "Pantokrator", ss. 762-765.

Tıbbi personelin yanı sıra manastır hastanesi ayrıca bir revir görevlisi, iki bakıcı, bir müfettiş, on bir hizmetli, iki okuyucu, bir kapıcı, su ısıtmaktan sorumlu bir görevli, iki aşçı, yiyecek maddelerinin sağlanmasından sorumlu bir görevli, beş kadın çamaşırcı, dört cenaze levazımcısı, bir kapı bekçisi, iki fırıncı, bir seyis, bir değirmenci, bir bileyici, bir bakırcı, bir papaz²⁵⁰ ve bir tıp hocası²⁵¹ istihdam ediyordu.

Doktorlara ve diğer tıbbi personele aldıkları maaşların yanı sıra anma ayinlerine katılmaları durumunda bahşiş de veriliyordu. Pantokrator *typikon*'unda imparatorun babası, eşi oğlu ve kendisi için yapılacak anmalarda doktorlara ve diğer tıbbi personele dörder *hyperpyra nomismata* bahşiş verileceği belirtilmiştir.

Hastanenin hizmet personeline maaşları ve ayinlerde aldıkları bahşişler yanında ek tahsisat da veriliyordu. Dört asistana, dört hizmetliye, bir kadın asistana ve bir kadın hizmetliye günlük olarak bir deniz *modios*'unun* on beşte biri ağırlığında beyaz somun ekmek, aynı ağırlıkta tahıl, baklagil ve yüz baş soğan veriliyordu²⁵². Aynı şekilde hastanenin doktorları ve tüm servis personeli İsa'nın Dirilişi yortusunda elli *trachea nomismata* ve dokuz yüz yirmi *tetarera**, Kasım ayının ilk günü, Mucizeci Aziz Anargyroi yortusunda on beş *trachea nomismata*, İsa'nın tapınakta Tanrı'ya adanması yortusunda üç yüz dokuz *tetarera nomismata*, ayak yıkama ayininin gerçekleştiği Kutsal Perşembelerde kırk iki *trachea nomismata* alıyorlardı²⁵³.

Pantokrator *typikon*'u yanı sıra Bizans manastırlarının hastane işletmeciliğine dair detaylara ışık tutan bir diğer belge on üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'udur. Rahibe manastırı masrafları imparatorluğun bağışladığı arazilerden karşılanmakta olan on iki yataklı bir hastane işletiyordu²⁵⁴. Pantokrator manastırı gibi Lips de doktorların yanı sıra hemşireler, eczacılar, hacamatlar gibi tıbbi personelin de hizmetlerinden faydalanıyordu. Rahibe manastırının hastanesinde çalışan üç doktor manastır tarafından hastanenin giderleri için tahsis edilmiş mülklerin gelirleri

²⁵⁰ Jordan, "Pantokrator", ss. 762-765.

²⁵¹ Jordan, "Pantokrator", ss. 765.

* *Maritime Modios*: Günümüz ölçüleriyle 17.084 litreye karşılık gelen Bizans ölçü birimi. Kazdhan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, s. 1388.

²⁵² Jordan, "Pantokrator", s. 760.

* *Tetareron*: On birinci ve on üçüncü yüzyıllar arasında kullanımda olan, 3.98 gram ağırlığa sahip, küçük, altın veya bakır sikkelere verilen ad. Kazdhan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, ss. 2026-2027.

²⁵³ Jordan, "Pantokrator", ss. 765.

²⁵⁴ Talbot, " Lips", ss. 1254, 1263. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 197, 201-202. Erdoğan, A.g.e., ss. 50-51.

üzerinden yıllık on altı *hyperpera* kazanç elde ediyorlardı. Hastanenin doktorlar dışında bir asistan, bir hemşire, bir baş eczacı, iki eczacı, altı bakıcı, bir hacamat, üç uşak, bir aşçı ve bir çamaşırcıdan oluşan diğer personeli manastırın mülk gelirleri üzerinden yılda on *hyperpera*'ya varan maaşlar alıyorlardı²⁵⁵.

Ancak doktorlar hizmetlerinden faydalanılmak üzere tüm manastırlara davet edilmiyorlardı ve tıbbi tedaviye karşı yaklaşım manastırdan manastıra değişebiliyordu. Örneğin Phoberos'lu Aziz Müjdecî John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma kurallarında yazar hasta keşişlerin daha iyi bakılabilmesi için bir hücrenin onlara tahsis edilmesi gerektiğini söylese de başka pek çok kurucunun aksine bir an önce bir doktor çağırılıp mümkün olan en iyi tıbbi malzemelerle mümkün olan en iyi tedavinin uygulanmasını arzu eder görünmemektedir. Yazar bunun yerine hastalığın ıstırabına dayanmanın keşişlerin manevi saflığa ulaşması için bir vesile olabileceği düşüncesini benimsemekte ve yalnızca manastır imkanları dahilinde sağlanabilecek mütevazî bir tedaviyle yetinilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Manastır sorumlusu ne çok sık ne çok seyrek, yapabiliyorsa saat başı revire gidip hasta kardeşlerini içtenlikle ziyaret etmeli ve her birinin ihtiyaç duyduğu şeyleri sağlamalıdır. Ancak kardeşlerimiz de bundan cesaret alıp disiplinlerini gevşeterek şimdiye dek yemek şöyle dursun göremedikleri ve hatta adını dahi nadiren duydukları fazladan şeyleri talep etmemelidirler. Bunun yerine kendilerini disiplin ve kontrol altına alıp yalnızca mevsim koşullarının ve manastır kaynaklarının onlara sağladıklarıyla yetinmeleri gerekmektedir. Eğer onların bakımını gerçekleştiriyorsak bu onların kendilerini salmalarına rıza gösterdiğimiz için değil kutsal emir bu şekilde olduğu içindir. Onlar da bir keşişin olması gerektiği gibi disiplinlerini korumalı ve hastalığın nahoşluklarına dayanmanın ve arzularından sıyrılmanın karşılığında tanrının sağlayabileceği mükafatı hak etmelidirler²⁵⁶.

On ikinci yüzyıl belgelerinden Heliou Bomon manastırı typikon'unda da benzer bir tutum gözlenmektedir. Bu belgelerde de hasta keşişlerin bakımı için manastıra doktor çağırılması uygulamasına yer verilmemiştir. Bunun yerine yazar hasta keşişlerin manastırın sağladığı imkanlarla yetinmesini ve hastalığın ıstırabını fazladan yiyecek ya da ilgi beklemeksizin göğüslemesini zorunlu tutmaktadır. Hasta keşişin durumu çok kötü

---

²⁵⁵ Talbot, "Lips", s. 1263. Talbot, "Women's Space in Byzantine Monasteries", s. 126. Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, ss. 137, 201-202.

²⁵⁶ Jordan, "Phoberos", s. 937.

görünüyorsa ve ıstırabı günlerdir sürüyorsa dahi yazar manastıra doktor çağırarak yerine manastır sorumlusunun bir hastaneyi ziyaret edip orada hasta keşiş için bir yatak ayarlamasını uygun görmektedir²⁵⁷.

Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının on üçüncü yüzyılda kaleme alınmış kurallarında da yazar hasta keşişlerin manastırın sunduğu imkanlar ve diğer keşişlerin sağladığı bakım ile yetinmelerini ve bunlar haricinde taleplerde bulunmaktansa hastalığa göğüs germe tecrübesinin onlara sağlayacağı arzularından sıyrılma hünerine erişmeye çalışmalarını salık vermiştir²⁵⁸.

2.2. Din Adamları

Kilise hiyerarşisinin çeşitli basamaklarından din adamları manastırlar tarafından hizmetine en sık başvurulanan gruplardan birini oluşturmaktadır. Keşişlik, din adamlılığı ve dünyevilik gibi terimlerin tanımlarıyla ilgili kafa karışıklığına mahal vermemek için en baştan belirtilmelidir ki Bizans anlayışında keşişlerin din adamlarından ve dünyevi yaşam süren toplumun diğer üyelerinden ayrı ve özgün bir grup olarak tanımlanması durumu dördüncü ya da beşinci yüzyıla kadar dayanmaktadır²⁵⁹ ve piskoposlar dışında Bizans ruhban sınıfı üyeleri batı kilisesindeki muadillerinin aksine çoğunlukla evlenmişler, dünyevi yaşam süren toplum içerisinde yaşamışlar ve onun bir üyesi sayılmışlardır²⁶⁰. Bizans'ta manastır geçmişi olan pek çok din adamı bulunsa da, bunun yanı sıra papazlar, diyakozlar ya da okuyucular gibi geçimlik işi olarak kilisede hizmet verip bölgesel piskoposluktan ve kilise cemaatinin üyelerinden aldığı maaş ve harçlıklarla yaşamını sürdüren geniş bir düşük kıdemli din adamları topluluğu da mevcuttu²⁶¹. Ayrı bir grup olarak manastır geçmişi bulunmayan bu din adamlarının zaman zaman hakları için keşişlere karşı mücadele vermek durumunda kaldığı dahi olmuştur²⁶².

²⁵⁷ Bandy, "Heliou Bomon", s. 1074. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire*, s. xv.

²⁵⁸ Bandy, "Macharias", ss. 1153-1154.

²⁵⁹ Cunningham, A.g.e. , s. 534. Mango, *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, s. 243.

²⁶⁰ Cunningham, A.g.e. , s. 535. Dünyevi yaşam süren din adamlarının evlilik koşullarını ve seküler toplum üyeleriyle ilişkilerini düzenleyen consil kararlarının detayları için bkz. Clearence Gallagher, "The Episcopal Councils in the East", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies* , ss. 581-591. Krueger, A.g.e., s. 10. Cyril Mango, "New Religion, Old Culture", *The Oxford History of Byzantium*, ss. 110-111.

²⁶¹ Cunningham, A.g.e. , ss. 530-531.

²⁶² McGuckin, "Monasticism and Monasteries", s. 615.

Keşiş manastırlarında kilise hizmetleri *hieromonachos*²⁶³ ya da dünyevi ruhban üyeleri tarafından karşılanabilirken, rahibe manastırlarının *katholikon*'ları (ana kilise) için papaz ihtiyacı kaçınılmaz olarak erkek ruhban sınıfı üyeleri tarafından karşılanıyordu²⁶⁴ çünkü kadın din adamlarının teorik olarak kilise hiyerarşisinde kadınların vaftizinden ve kadın cemaat üyeleriyle piskoposlar arasında arabuluculuktan sorumlu olan *diakonissa*'dan (kadın diyakoz) daha yüksek bir mevkie yükselmesi mümkün olmuyordu²⁶⁵. Kilise hiyerarşisi içinde kadınlara açık olan diyakozluk makamı da zaman içerisinde kapanmış ve on ikinci yüzyılın sonrasında kadın diyakozluk neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır²⁶⁶.

Bizans manastır belgelerinin sunduğu anlatı içerisinde Bizans manastırlarında ruhban sınıfı üyelerinin mevcudiyetine dair çok sayıda pasajla karşılaşmak mümkündür. Ancak çoğu durumda sözü geçen din adamlarının manastır cemaatine mi yoksa seküler topluma mı mensup olduğu detayı yazarlar tarafından belirtilmeye layık bulunmadığından bir değerlendirmede bulunmak zorlaşmaktadır. Örneğin Backovo'da bulunan Petritzonitissa manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda dünyevi olup olmadığı belirtilmemiş bir kilise başkanı, altı papaz, iki diyakoz ve iki diyakoz yardımcısından oluşan geniş bir din adamı personelinden bahsedilmiştir²⁶⁷. Bir diğer on birinci yüzyıl belgesinde, Patmos'da bulunan Aziz İlahiyatçı John manastırının kurallarında manastırın kilisesinde papazlık görevini yerine getiren bir din adamından söz edilmektedir²⁶⁸. Sicilya'da bulunan Fragala'lı Aziz Philip manastırının on ikinci yüzyıldan kalma

---

²⁶³ *Hiero-monk*: Papaz olarak atanmış keşiş. Bkz., ed. Alexander Kazhdan , **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Oxford University Press, New York, 1991, s. 929

²⁶⁴ Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, ss. 120-121. Rautman, A.g.e., ss. 239, 244. Talbot, “Women”, s.256. Talbot, “Monasticism”, s.129.

²⁶⁵ Cunningham, A.g.e. , ss. 531-532. Liz James, “The Role of Women”, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 647. Connor, A.g.e., s .244. Hatlie, “The Religious Lives of Children and Adolescents”, s. 198.

²⁶⁶ Bizans kilise hiyerarşisi içerisinde kadın diyakozluk makamının ortaya çıkışı dördüncü yüzyıla kadar uzanır. Bu makam Bizans tarihi orta döneminin sonlarında ortadan kalkmıştır ve bu durumun nedenleri üzerinde tarihçiler henüz bir uzlaşıya varabilmiş değillerdir. Bizans'ta kadın diyakozluğun tarihine ve işlevine dair detaylar için bkz. Valerie A. Karras, “Female Deacons in the Byzantine Church”, **Church History**, 73, no. 2, Haziran, 2004, ss. 272-316. Connor, A.g.e., s. 41.

²⁶⁷ Çev. Robert Jordan , “Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Backovo” , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Vol. 2 , ss. 510, 520, 532.

²⁶⁸ Çev. Patricia Karlin-Hayter, “ Christodoulos: Rule, Testament and Codicil of Chrsitodoulos for the Monastery of St. John the Theologian on Patmos”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol 2, s. 587.

belgelerinde papazlara kısaca değinilmiştir²⁶⁹. Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının aynı yüzyılda yazılmış *typikon*'unda Meryem'in Uykuya Dalışı yortusu ayini için manastırın kurucusu tarafından çok sayıda papaz ve diyakozun manastır kilisesinin sunağına çağırıldığı belirtilmiştir. Ancak belgede yer verilen bilgilerden bunların hizmetleri için ücret alan dünyevi din adamlarından mı yoksa keşişlerden mi oluştuğu sorusunun cevabına ulaşmak mümkün olmamaktadır²⁷⁰. Aynı belgenin yeni manastır kahyasının göreve başlama seremonisini anlatan bölümünde manastır cemaatiyle birlikte bir papazın da seremoniye katıldığı bilgisi verilmektedir²⁷¹. Benzer şekilde, Phoberos'lu Aziz Müjdecî John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma dokümanlarında anma törenlerinde görev alan bir papazdan söz edilmiştir²⁷². On ikinci yüzyılda Kudüs yakınlarında bulunan Sabas manastırının *typikon*'unda da bir papazın manastırın koruyucu azizinin türbesinde uyumaksızın gece ibadetinde bulunmak üzere görevlendirildiğini görüyoruz²⁷³.

Bizans manastır belgelerinin incelenmesiyle papaz keşişlerin manastır cemaatleri içerisindeki varlıklarını doğrudan belirten metinlere ulaşmak da mümkün olmaktadır. Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda biri ayrıca kahya yardımcılığı görevini de üstlenen iki papazdan bahsedilmektedir. Yazar bu papazların manastır değerler sistemine uygun yaşamakta olan olan keşişler ya da hadımlar²⁷⁴ arasından seçilerek atanması gerektiğini belirtmiştir ve papazlık görevi için aradığı kişileri “yaşam şekliyle saygıdeğer, kibar, ölçülü, ilahi metinlerin kutsal sözlerin okumayı iyi bilen, erdem ve dindarlık konusunda kendini kanıtlamış” olarak tanımlamıştır²⁷⁵. On ikinci yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Mamas manastırının *typikon*'unda manastır kilisesinde hizmet vermekte olan papazlardan ve diyakozlardan söz edilmektedir²⁷⁶. Ancak manastır cemaati üyelerinin belgenin sonunda yer alan imzalarına ve unvanlarına bakıldığında söz konusu din adamlarının dünyevi din

---

²⁶⁹ Çev. Patricia Karlin-Hayter & Timothy Miller, “Fragala: Testaments of Gregory for the Monastery of St. Philip of Fragala in Sicily”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, s. 633.

²⁷⁰ Sevchenko, “Kosmosoteira”, ss., 803, 827.

²⁷¹ Sevchenko, “Kosmosoteira”, s. 817.

²⁷² Jordan, “Phoberos”, ss. 897-898, 908, 939.

²⁷³ Fiaccadori, “Sabas”, ss. 1313, 1316.

²⁷⁴ Ruhban sınıfının hadım üyeleri ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Tougher, ““Angelic Life”, s. 239.

²⁷⁵ Jordan, “Kecharitomene”, s. 678.

²⁷⁶ Bandy, “Mamas”, ss. 1000, 1014, 1015, 1019-1020, 1026, 1030-1031.

adamları değil manastır cemaatinin mensubu olan keşişler olduğu anlaşılmaktadır²⁷⁷. Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesi olan Heliou Bomon manastırı *typikon*'unda pek çok pasajda adı geçmekte olan ve ayinsel görevleri yerine getirdikleri belirtilen iki papaz ve iki diyakozdan oluşan din adamları ekibinin tamamı keşişlerden oluşmaktadır²⁷⁸.

Son olarak Bizans manastır belgeleri ücretli ve maaşlı hizmet veren ruhban sınıfı üyelerinin ve dünyevi yaşam süren papazların manastırlar içerisindeki varlığına, verdikleri hizmetlere ve aldıkları ücretlere dair kanıt ve detaylar sunmaktadır. Michael Attaleiates'in on birinci yüzyılda Konstantinopolis'teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos'taki düşkünler evi için kaleme aldığı kurallarında sekiz *nomismata* maaş alan papazlardan söz edilmektedir. Papazlar bu ödemeleri manastırın kurucusu ve ailesi için gerçekleştirecekleri anma ayinleri için almaktadırlar ve anma ayinleri için ödenen bu miktarlar aristokratik manastırların ücretli papazları istihdam eden kuruluşlar arasında da öne çıkmakta olduklarını düşündürmektedir²⁷⁹.

Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda kuruma bağlı "ta kellaraias" adlı rahibe manastırında hizmet sunmak üzere bir seküler papaz görevlendirildiğinden söz edilmektedir²⁸⁰.

Bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, imparator II. John Komnenos'un Konstantinopolis'teki Pantokrator manastırı için kaleme aldığı *typikon*'da manastır kilisesinde hizmet sunmak üzere elli maaşlı ruhban sınıfı üyesinin istihdam edildiği bilgisine yer verilmektedir²⁸¹. Pantokrator'da görevli din adamları ücretlerini nakdi ve aynı olarak almaktaydılar ve aşağıda görülebileceği üzere manastır belgesinde bu ödemelerin detaylarıyla alakalı geniş bilgiye yer verilmiştir. Baş rahiplerin her birine on beşer *hyperpyra nomismata* ve yirmi beşer *modioi* tahıl verilmekteydi. On diyakoz ve iki koro lideri on üç *hyperpyra nomismata* ve yirmi dört deniz *modios*'u tahıl gelir elde ediyorlardı. İki laosynaktai ve on altı ilahici yirmi *hyperpyra nomismata* ve yirmi deniz *modios*'u tahıl ücret alıyorlardı. Dört koro şefi, sekiz öksüz ve lambacılar altı *hyperpyra nomismata* ve on beş deniz *modios*'u tahıl alıyorlardı. Ve son olarak, dört graptai dört *hyperpyra nomismata*

²⁷⁷ Bandy, "Mamas", ss. 1030-1031.

²⁷⁸ Bandy, "Heliou Bomon", ss. 1045, 1053, 1057, 1072, 1075, 1083.

²⁷⁹ Talbot, "Attaleiates", s. 341.

²⁸⁰ Jordan, "Kecharitomene", s. 699.

²⁸¹ Jordan, "Pantokrator", ss. 728, 738, 754. Ann Wharton Epstein, "Formulas for Salvation: A Comparison of Two Byzantine Monasteries and Their Founders", **Church History**, Volume 50, Issue 04, December 1981, s. 388.

ve on iki deniz *modios*'u tahıl, hizmetçiler ise haftalık bir *hyperpyron nomisma* gelire sahiptiler²⁸². Bu din adamları ayrıca imparatorun günahlarının bağışlanması için gerçekleştirilen haftalık gece ibadetleri ve Meryem Ana yortusunun kutlanması için ek nakdi ödemeler alıyorlardı. Örneğin, haftalık anma ayinlerinde hizmette bulunan din adamları on iki *hyperpyra nomismata*, ve Meryem Ana yortusunda söyledikleri ilahiler için tüm din adamı personeli on dört *hyperpyra nomismata* gelir elde ediyorlardı²⁸³. Hizmetçiler ise Cuma günleri gerçekleştirilen haftalık gece ibadeti için bir *hyperpyron nomisma*, yortularda iki *hyperpyra nomismata*, İmparatorun babasının, oğlunun ve kendisinin anmalarında üç *hyperpyra nomismata* ve imparatorun annesinin ve büyükannesinin anmalarında iki *hyperpyra nomismata* ile mükafatlandırılıyorlardı²⁸⁴.

Manastır idarecileri tarafından yapılan ödemeler yanı sıra papazlar için bir diğer gelir kaynağı manastır mezarlığına defnedilmiş olan cenazelerin sahipleri tarafından yapılan bağışlardır. Bazı belgelerde de din adamlarının cenazelerin yakınlarından haftalık anma ayinleri gerçekleştirme karşılığında bağış aldığı aktarılmaktadır²⁸⁵.

Pantokrator manastırında yukarıda bahsi geçen din adamlarının yanı sıra manastır hastanesinin şapelinde görevlendirilmiş iki ve yaşlılar evinde bir maaşlı papaz hizmet vermekteydi²⁸⁶. Cenaze merasimlerinden sorumlu hastane papazlarına yiyecek ödenekleriyle birlikte üç *nomismata*, yirmi *modioi* tahıl ve dört *trachea nomismata* aylık veriliyordu²⁸⁷.

On üçüncü yüzyıl belgelerine bakıldığında, Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında Tamasia'da bulunan bir rahibe manastırında hizmet veren iki papazın maaşları için kurumun gelirlerinden yirmi dört *nomismata* ayrıldığı görülmektedir²⁸⁸. Bir diğer on üçüncü yüzyıl belgesinde, Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda manastırın kiliselerinde ayin gerçekleştirmek üzere istihdam edilmiş dört maaşlı papazdan söz edilmektedir²⁸⁹. Bu papazların her biri rahibe manastırından yıllık olarak on ikişer altın sikke, elişer *modioi* tahıl ve otuz altışar ölçek

---

²⁸² Jordan , "Pantokrator", s. 755.

²⁸³ Jordan , "Pantokrator ", ss. 729, 755.

²⁸⁴ Jordan , "Pantokrator", s. 755.

²⁸⁵ Jordan , "Pantokrator ", s. 730.

²⁸⁶ Jordan , "Pantokrator ", ss. 734-735, 766.

²⁸⁷ Jordan , "Pantokrator ", s. 764.

²⁸⁸ Bandy , " Macharias", s. 1116.

²⁸⁹ Talbot, " Lips", s. 1257.

şarap alıyorlardı²⁹⁰. Son olarak on üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Aziz Cosmas ve Damian rahibe manastırının *typikon*'unda kurumun ayinler ve ilahiler için iki maaşlı papaz istihdam etiği bilgisine yer verilmektedir²⁹¹.

2.3. İdari Personel

Bizans manastırları kendi iç idarelerine dair pek çok vazife için kendi insan güçlerinden, keşişlerden ve rahibelerden faydalanmaya çalışmışlardır. Kapıcı, kahya, zangoç, hazinekar gibi pek çok sayıda görev neredeyse her zaman manastır içinde yaşamını sürdüren keşiş ve rahibelere verilmekteydi. Ancak dış dünya ile çok sıkı ilişkiler içerisinde olmayı, manastırdan uzakta çok fazla zaman geçirmeyi ve çok sık ve uzun seyahatler etmeyi gerektiren kimi görevler için manastırlar dünyevi yaşam süren kimselerin yeteneklerinden ve hizmetlerinden faydalanmayı tercih edebiliyorlardı²⁹². Bu tercihin ardında büyük ihtimalle hem manastırların çıkarını dış dünyada aktif olarak savunabilecek etkili şahısların hizmetlerinden faydalanabilme hem de rahibe ve keşişleri “yozlaştırıcı” dış dünya ile kurulan ilişkilerden doğabilecek “hasarlardan” uzak tutabilme niyetleri yatmaktaydı.

Örneğin Athos'lu Athanasios Lavra manastırı için onuncu yüzyılda kaleme aldığı vasiyetinde seküler bir idareciyi, Nikephoros isimli bir şahsı, “dünya hayatının çürüyen, geçici şeylerinin edinilmesi konusunda” manastırın sorumlusuyla işbirliği yapması ve “oluşabilecek her durumda” etkisini kullanarak manastırı “koruyup savunması” amacıyla atamıştı²⁹³.

Bırakın Nikephoros dünya hayatının çürüyen, geçici şeylerinin edinilmesi konusunda uğraş verip onlara yardım etsin. Öte yanda efendi İberyalı John ve diğer tüm erkek kardeşler de bir sonraki hayatım bozulmayan, daimi şeylerini edinmek için mücadelelerini

---

²⁹⁰ Talbot, “Lips”, s. 1267.

²⁹¹ Çev. Alice-Mary Talbot, “Anargyroi : Typikon of Theodora Palaiologina for the Convent of Sts. Cosmas and Damian in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 1288.

²⁹² Talbot, “An Introduction to Byzantine Monasticism”, ss. 230-239. Rautman, A.g.e., s. 248. Talbot, “A Monastic World”, s. 272.

²⁹³ Çev. George Dennis, “Ath. Testament : Testament of Athanasios the Athonite for the Lavra Monastery”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 272.

içtenlikle, hevesle, sevgiyle sürdürsünler ve onun için de durmaksızın dua etsinler²⁹⁴.

Bu dünyadan ayrılma sırası geldiğinde o da saygıdeğer Lavramız için ardından yerini alacak bir idareci bırakmalıdır ve onun ardından gelen tüm idareciler de ölümlerinden önce aynı şeyi yapmalıdırlar. Bu şekilde, umalım ki Tanrı onları kıymetli ruhları hatırına mükafatlandırсын, Tanrının sakındığı şehirde ortaya çıkabilecek her türlü duruma karşı Lavranın hizmetinde koruyucuları ve savunucuları olacaktır²⁹⁵.

Rahibe manastırlarında da “yozlaştırıcı” dış dünya ile sıkı ilişkiler gerektiren görevler için erkek idareciler atanmaktaydı. Konstantinopolis’te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda imparatoriçe Irene Doukaina Komnene tarafından kaleme alınmış *typikon*’unda kahyalık görevi bir erkeğe verilmişti ancak bu görevi üstlenecek kişinin “tanrısal hayat süren bir hadım” olması bekleniyordu. On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis’te bulunan Aziz Cosmas ve Damian rahibe manastırının *typikon*’unda da kahyalık görevinin maaşlı bir hadım yada dünyevi yaşam süren bir erkek tarafından yerine getirilmesinin uygun olacağı belirtiliyor ve görevi üstlenen kişiye yıllık otuz altın sikke, elli *modioi* buğday, elli *modioi* arpa ve elli ölçek şaraptan oluşan bir ödeme yapılacağı belirtiliyordu²⁹⁶. Bir diğer on üçüncü yüzyıl belgesi olan Konstantinopolis’te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*’unda da kurumun mülkleriyle ilgilenmek için bir kahya istihdam ettiği belirtilmektedir. Bu kahya hadımlar ya da dünyevi yaşam süren erkekler arasından seçiliyordu ve maaş olarak kendisine otuz altı altın sikke, yüzer *annonikoi modioi* buğday ve arpa ve yüz ölçek şarap veriliyordu²⁹⁷.

Mülk yöneticiliği manastırların sıkça seküler kişilerin hizmetine başvurduğu bir diğer görev idi. Kurumlarından uzakta bulunan arazilerin idaresi için manastırlar ya oralara keşiş yerleştirme ya da toprakların yönetimi için seküler bir idareci atama yoluna gidiyorlardı. Seküler idarecilerin hizmetine başvurma yöntemi rahibe manastırları tarafından daha sık tercih ediliyordu çünkü kilise kanunlarının rahibelerin manastır

---

²⁹⁴ Dennis, “Ath. Testament”, s. 275.

²⁹⁵ Dennis, “Ath. Testament”, s. 275.

²⁹⁶ Talbot, “Anargyroi”, ss. 1289, 1292.

²⁹⁷ Talbot, “Lips”, s. 1272.

sınırlarının dışına çıkma özgürlüğünü kısıtlayan maddeleri keşişlerle kıyaslandığında dahi daha katıydı²⁹⁸.

Örneğin, Konstantinopolis’te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda imparatoriçe Irene Doukaina Komnene tarafından kaleme alınmış *typikon*’unda rahibe manastırını gelirleriyle destekleyen toprak mülklerinin idaresi seküler bir kişiye emanet edilmiştir²⁹⁹. Mülklerle ilgilenmek üzere görevlendirilecek bu kişilerin “saygıdeğer, azla yetinen, mülkler üzerinde yaşayan kişileri rahat ettirecek, manastıra ait hiçbir şeyi zimmetine geçirmeyecek ve çiftçilikte tecrübeli” olmaları bekleniyordu³⁰⁰.

Ayrıca manastırlar içerisinde belli görevler üstlenen ancak bu görevleri ve elde ettikleri gelirleri yetenekleri ve hizmetlerinden çok kurucuların gözdeleri olmaları sayesinde elde etmiş gibi görünen seküler şahıslara da rastlamak mümkündür. Böyle durumlarda bu şahıslar için tanımlanan görevlerin kalıcı pozisyonlara dönüşmektense şahısların ömrünü tamamlamasıyla sona erecek olması muhtemel idi. Örneğin on ikinci yüzyıl belgelerinden Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının *typikon*’unda yazar Sebastocrator Isaac Komnenos sekreteri Michael’in “kendisine gösterdiği sonsuz bağlılık ve dostluk” sebebiyle, bir diğer adamı Leo Kastamonites’in ise “hizmetlileri arasında rakipsiz olması” gerekçesiyle manastır tarafından istihdam edilmesini ister³⁰¹.

Son olarak bazı nadir durumlarda kapıcılık gibi genellikle keşişler tarafından yerine getirilen bazı düşük seviyeli idari görevler için dünyevi yaşam süren kimselerin atandığına şahit olabilmekteyiz. Örneğin Konstantinopolis’teki Pantokrator manastırının on ikinci yüzyıldan kalma *typikon*’unda manastır hastanesindeki benzeri pek çok görev için seküler şahısların atandığı görülmektedir. Bu görevliler ve elde ettikleri gelirler şu şekildedir. Aynı zamanda kilerci görevini de üstlenen bina sorumlusu dört altın *nomismata*, gıda ihtiyacı için üçte bir *nomisma* ve otuz altı *modioi* tahıl almaktadır. Kapıcı harçlığı ve gıda ihtiyacı dahil üç *nomismata*, yirmi dört *annonikoi modioi* tahıl ve aylık olarak da dört *trachea nomismata* gelire sahipti. Bekçi ise iki ve üçte bir *hyperpyra nomismata*, yiyeceği için

---

²⁹⁸ Smyrlis, A.g.e., ss. 247-249, 251. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 212. Connor, A.g.e., s. 379. Batı manastır geleneğinde de seküler şahıslar arasından seçilerek atanan, arazinin yönetiminden, kiralardan toplanmasından ve muhasebe işlerinin takibinden sorumlu *conductors* adlı görevliler mevcuttu. Bkz., Henri Pirenne, **Mohammed and Charlamagne**, Meridian Books, New York, 1959, s. 77.

²⁹⁹ Jordan, “Kecharitomene”, ss. 657-657,677. Smyrlis, A.g.e., s. 247.

³⁰⁰ Jordan, “Kecharitomene”, s. 683. Smyrlis, A.g.e., s. 249.

³⁰¹ Sevchenko, “Kosmosoteira”, ss. 804, 844.

altıda bir *nomisma* ve on beş *annonikoi modioi* tahıl alıyordu³⁰². Manastırların kendi içlerinde keşişlere emanet ettiği bu görevleri manastır hastaneleri söz konusu olduğunda seküler şahıslara teslim etmelerinin sebebi büyük ihtimalle, tıpkı bir önceki bölümde anlatıldığı üzere altıncı yüzyıldan itibaren manastır hastanelerinde doğrudan tıbbi hizmet vermekten geri durmaya başladıkları gibi, keşişlerinin burada görev yaparak dış dünya ile sıkı ilişkiler içerisine girmesine mani olma isteğidir.

2.4. Kişisel Hizmetçiler

Bizans manastırlarının hizmet ihtiyacını karşıladıkları insan kaynakları çok çeşitlidir. Kimi manastırlar, özellikle de imparatorluk manastırı unvanını taşıyanlar paralı seküler hizmetçileri istihdam etmeyi seçerken bazı kurucular ise saygıdeğer keşişlerinin kişisel hizmetçi sahibi olmasına izin verirken daha mütevazı geçmişe sahip keşişlerin bu ayrıcalığa sahip olmak yerine manastır cemaatinden kardeşlerinin hizmet ve yardımlarıyla yetinmesini uygun bulmaktadır. Bizans manastırlarında hizmetçi kullanımının yaygın bir biçimde ortaya çıkışını on ikinci yüzyıla ve özellikle o yüzyılın aristokratik kurumlarına dayandırmak mümkündür³⁰³. Geç Bizans döneminin bağımsız ve kendi kendini yöneten manastırları da büyük ihtimalle kendilerini sürdürmek için aristokrat bağışçıların katkılarına giderek daha fazla ihtiyaç duydukları için aristokrat ayrıcalıkları tanımaktadır ve keşiş ve rahibelerinin kişisel hizmetçilere sahip olmalarına izin vermektedirler³⁰⁴.

Kimi imparatorluk manastırlarında manastır sakinlerinden bazıları “yardımcı” olarak sınıflandırılmışlardır. Bazı hizmetçilerin manastıra çekilen efendilerinin örneğini takip ederek onların ardından manastır cemaatine katıldıkları bilinse de belgelerde “yardımcı” diye sınıflandırılan şahısların manastırda hizmet vermek için istihdam edilen kişiler mi yoksa manastır cemaatinin üyesi olan keşişler yada rahibeler mi olduklarını anlamak her

---

³⁰² Jordan, “Pantokrator”, ss. 762-765.

³⁰³ “Early Reform Monasteries of the Eleventh Century”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol 2, s. 447. “Early Reform Monasteries of the Twelfth Century”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 3, s. 864. Connor, A.g.e, s. 247. Kazdhan & Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, ss.89-90. Talbot, “A Monastic World”, s.259.

³⁰⁴ “Independent and Self-Governing Monasteries of the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 4, s. 1489. Talbot, “Women”, s. 138.

zaman mümkün olmamaktadır³⁰⁵. Örneğin Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda manastırda yaşamakta olan yirmi dört rahibenin yanı sıra altı “yardımcının” adı geçmektedir³⁰⁶.

Messina'da bulunan San Salvatore İmparatorluk manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda manastırı çevreleyen iki duvar arasında seküler hizmetçilerin yaşadığı hücrelerin bulunduğu bilgisine yer verilmektedir³⁰⁷. Bir diğer aristokratik kurumun dokümanlarında, Michael Attaleiates'in on birinci yüzyılda Konstantinopolis'teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos'taki düşkünler evi için kaleme aldığı kurallarında, keşişlerin kişisel hizmetçilere sahip olmasına izin verilmiş ve efendilerinin vefatı halinde bu hizmetçilerin emekli aylığı bağlanarak işten çıkartılacakları belirtilmiştir³⁰⁸. Attaleiates'in kaleme aldığı bu belgedeki bir diğer ilginç detay manastır içerisinde kurumun kadın hamilerinin sorumluluklarını onların yerine üstlenen erkek hizmetçilerin durumudur. Kadın hamilerin manastır içine girme hürriyetine sahip olup olmadıkları tam olarak belirtilmemiş olsa da bu detay hizmetçilerin yalnızca efendilerinin kişisel bakım ve ihtiyaçlarıyla ilgilenmek dışında fonksiyonları da olduğunu göstermesi açısından önemlidir³⁰⁹. Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda da benzer bir duruma rastlanılmaktadır ve bu rahibe manastırında da karşı cinsten hizmetçilerin varlığına manastırın ayrı bir bölümünde yaşamaları şartıyla izin veriliyordu.

... şahsımın çocuklarımın ve erkek ve kadın hizmetçilerimizin kullanımı için ihtişamlı binalara ait iç avlunun hemen yanındaki dış avlu ayrılmıştır³¹⁰.

Pantokrator İmparatorluk manastırının on ikinci yüzyılda yazılmış *typikon*'unda manastırın altı müstemlekesinde görev alacak ve hizmetleri karşılığında ve ayni ve nakdi ödemeler alacak altı hizmetçiden söz edilmektedir³¹¹.

---

³⁰⁵ Peter Hatlie, **Monks and Monasteries of Constantinople ca.350-850**, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 274.

³⁰⁶ Jordan, “Kecharitomene”, ss. 652, 656,671.

³⁰⁷ Timothy Miller , “ Luke of Messina: Typikon of Luke for the Monastery of Christ Savior (San Salvatore) in Messina” , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 2, s. 645.

³⁰⁸ Talbot, “Attaleiates”, s. 327.

³⁰⁹ Talbot, “Attaleiates”, ss. 331,339, 353, 355.

³¹⁰ Jordan , “Kecharitomene”, s. 707.

Bir diğ er imparatorluk manastırı olan Kosmosoteira'nın on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda yirmi dört hizmetçiden bahsedilmiştir. Bu hizmetçilerin bazıları manastır hastanesinde hizmetli olarak çalışırken on tanesi de manastır revirinde hizmet veriyorlardı. Ancak bu hizmetçiler maaşlı seküler çalışanlar değıldiler ve tamamı manastırın keşişlerinden oluřmaktaydı³¹².

Serres yakınlarındaki Menoikeion dağında bulunan M jdecı John manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda yaşlı keşişlerin hizmetinde bulunan hizmetçilerden bahsedilmektedir³¹³. Konstantinopolis'te bulunan Bebaia Elpis rahibe manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda ise soylu kadınlara hizmet etmek üzere tek bir hizmetçiye izin verilmiřtir³¹⁴. İmparator II. Manuel Palaiologos Athos dağı manastırları için hazırladığı *typikon*'da ücretlerinin keşişler tarafından ödenmesi ve efendilerinin tabi olduğı kurallara kendilerinin de uyması koşuluyla manastırların hizmetçi istihdam etmesine izin vermiřtir³¹⁵. On    nc  yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'una göre soylu kadınlar hizmetçilerini manastıra  ağırabiliyordu ya da manastır rahibelerden birini onların hizmetine tahsis edebiliyordu³¹⁶. On beşinci yüzyılda Girit'te bulunan Pantanassa rahibe manastırının *typikon*'unda efendilerinin kabul etmesi durumunda hizmetçiler de manastıra girebiliyorlardı³¹⁷.

Manastırların cemaat üyelerinin hizmetçi sahibi olma hakkına dair tutumları manastırın türüne ve keşiş ya da rahibelerin sosyal statülerine göre farklılık gösterebiliyordu. İmparatorluk manastırlarının kurucuları manastır hayatına yeni geçen soylu ve varlıklı kişilerin uyumunu kolaylaştırmak için dünyevi hayatlarında sahip oldukları bazı l klere sahip olmayı sürdürmelerine rıza göstermekte ve cemaatlerinin üyelerine hizmetçi sahibi olma hakkı tanımaya daha eğılimli olmaktadır. Aynı şekilde imparatorluk manastırı olarak kurulmamış bazı kurumlar da aynı sebeplerle dünyevi hayatında yüksek mevkilerde bulunmuş ya da üst sınıflara mensup olmuş keşiş ve

---

³¹¹ Jordan , “Pantokrator”, ss. 728-730, 749, 753. Kazdhan & Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, s. 90. Epstein, “Formulas for Salvation: A Comparison of Two Byzantine Monasteries and Their Founders”, s. 394.

³¹² Sevcenko , “Kosmosoteira”, ss. 787,788, 800,826,831, 835, 838, 840.

³¹³ Miller , “Menoikeion”, s. 1584.

³¹⁴ Talbot , “Bebaia Elpis”, s. 1515.

³¹⁵ Dennis , “Manuel II”, ss. 1615, 1620.

³¹⁶ Talbot , “Lips”, s. 1259.

³¹⁷  ev. Alice-Mary Talbot , “Nelios Damilas: Testament and Typikon of Nelios Damilas for the Convent of Mother of God Pantanassa at Baionaia on Crete”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.4, s. 1465.

rahibelerine hizmetçi sahibi olma ayrıcalığı tanıyabiliyordu. Örneğin Backovo’da bulunan Petritzonitissa manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda yüksek mevkilerden gelen ya da lüks bir yaşama alışkın olan keşişlere hizmetçiye sahip olma özgürlüğü tanınırken bu keşişler ayrıca yemekhanede yemek yemek gibi coenobitik yaşam tarzına ait zorunluluklardan da muaf tutuluyorlardı³¹⁸. Konstantinopolis’te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda da seküler yaşamında üst sınıflara mensup olmuş kadınlara kimi ayrıcalıklı koşullar sağlanmıştır. Yazar tarafından “çok lüks koşullarda yaşamaya alışkın olan ve çok sert koşullara uyum sağlamaları mümkün olmayan” şeklinde tanımlanan bu soylu kadınlara oldukça ayrıcalıklı muamele edilmesi dış dünyada ait statülerin manastır içerisine nasıl etki edebildiğine ve kurallarını nasıl yumuşatabildiğine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Söz konusu soylular kendi şahsi hücrelerine sahip olmanın yanı sıra rahibelerin geri kalanının tabi olduğu diyetin dışında daha fazla yiyecek tüketebiliyorlar ve giderleri manastır tarafından karşılanan özgür ya da köle iki kadın hizmetçiye sahip olabiliyorlardı³¹⁹.

Konstantinopolis’teki Mamas manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda yazar kişisel hizmetçilere sahip olunmasını yasaklamakta ancak manastırın gelecekteki sorumlularını “dünyevi yaşamında saygın konumda olanlara” ve özellikle de “manastıra girişi konumu ya da yaptığı bağış ya da her ikisi ile kuruma fayda sağlayanlara” kişisel hizmetçi hakkı tanıma konusunda teşvik etmektedir³²⁰.

On ikinci yüzyıl manastırlarından Heliou Bomon manastırı *typikon*’unda da yazar “yaşamında daha saygıdeğer bir konumdan gelenlere” ve “ lüks bir yaşamdan sonra sert koşullara çabucak uyum sağlayamayacak olanlara” kişisel hizmetçilerin yardımlarından faydalanma izni vermektedir³²¹. Konstantinopolis’te bulunan Bebaia Elpis rahibe manastırının on dördüncü yüzyılda kaleme alınmış *typikon*’unda soylu kadınların kedilerine hizmet etmek üzere tek bir hizmetçiye sahip olmalarına izin verilmiştir³²² ve on üçüncü yüzyıl rahibe manastırlarından Lips’in *typikon*’unda da soylu kadınların hizmetçilerini manastıra getirmelerine müsaade edilmektedir³²³.

---

³¹⁸ Jordan , “Pakourianos”, ss. 512, 516.

³¹⁹ Jordan , “Kecharitomene”, ss. 670-671.

³²⁰ Bandy , “Mamas”, ss. 980, 1012-1013, 1017-1018.

³²¹ Bandy , “Heliou Bomon”, ss. 1069-1070.

³²² Talbot , “Bebaia Elpis”, s. 1515.

³²³ Talbot , “ Lips ”, s. 1259.

Ancak bu örneklerin aksine keşiş ve rahibelerin hizmetçi sahibi olması meselesine çok katı yaklaşan ve yalnızca yaşlı ve muhtaç keşişlerin ve rahibelerin manastır cemaatinden genç kardeşleri tarafından bakım görmesine izin veren manastır kurumları da vardı³²⁴.

Örneğin Evergetis manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda yazar keşişlerinin hizmetçi sahibi olmasını yasaklar ve bunun yerine aynı hücreyi paylaşan keşişlerden acemi olanın gedikli olana, cahil olanın tahsilli olana, görgüsüz olanın incelikli olana ve genç olanın yaşlı olana hizmet etmesi şeklinde bir kural koyar³²⁵. Phoberos'lu Aziz Müjdecî John Manastırının on ikinci yüzyıldan kalma dokümanlarında yazar keşişlerin hizmetçi sahibi olmasını yasaklar³²⁶ ve bir diğer on ikinci yüzyıl belgesinde, Konstantinopolis'teki Mamas manastırı *typikon*'unda hizmetçiler bir kez daha yasaklanır ve keşişler gencin yaşlıya, güçlünün zayıfa, aceminin tecrübeliye yardım etmesi yoluyla dayanışarak birbirlerinin hizmet ihtiyacını karşılamaya teşvik edilirler³²⁷. Heliou Bomon manastırının on ikinci yüzyılda yazılmış olan *typikon*'unda keşişlere hizmetçi ya da gündelikçi sahibi olma izni verilmez³²⁸. Yazar hizmetçi bulundurmamak yerine keşişlerin birbirine hizmet ettiği bir model önerir.

Genç olan yaşlı ilerlemiş olana, acemi olan er meydanına daha erken çıkmış olana, güçlü olan zayıf olana... Böylece Efendimizin emri yerine gelmiş olacak sevgi hukukumuzun bozulmadan kaldığı görülecek³²⁹.

On beşinci yüzyıl belgelerinden Patrik I. Mathew tarafından Charsianeites manastırı için kaleme alınan metinde hizmetçiler yasaklanmaktadır³³⁰ ve on üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında hizmetçilere ve gündelikçilere izin verilmezken onlara duyulan ihtiyaç keşişlerin emeğiyle, gencin yaşlıya, güçlünün zayıfa hizmet etmesiyle giderilmektedir³³¹.

---

³²⁴ Talbot, "An Introduction to Byzantine Monasticism", s. 239.

³²⁵ Jordan, "Evergetis", s. 490.

³²⁶ Jordan, "Phoberos", ss. 875,924.

³²⁷ Bandy, "Mamas", ss. 980, 1012-1013, 1017-1018.

³²⁸ Bandy, "Heliou Bomon", ss.1045,1073.

³²⁹ Bandy, "Heliou Bomon", s. 1074.

³³⁰ Talbot, "Charsianeites", s. 1630.

³³¹ Bandy, "Macharias", s. 1148.

Manastırların hizmetçilerin kendilerine yönelik tutumları da çeşitlilik göstermektedir. Bazı manastırlar hizmetçilerin kendi dünyevi günlük yaşamlarını sürdürürken manastırlar içinde çalışmalarına izin verirken, diğerleri ancak hizmetçilerin efendileri ile birlikte manastır hayatının kurallarını benimsemeleri koşuluyla onların bu kurumlar içerisinde çalışmasına müsaade ediyorlardı. Örneğin Konstantinopolis'teki Mamas manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda dünyevi yaşamında saygın konumda olanların sahip olmasına izin verilen hizmetçilerin de manastır hayatı sürmesi bekleniyordu³³² ve on ikinci yüzyıl manastırlarından Heliou Bomon manastırı *typikon*'unda da aynı kural yineleniyordu³³³. On beşinci yüzyılda imparator II. Manuel Palaiologos'un Athos dağı manastırları için kaleme aldığı *typikon*'da manastırların hizmetçi istihdam etmesine izin verilir ancak hizmetçilerin ücretlerinin keşişler tarafından ödenmesi ve onların da efendileri gibi manastır kurallarına uymaları şart koşulur³³⁴.

2.5. Yapım Onarım İşçileri

Başka pek çok işte olduğu gibi inşa işlerinde de kimi manastırlar dış dünyadan yardım almak yerine kendi insan güçlerinden faydalanmayı tercih ediyorlardı. Geromeri'de yer alan Hodegetria ya da Konstantinopolis'te yer alan Christ Philanthropos gibi küçük manastırlar her türlü hizmet ve görevde olduğu gibi inşa ve onarım işlerinde de keşiş ya da rahibe emeğine dayanmayı tercih ediyorlardı³³⁵. Athos dağında yer alan Koutloumousi manastırının on dördüncü yüzyıldan kalma belgelerinde keşişlerin manastır tahkimatlarının inşasında çalıştığı bilgisi verilmektedir³³⁶. On üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırının kuralları da inşa işlerinde keşişlerin emeğinden faydalanıldığından söz edilen belgeler arasındadır³³⁷.

Bu çalışma dahilinde incelenen manastır belgeleri içerisinde seküler yapım onarım işçilerinin bahsi ilk kez İmparator I. John Tzimiscas tarafından onuncu yüzyılda Athos Dağı manastırlarının işleyişini düzenlemek amacıyla kaleme alınan *typikon*'da geçer. Bu

³³²Bandy , “Mamas:”, ss. 980, 1012-1013, 1017-1018.

³³³Bandy , “Heliou Bomon ”, ss.1069-1070.

³³⁴Dennis , “Manuel II” , ss. 1615, 1620.

³³⁵Dennis , “Geromeri ”, s. 1401. Talbot, “A Monastic World”, s. 273.

³³⁶ Dennis , “ Koutloumousi ”, s. 1416.

³³⁷ Galatariotou , “ Neophytos ”, s. 1360.

metinde manastırlar için çalışan inşaat işçilerinin varlığına dair pasajların yanı sıra bu işçilerin yaşı için konulan ve büyük ihtimalle önceki bölümlerde bahsi geçen cinsel kışkırtma korkusundan kaynaklanan sınırlamalara da değinilmektedir.

Buraya gelen inşaat işçileriyle ilgili görüşümüz yanlarında çırak ya da yardımcı olarak genç delikanlıları getirmemeleri yönündedir³³⁸.

Bir diğer onuncu yüzyıl belgesinde, Athos’lu Athanasios’un Lavra manastırı için kaleme aldığı *typikon*’da yazar manastır kilisesinin inşası için ücretli işçiler çalıştırdığından ve bu işçilere ocaktan taş çıkarttığından, toprağı kazdığından ve yığırdığından, taş taşıttığından, ağaç kestirdiğinden, köklerini temizlettiğinden, ve inşa alanındaki çalı çırpıları toplattığından bahsetmektedir. Yazar ayrıca detaylarına girmeden bu işçilere yapılan ödemelere de değinmiş ve işçilerin maaşlarının ve diğer giderlerinin imparator tarafından kilise inşası için sağlanan bütçeden karşılandığını belirtmiştir³³⁹.

Patmos’da bulunan Aziz İlahiyatçı John manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınan kurallarında manastırın inşasında ücretli işçilerin emeğine başvurulduğunu düşündüren kimi ifadeler vardır.

Bu manastırda ben çok büyük emekler ve azımsanmayacak çabalar ortaya koydum, hisarının inşası ve taşların içeri taşınması için çok büyük meblağlarda masrafları karşıladım³⁴⁰.

On ikinci yüzyıl belgelerine bakıldığında, Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının *typikon*’unda kurumun inşa işlerinde çalışan seküler işçilerden söz edildiği görülmektedir³⁴¹. Aynı yüzyıla ait bir diğer belgede, Konstantinopolis’teki Mamas manastırı *typikon*’unda doğrudan değinilmiyor olsa da, bahsi geçen bir kaynak suyunun kanallar yoluyla manastıra ulaştırılması planının gerçekleştirilmesinde ücretli inşaat işçilerinin emeğine başvurulduğu izlenimini uyandıran bir pasaj bulunmaktadır.

Manastırımıza daha henüz hiçbir kaynaktan su ulaştırılmamış olduğu için o yüce ve eli açık adam bize pek çok becerikli işçinin elleri ve bolca masraf ile bereketli sular sağladı, öyle ki sular durmaksızın

³³⁸ Dennis , “Tzimiskes ”, s. 240.

³³⁹ Dennis , “Ath. Typikon ”, s. 252

³⁴⁰ Karlin-Hayter, “ Christodoulos ”,s. 600. Talbot, “ Women’s Space in Byzantine Monasteries”, s. 118. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 207. Kazdhan & Epstein, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries** ,ss.29-30.

³⁴¹ Sevckenko , “Kosmosoteira ”, s. 787.

akıp manastırımızın ihtiyaçlarını katbekat açarak onun ötesine, her yere ula tı³⁴².

Daha sonraki yüzyıllara ait belgelere dönülecek olursa, on üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Anastasis manastırı için Constantine Akropolites tarafından kaleme alınan vasiyet metninde yazar yapım ve onarım işçilerinin maaşları için bin altın sikke  dedi ini ve kendinden önce babası George Akropolites'in de aynı amaçla on altı bin altın sikke harcadığını belirtmi tir³⁴³. Bir diğer on üçüncü yüzyıl belgesinde, Philadelphia yakınlarındaki Skoteine manastırının kurucusu Maximos'un vasiyetinde manastır ke i lerinin kalacağı hücrelerin ve kullanacakları yemekhanenin, mutfağın ve fırının ücret karşılığında inşa ettirildiği dile getirilmektedir³⁴⁴. On dördüncü yüzyılda Kudüs'te bulunan Aziz Euthymios manastırı belgelerinde ücret karşılığı yaptırılan bir onarımdan söz edilmektedir³⁴⁵. On beşinci yüzyılda Girit'te bulunan Pantanassa rahibe manastırının *typikon*'unda yapım onarım i lerinde seküler i  uc ne ba vuruldu undan bahsedilmiş ancak yapılan ödemelerle ilgili bir detaya yer verilmemi tir³⁴⁶. Son olarak imparator II. Manuel Palaiologos'un Athos da ı manastırları için kaleme aldığı *typikon*'da inşaat işçilerden söz edilmektedir ve yazar i lerinde hadımlar veya sakalsız delikanlılar bulunmaması şartıyla manastırları bu işçileri istihdam etme konusunda serbest bırakmaktadır³⁴⁷.

2.6. Tarım    ileri

Daha önce de de inildi i üzere Bizans manastırları dönemlerinin en büyük toprak sahipleri arasındaydılar ve ellerinde bulunan muazzam büyüklükteki toprak mülklerini işleyecek insan kaynağı ihtiya ını karşılayabilmek için çeşitli yöntemlere ba vuruyorlardı. Manastırların arazilerini işlemek için başvurdukları belli ba lı yöntemler ke i  eme inden

---

³⁴² Bandy , “Mamas”, s. 993.

³⁴³  ev. Alice-Mary Talbot, “ Akropolites: Testament of Constantine Akropolites for the Monastery of Resurrection (Anastasis) in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundations Documents**, Vol. 4, s. 1378.

³⁴⁴ Dennis , “ Skoteine”, s. 1178.

³⁴⁵  ev. George Dennis, “Gerasimos: Testament of Gerasimos for the Small Monastery of St. Euthymios in Jerusalem”, **Byzantine Monastic Foundations Documents**, Vol. 4, s. 1406.

³⁴⁶ Talbot , “Nelios Damilas”, s. 1471.

³⁴⁷ Dennis , “Manuel II ”, ss. 1615, 1622.

faydalanmak, *paroikoi* (toprağa bağlı köylü) hizmetine başvurmak ve ücretli işçi çalıştırmaktı³⁴⁸.

Daha önce de bahsedildiği gibi Bizans manastır tarihinin erken dönemlerindeki manastır cemaatlerinde toprak işleriyle uğraşmak manastır yaşamının zorunlu bir parçasıydı ve tarım manastır öncülerince saygın ve vasıflı bir uğraş olarak özendirilmekteydi³⁴⁹. Pek çok manastırın düzenlemelerinde keşişlerin toprakta çalışacak geçirecekleri saatlerin detaylarına değinen maddeler mevcuttu. Aziz Basil'in kurallarında el emeği ile çalışmak keşişe yakışan bir erdem olarak övülüyordu³⁵⁰. Aziz Basil'in bakış açısına göre manastır yaşamında tarımsal çalışma kendine yeterlik idealine ulaşabilmenin ön koşullarından biriydi. Aynı şekilde Stoudios geleneğinde de toprakta çalışacak ve kişisel hizmette bulunacak kölelere sahip olmak katı biçimde yasaklanmakta ve toprak mülkleri keşiş emeğiyle veya hür işçilerce işlenmekteydi³⁵¹. Kısaca, birinci bölümde de bahsedildiği gibi Bizans manastırları genelde keşişlerinin emeği ve ürünleri üzerindeki vergi muafiyetlerinin de yardımıyla ciddi bağımsız tarımsal teşebbüslere dönüşme potansiyeline sahiptiler³⁵².

Manastıra yakın topraklar genellikle günlük rutinlerinin bir parçası olarak keşişler tarafından işleniyordu. Elbette manastır toprağının keşiş emeği ile işlenebilmesi için öncelikle kurumun elinde gerekli yetenek ve sayıda keşiş bulunması gerekiyordu. Geniş topraklar şayet yeterli sayı ve beceriye sahiplerse *metochia* adı verilen yerleşik keşişlerce işleniyordu³⁵³. Aksi hallerde aynı ve nakdi olarak karşılığı ödenen yerel köylülerin emeğine başvuruluyordu³⁵⁴. Keşişler genellikle bahçıvanlık ve bağcılık gibi işlerde daha aktif iken tarla sürme ya da çobanlık gibi işler ise *paroikoi* olarak adlandırılan toprağa

---

³⁴⁸ Smyrlis, A.g.e.“, s. 251. Bizans manastırlarının batılı muadilleri de manastır arazilerini işlemek için keşiş emeğine başvuruyor ve bunun yanı sıra *conversi* adı verilen seküler tarım işçilerini de istihdam edebiliyorlardı bkz. Henri Pirenne, **Economic and Social History of Medieval Europe**, ss. 68-69. Talbot, “A Monastic World”, ss. 361, 273.

³⁴⁹ Teal, A.g.e., s. 38. Rautman, A.g.e., s. 251.

³⁵⁰ Çev. Timothy Miller, “Stoudios: Rule of the Monastery of St. John stoudios in Constantinople”, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol. 1, s. 192.

³⁵¹ Miller, “Theodore Studites”, s. 71.

³⁵² Rautman, A.g.e., s. 235.

³⁵³ Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, s. 181.

³⁵⁴ Rautman, A.g.e., s. 165.

bağlı köylüler veya *misthioi* olarak anılan ücretli seküler işçiler tarafından gerçekleştiriliyorlardı³⁵⁵.

Manastır belgelerinin sunduğu kanıtların detayına girmeden önce manastırların tarım işçileri ve kırsal toplum ile olan ilişkilerini daha iyi anlayabilmek adına Bizans tarihinin orta dönemlerinden itibaren manastır topraklarının işlenmesinde ana enstrüman olarak öne çıkan *paroikoi* adlı toprağa bağlı köylülüğün tarihi, tanımı ve yasal statüsü ile alakalı bazı detaylara değinmek daha uygun görünmektedir.

On birinci yüzyılın ardından *paroikoi*, topraksız kiracı köylüler, dokuzuncu yüzyıl öncesinde kırsal nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan küçük toprak rahibi köylülere oranla daha baskın hale geldiler ve topraklarla birlikte bağışlanarak giderek daha fazla *paroikoi* manastırların hizmetine girdi³⁵⁶. Yapılan bu bağışların tabiatı da yüzyıllar içinde farklılık göstermiştir. On birinci yüzyılda kişilere ya da kurumlara yapılan *paroikoi* bağışları köylülerin sayıları ve hizmet sorumlulukları ile ilgili katı sınırlamalar içeriyordu. On üçüncü ve on dördünü yüzyıllarda ise manastırlara üzerindeki tüm köylüleri içeren toprak bağışları yapılırken kurumlar topraklarına güçleri yettiği kadar köylü katma konusunda özgür bırakıldılar. Ve çoğunlukla bu bağışlanan köylerin sakinleri nesilden nesile manastıra toprağa bağlı köylü olarak hizmet etmeye devam ediyorlardı³⁵⁷.

Paroikos köleden farklı bir yasal statü idi ve sahipleri bu bağlı köylüler üzerinde ölüm kalım kararı verme yetkisine sahip değillerdi. Vasiyetleriyle mülklerini çocuklarına bırakma ya da malvarlıklarını elden çıkarma hakkına sahiptiler. Ancak vergi ve kiralarnı ödeme ve birkaç başka yükümlülüğü yerine getirme açısından toprak sahibine bağlıydılar³⁵⁸. Topraklarını işlemek dışında *paroikoi* toprak sahibine pek çok ödeme yapmak ve hizmet sunmak durumundaydı. Örneğin toprağa bağlı köylüler hayvanlarını otlatmak için, yerel görevlilerin ve yargıçların maaşları için, keten gibi ürünlerin üretiminde faydalandıkları toprak sahibine ait atölye ve araçların kullanım bedeli için,

---

³⁵⁵ Smyrlis, A.g.e., s. 253. Rautman, A.g.e., s. 251. Talbot, "Byzantine Monastic Horticulture", s. 61. Laiou, "The Agrarian Economy Thirteenth-Fifteenth Centuries", ss. 336-337.

³⁵⁶ Alan Harvey, "The Economy", **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, s. 634. Angeliki E. Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire : A social and Demographic Study**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1977, s. 156. Rautman, A.g.e., s. 235. Morris, **Monks and Laymen in Byzantium**, ss. 183-185. Harvey, "Economy", s. 92. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", s. 94.

³⁵⁷ Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, ss. 151, 157.

³⁵⁸ Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, ss. 144-145. Charanis, "On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later", ss. 138-139.

ordunun ve müstahkem yapıların idamesi için pek çok ödeme yapmakla yükümlüydüler. Bunların dışında mahkeme vergisi vermek, ordu için yiyecek bağışı yapmak, katırların, eşeklerin, öküzlerin ve atların zorla satın alınmasına rıza göstermek, yılda yirmi ile elli iki işgünü arasında değişen sürelerde köprülerin, yolların ve duvarların tamiratında angarya çalışmalarına katılmak ve yılda üç kez toprak sahibine hediyeler vermek gibi zorunluluklar vardı³⁵⁹. Toprağa bağlı köylülerin toprak sahibinin talep edeceği herhangi bir işi yerine getirmek ve istenilen herhangi bir hizmeti vermek zorunda kaldığı durumlar da ortaya çıkabiliyordu³⁶⁰.

Palaiologos hanedanı döneminde giderek daha fazla köylü dünyevi toprak sahiplerine, kiliseye ve manastır kurumlarına ait topraklar üzerinde yaşayıp emeklerinin ve ürünlerinin bir kısmını onlara vermekle yükümlü *paroikoi* haline geldiler³⁶¹. Bizans'ın son dönemindeki köylülerin çoğu manastır arazilerini işleyerek yaşamlarını sürdürdüler ve kendilerine ait küçük topraklara sahip olanlar dahi bağımsız, kendine yeterli tarımsal teşebbüsler oluşturamadılar³⁶².

Bu çalışma dahilinde incelenen belgeler arasında manastır topraklarında çalışan toprağa bağlı köylülerden söz eden ilk eser onuncu yüzyıla dayanmaktadır. Lakedaimon'da bulunan Aziz Kyriake manastır ve kilisesinin onuncu yüzyılda kaleme alınmış belgelerinde kurumun dünyevi koruyucusu tarafından Perissos köyü sakinlerinin kilise ve manastır topraklarında çalışmak üzere görevlendirildiği bilgisi verilmektedir³⁶³.

On birinci yüzyıl belgelerinden Backovo'da bulunan Petritzonitissa manastırının *typikon*'unda³⁶⁴, Evergetis manastırının *typikon*'unda³⁶⁵ ve Michael Attaleiates'in Konstantinopolis'teki Panoiktirmon manastırı ve Rhaidestos'taki düşkünler evi için kaleme aldığı kurallarında³⁶⁶ toprağa bağlı köylülerin varlığını belgeleyen pasajlara yer verilmiş ancak köylülerin sayısı veya verdikleri hizmetlerle ilgili detaylara girilmemiştir.

---

³⁵⁹ Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, ss. 149, 181.

³⁶⁰ Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, s.150.

³⁶¹ Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, s. 6. Constantelos, **Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World**, s.13.

³⁶² Laiou Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire**, ss. 88, 142. Charanis, "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", ss. 86, 102.

³⁶³ Anastaisus Bandy, "Nikon Metanoite: Testament of Nikon the Metanoite for the Church and Monastery of the Savior, the Mother of God and St. Kyriake in Lakedaimon", **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Vol.1, ss. 315, 320.

³⁶⁴ Jordan, "Pakourianos", ss.517, 524.

³⁶⁵ Jordan, "Evergetis", s. 499.

³⁶⁶ Talbot, "Attaleiates", ss. 330, 352. 365.

On ikinci yüzyıl belgelerinden Konstantinopolis'teki Kecharitomene rahibe manastırının *typikon*'unda manastır arazilerinde çalışan toprağa bağlı köylülere kısaca değinilmiştir³⁶⁷. Pantokrator manastırı envanterine göre bu kurum içinde yaşayan toprağa bağlı köylülerle birlikte Trymbakin, Daphne ve Damon isimli köylere sahipti. Bera yakınlarındaki Kosmosoteira manastırının *typikon*'unda da Neokastron adlı yerleşimin çevresindeki köyler ve bağlı köylülerle birlikte kuruma ait olduğu bilgisi verilmiştir³⁶⁸.

On üçüncü yüzyıl belgelerinden, Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında imparator III. Alexius Angelos (1195-1203) tarafından manastıra yirmi dört toprağa bağlı köylü bağışlandığı bilgisi verilmektedir³⁶⁹. Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda ise imparatorluk ailesinin kuruma toprağa bağlı köylüleriyle birlikte bir dizi köyü bağışladığından söz edilmektedir³⁷⁰.

Manastırların sahip oldukları ekilebilir toprakların işlenmesinde başat rolü *paroikoi* üstlenmiş olsa da Bizans manastır belgeleri kimi durumlarda toprağa bağlı köylülerin ve keşişlerin emeği yanında ücretli işgücüne de başvurulabildiğini göstermektedir. Backovo'da bulunan Petritzonitissa manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'unda toprağa bağlı köylülerin tarım işlerinde ve manastıra bağlı düşkünler evinde çalıştığı bilgisi verilmekle beraber manastır kurucusu için gerçekleştirilen anma ayini için bağış yapılacaklar listesinde manastırın ücretli tarım işçilerinin de adına rastlanmaktadır³⁷¹.

Patmos'da bulunan Aziz İlahiyatçı John manastırının on birinci yüzyılda kaleme alınan kurallarında, yazarın manastır toprakları üzerinde dünyevi yaşam süren şahısların varlığını sınırlandırmaya çalıştığı pasajlarda, kurum için çalışan seküler işçilerin varlığına ve onların çalışma koşullarına dair detaylara rastlamak mümkündür. Yazar keşişlerinin skandallara karışmasının önüne geçmek amacıyla manastır toprakları üzerinde çalışacak seküler işçilerin evli olmamasını, şayet evlilerse eşlerini ve çocuklarını manastır arazisine sokmamaları istemektedir. Cinsel kışkırtmalara karşı duyulan kaygılarla yazar işçilerle birlikte çalışan genç delikanlıların sakalları çıkıncaya kadar keşişlerle aynı sofraya oturmasını da yasaklamıştır. Ancak manastır kurucu ve yöneticilerinin pratik sebeplerle seküler işçilerin manastır arazilerine giriş koşullarını esnetmek zorunda kaldığı durumlar

³⁶⁷ Jordan , “Kecharitomene” , s. 659.

³⁶⁸ Sevcenko , “Kosmosoteira” , , s. 795.

³⁶⁹ Bandy , “ Macharias” , s. 1108.

³⁷⁰ Talbot , “ Lips” , s. 1262.

³⁷¹ Jordan , “Pakourianos” , ss. 545, 549-550. Mundell Mango, “Monasticism” , s.211.

da olabilmekteydi ve bu belgede de yazar manastırın bulunduğu ada üzerinde yaşayıp çalışacak yeterli sayıda bekar erkek işçi bulamakta zorlanınca adanın keşişlerin pek uğramadıkları diğer ucuna yerleşmeleri şartıyla evli seküler işçilerin eş ve çocuklarıyla manastırın bulunduğu adada yaşamalarına izin vermek zorunda kalmıştır³⁷². Yazar bu seküler işçilerin evlerine ancak çok büyük bir zorunluluk doğduğunda gidilebileceğini, böyle bir ziyareti yalnızca manastır kahyasının gerçekleştirebileceğini ve onun da ziyarete giderken iki keşişin refakatinde olması gerektiğini belirtmekteydi. Bununla da yetinmeyen yazar keşişlerin kadınlarla karşılaşmaları ve baştan çıkmaları ihtimalinin önüne geçmek amacıyla bir dizi çok katı kural koymuştur. Yanında bir kadınla beraber kendi yerleşimleri için ayrılmış olan sınırın ötesine geçen herhangi bir seküler işçi kişisel eşyalarına ve değerli mallarına kurum tarafından el konularak manastır arazisinden sürgün ediliyordu. Adanın kadınlar ile karşılaşılması muhtemel bir bölümüne diğer bir keşişin gözetimi altında olmaksızın giden herhangi bir keşişe ise yirmi gün boyunca şarap verilmiyor ve bu süre boyunca yalnızca kuru ekmek yemesine izin veriliyordu. Aynı hatayı iki veya üç kez tekrarlayan keşişler ise manastırdan sürgün ediliyorlardı³⁷³.

Geç dönem manastır belgeleri arasında yalnızca on üçüncü yüzyılda Kıbrıs'ta bulunan Macharias manastırının kurallarında manastır topraklarının bir bölümü üzerinde ücretli seküler çiftçiler ve sığırtmaçların çalıştığı bilgisine rastlanılmaktadır³⁷⁴. Manastırın keşişleri ise hasatın kaldırılması gibi kimi işleri yerine getirerek ücretli işçilere eşlik etmekteydiler³⁷⁵.

2.7. Çeşitli Gruplar

Önceki bölümlerde detaylı bir biçimde değinilen mesleki grupların dışında, Bizans manastır belgelerinde çok sık bahsi geçmeyen ve ancak kimi ender pasajlarda adına rastlanılabilen başka bazı meslek grupları da manastırlar tarafından istihdam edilmekteydiler.

---

³⁷² Karlin-Hayter, “Christodoulos”, ss. 569, 576, 584. **Morris, Monks and Laymen in Byzantium**, s. 207.

³⁷³ Karlin-Hayter, “Christodoulos”, s. 585. Talbot, “Women’s Space in Byzantine Monasteries”, s. 118.

³⁷⁴ Bandy, “Macharias”, s. 1113.

³⁷⁵ Bandy, “Macharias”, s. 1147.

Bu gruplardan biri *kraktai* ya da *kalliphonoi* olarak adlandırılan profesyonel ilahi okuyucularıydı³⁷⁶. Bizans manastır belgeleri arasında profesyonel şarkıcıların bahsinin geçtiği ilk metin Konstantinopolis'te bulunan Kecharitomene rahibe manastırının on ikinci yüzyılda kaleme alınmış *typikon*'udur³⁷⁷. On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Anastasis manastırı için Constantine Akropolites tarafından kaleme alınan vasiyet metninde *kalliphonoi* adlı profesyonel şarkıcıların hizmetinden ücret karşılığı faydalandığı bilgisine yer verilmiştir³⁷⁸. On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda da ücretli profesyonel ilahi okuyucusu olarak *kalliphonoi* bahsi geçmekte ve imparatorun bu kurumda ayine katıldığı durumlarda bu ilahi okuyucuların hizmetlerine başvurulmak üzere rahibe manastırına davet edildiği belirtilmektedir³⁷⁹.

Kalliphonoi adının manastır belgelerinde bu denli nadir geçmesinin ve bu kişilerin manastırlara yalnızca zaman zaman çağırılıyor gibi görünmesinin sebebi büyük ihtimalle pek çok Bizans manastırında halihazırda ciddi bir insan gücünün ilahi ve ayin performanslarına ayrılmış olmasıdır. Bu durumu keşişler arasında genelde eğitilmiş ve şeytana karşı savaşmanın bir yolu olarak kendini ilahi söylemeye adanmış, “meleklerle birlikte şarkı söylüyor” olmakla övülen kilise keşişleri (*ekklesiastioi*) ve genellikle okuma yazması olmayan ve el emeği gerektiren işlerle görevlendirilen diğerleri (*diakonetai*) şeklinde yapılan ayrımında açıkça görünebilir³⁸⁰. Örneğin Khalkedon yakınlarında Auxentios dağında bulunan Başmelek Mikail manastırının *typikon*'unda on altı keşiş ilahi ve ayin performanslarından sorumlu tutulurken geri kalan yirmi dört keşiş diğer hizmetler için görevlendirilmiştir³⁸¹. On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Kellibaralı Aziz Demetrios manastırının *typikon*'unda otuz altı keşişin on beşi ayin ve ilahi servislerine

---

³⁷⁶ Bizans manastır belgeleri dışında imparator VII. Constantine Porphyrogennetos'un onuncu yüzyılda kaleme aldığı imparatorluk törenlerini konu alan eseri *De Ceremoniis* *kraktai* yada *kalliphonoi* olarak adlandırılan bu profesyonel şarkıcıların bahsinin geçtiği bir diğer eserdir ve buradan yola çıkarak bu şarkıcıların manastırlar dışında imparatorluk sarayı gibi başka yerlerde de istihdam olanağı elde ettiği düşünülmektedir. Bkz. Rosemary Dubowchik, “Singing with the Angels: Foundation Documents as Evidence for Musical Life in Monasteries of the Byzantine Empire”, **Dumbarton Oaks Papers**, 56, 2002, ss. 288-289.

³⁷⁷ Jordan, “Kecharitomene”, s. 652. Talbot, “Women's Space in Byzantine Monasteries”, s. 122.

³⁷⁸ Talbot, “Akropolites”, s. 1380.

³⁷⁹ Talbot, “Lips”, ss. 1257, 1277. Dubowchik, “Singing with the Angels”, ss. 288-289. Talbot, “Women's Space in Byzantine Monasteries”, s. 122. İlahi ve mezmur okumanın manastır yaşamındaki yeri ve önemi özellikle Bizans son döneminde, hesychastların bu pratiklere verdiği önem sebebiyle artmıştır. Detaylı bilgi için bkz.; Alexander Lingas, “Hesychasm and Psalmody”, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, s. 156.

³⁸⁰ Dubowchik, “Singing with the Angels”, s. 282.

³⁸¹ Dennis, “Auxentios”, ss. 1208, 1223.

ayrılırken geri kalan yirmi bir keşiş ihtiyaçları karşılamak için çalışıyorlardı³⁸². On üçüncü yüzyılda Konstantinopolis'te bulunan Lips Rahibe manastırının *typikon*'unda otuz rahibe kilise görevlerine atanmışken geri kalan yirmi dört rahibe gündelik işlerle görevlendirilmişlerdir³⁸³. Konstantinopolis'te bulunan Aziz Cosmas ve Damian rahibe manastırının *typikon*'unda on sekiz rahibe ilahi hizmetleriyle, on iki rahibe ise günlük hizmetlerin yerine getirilmesiyle ilgileniyorlardı³⁸⁴. Son olarak, Kıbrıs'ta Ktima yakınlarında bulunan Kutsal Haç manastırlarının *typikon*'unda keşişler ilahiden sorumlu olanlar ve onlara hizmet edenler olarak ikiye ayrılmışlardı³⁸⁵.

Pantokrator manastırının maaşlı çalışan listesi ise başka herhangi bir manastır belgesinde adına rastlanmayan pek çok meslek grubundan çalışanlar içermektedir. İki aşçı, bir yemek dağıtıcısı, dört cenaze levazımatçısı, iki fırıncı, bir seyyis, bir değirmenci ve bir bakırcıdan oluşan bu çalışanlar hastanenin diğer personeli gibi nakdi maaş ve aynı tahsisatlar alıyorlardı³⁸⁶.

Son olarak, zengin Bizans manastırları, özellikle de Athos dağındakiler ikon üreticilerinin önemli siparişçileri arasında yer alsalar ve kimi zaman onları Konstantinopolis ve Thessalonike gibi kentlerden kendi kurumlarına davet etseler de³⁸⁷ Bizans manastır belgeleri içerisinde yalnızca bir metnin tek bir pasajında, on ikinci yüzyıl belgelerinden Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının *typikon*'unda ikonların yapım ve tamiri ile ilgilenen zanaatkarlardan bahsedilmiştir.

Benim kabrimin üzerine yerleştirilecek kutsal ikonlara gelecek olursak, bunların boyaları yenilenmiştir, eğer zaman içerisinde ahşap bölümler dökülmeye başlarsa manastır sorumlusu zaman kaybetmeden birinci sınıf bir zanaatkar bulup resimlerin ustalıklı süslenmiş karaağaçtan yeni çerçevelere konulmalarını sağlamalı ve ardından onları daha önce oldukları yere, kabrim üstüne yerleştirmelidir³⁸⁸.

---

³⁸² Dennis , “Kellibara I ”, ss. 1239, 1250.

³⁸³ Talbot , “ Lips ”, s. 1256.

³⁸⁴ Talbot , “ Anargyroi ”, s. 1288.

³⁸⁵ Galatariotou , “ Neophytos ”, s. 1341.

³⁸⁶ Jordan , “Pantokrator”, ss. 766-767. Smyrlis, A.g.e , s.249.

³⁸⁷ Vassilaki, A.g.e, ss. 765-766. Anthony Cutler, “Art in Byzantine Society: Motive Forces of Byzantine Patronage”, Anthony Cutler, **Imagery and Ideology in Byzantine Art**, Variorum, Vermont, 1992, ss. ,763,775,778. Talbot, “A Monastic World”, ss. 261, 274, 275.

³⁸⁸ Sevckenko , “Kosmosoteira”, s. 845.

SONUÇ

Hristiyanlığın ilk keşişlerinin üçüncü yüzyılın sonlarında ortaya çıkmasının ardından keşiş figürünün ve manastır kurumunun Bizanslılar gözünde ki saygınlığı gittikçe arttı. Öyle ki keşişlerin bir takım mistik güçler edinip mucizeler gerçekleştirebileceğine olan inanç gittikçe yaygınlaştı. Bu sayede manastır yaşantısına katılanların sağladığı insan kaynakları yanı sıra ölümden sonra keşişlerin ruhları için dua etmesini isteyenlerin manastırlara maddi yardım yapmaktan manastır inşa etmeye kadar pek çok maddi fedakarlığı göze almalarıyla önemli bir ekonomik kaynak da bu kurumlara akmaya başladı.

Toplum ile bağları arttıkça pek çok farklı fonksiyonu ile manastırların toplumsal merkezîyetleri de arttı. Manastır kilisesinde yapılan ibadet ile kırsal alanda bir köyün ya da bir kentteki mahallenin ruhani merkezi manastır haline geliyordu. Halk keşişlere önemli konularda danışıp yardım isteyebilirdi. Hastalık durumunda ziyaret edilecek yer de çoğunlukla manastır kompleksi içinde bulunan hastane ya da bir azizin manastır kilisesinde da kutsal emanetleri kilisede korunmakta olan bir mezarına ve kutsal emanetleri idi. İhtiyar bir dul için manastır manevi yoldaşlar ve fiziksel bakım anlamına gelirken, yoksullar için ekmek, şarap yemekhane artıklarını alabilecekleri bir kapı idi. Ömrünü manastırda tamamlayan Bizans imparatorlarının ve önemli devlet adamlarının sayısı da az değildi. Bir kısmı görevlerinden alınıp zorla keşiş yapılmış olsa bile, bir kısmı da sonlarının yaklaştığını görüp manastıra çekilmiş ve siyasi kariyerlerini noktalayan talihsizliklerin ardından bu kurumlarda huzurlu bir sığınak bulmuşlardı.

Küçük bir toprağını ölümünden sonra anılması karşılığında manastıra bağışlayabilen köylülerin yanı sıra varlıklı kişiler ve imparatorlar da yeni manastırlar kurmak, mevcut manastırlara yeni araziler bağışlamak veya bunları vergiden muaf tutmak gibi yollarla bu kurumları besliyorlardı.

Manastırlar ayrıca keşişlerinden ilk girişlerinde nakit ya da arazi şeklinde gönüllü bağışlar alıyor, bunun ötesinde defin ve anma gibi hizmetler karşılığında inananlardan arazi, ikonlar, kitaplar, değerli kumaşlar, gelir getiren atölye-fabrika gibi tesisler, şarap ve zeytinyağı presleri, nakit para ya da hasatlardan pay şeklinde pek çok şekilde bağış kabul ediyorlardı. Doğrudan satın ama yoluyla taşınır yada taşınmaz mallar edinebildikleri durumlar da olabildiği gibi para yada toprak karşılığında ihtiyaç halindeki yaşlılara veya

dullarla barınma, bakım ve yaşam boyu düzenli aylık bağlanması gibi hizmetler sağlanması sonucunda da gelir ve mülk elde edebiliyorlardı.

Çeşitli kanallardan düzenli olarak devam eden bu birikim süreci sonunda Bizans manastırları yedinci yüzyıl sonu ile birlikte imparatorluğun en büyük toprak sahiplerinden biri haline geldiler ve kilise ile birlikte tüm imparatorluğun ekilebilir arazilerinin üçte birine sahip oldular. Bu öyle bir zenginleşmeydi ki kimi manastırlar ticaret gemileriyle filolar oluşturarak uzak kentlerdeki pazarlara ürünlerini sunacak çapta ticari tarım teşebbüslerine dönüşmüşlerdi. Manastırların bu yayılcılığı kurumlar ile devlet ve toplum arasında kimi gerginlikleri de beraberinde getirmiş ve köy toplulukları ile manastırlar arasında toprak, su ve balıkçılık haklarının kullanımı üzerinden ihtilaflar olduğu gibi, imparatorluk da yeni bir dizi kanunla manastırların mülklerini devletin ve özellikle küçük toprak sahiplerinin aleyhinde genişletmesine mani olacak önlemler almaya çalışmış, ancak Bizans'ın son yüzyıllarına kadar süren bu mücadeleden manastırlar haklarını ve mülklerini koruyarak çıkmışlardır.

Bizans manastırları ellerinde bulundurdukları geniş ekonomik kaynakların bir bölümünü Hristiyan Philanthropia faaliyetleri aracılığıyla topluma geri dağıtıyorlardı. Hristiyan dünyasında dini kurumların hayır işlerine katılımı ikinci yüzyılla başlamış ve altıncı yüzyıl itibarıyla dini kurumlar bu alanın başat aktörleri arasına girmişlerdir. Bizans manastırlarının dahil olduğu hayır işleri yoksullara yiyecek ve sikke dağıtılmasından Hristiyan esirlerin fidyelerinin ödenmesine kadar çok çeşitli hizmetleri içermekteydi. Öte yandan manastır Philanthropia faaliyetlerinin esas odak noktası hastane, yoksullar evi, konuk evi, yetimhane, yaşlılar evi , hamamlar ve tahıl depoları, kadın doğum hastanesi , cüzamlılar evi, ve körler evi gibi hayır kurumlarının kurulması ve işletilmesidir.

Bu kurumlardan en önde geleni ve dünyevi yaşam süren meslek sahiplerini istihdam etme sıklığı sebebiyle mevcut çalışma açısından da en önemlisi manastır hastaneleri idi. Manastırlar kendi tarihlerinin erken döneminden itibaren hastane işleyişi içinde rol almaya başlamışlar ve keşişler dördüncü yüzyıldan itibaren hasta bakımıyla ilgili hayır işlerinde öncü rolünü üstlenmişlerdi. Keşişler bağışta bulunarak veya doktor ve hasta bakıcı olarak buralarda çalışarak manastır hastanelerine destek oluyorlardı. Ancak beşinci yüzyılla birlikte dış dünya ile çok yüksek düzeyde etkileşim gerektirdiği gerekçesiyle tıp mesleği

seküler bir uğraş olarak görülmeye başlanmış ve altıncı yüzyılla gelindiğine hastanelerdeki tüm pozisyonlar ücretli seküler tıp personeline ayrılır hale gelmiştir.

Eğitim alanında ise hiçbir zaman batılı muadilleri gibi formel eğitimin merkezi haline gelmiş olmasalar ve eğitim alanındaki etkinlikleri sınırlı kalmış olsa da kimi Bizans manastırları yüzyıllar boyu alimleri çeken büyük entelektüel merkezler olma özelliği göstermişler ve kütüphanelerinde dini ve seküler nitelikte hatırı sayılır miktarlarda kitap biriktirip ortaçağ koşullarında değerli meta özelliği taşıyan bu nesneleri toplum için ulaşılabilir kılmışlardır.

Erken dönem manastırlarının philanthropia faaliyetlerindeki aktifliğine karşın geç Bizans dönemi manastırları siyasal istikrarsızlık, emniyetsizlik ve kaynak yetersizliği gibi sebeplerle hayır işleri alanındaki aktivitelerde giderek az rol oynamaya başladılar. Manastırların philanthropia faaliyetlerinde giderek daha az rol almaya başlamalarının bir diğer nedeni daha yüksek bir saflık derecesine ulaşp sürekli dua ve zikir ile geçek kurtuluşa varabilmek için seküler dünyadan ve onun işlerinden mümkün olduğunca sıyrılmayı öğütleyen hesychasm gibi geç dönem dini akımların etkisidir.

Yukarıda açıklanamaya çalışıldığı üzere Bizans toplumu ve manastırlar maddi manevi ve ekonomik olarak yoğun ve çok yönlü bir ilişki ve etkileşim içindeydiler ve bu ilişkilerin bir kısmı da bu çalışmanın odağını oluşturan istihdam ilişkileriydi. Bu ilişki manastırların el emeğine karşı dönem dönem değişen yaklaşımları, kendine yeterlilik ve dış dünyadan soyutlanma idealleri ve cinsel kışkırtmalara dair kaygılar gibi faktörler tarafından zaman zaman şekillendirilmekte ve sınırlandırılmaktaydı.

Bizans manastır tarihi boyunca zaman zaman yapılan vurgu değişiklik gösterse de el emeği her zaman keşişlerin günlük rutininin bir parçası olagelmıştır. Özellikle de on birinci yüzyıldan sonra bir manastır değeri olarak el emeğini önemini yitirmeye başlar ve ayın görevleri manastırların günlük rutininin en önemli parçası halini alır. El emeği gerektiren işler ise manastırların seçkin olmayan keşişleri tarafından üstlenilen bir sorumluluk haline gelir. Manastırlarda köle kullanımının yasaklı olması ve on birinci yüzyıl reform manastırlarında hizmetçi kullanımının reddedilmesiyle birlikte manastır yaşamının rutini içinde el emeğinin önemi on ikinci yüzyılın ikinci yarısıyla bitlikte bir kez daha artmaya başlar. El emeğine verilen önemdeki artış on üçüncü yüzyılda da devam eder ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıl belgelerinde de el emeğine yapılan vurgu sürer. Ancak el

emeğinin atfedilen önem bir daha asla ayin sorumluluklarına gösterilen önem kadar yüksek olamaz.

Manastır belgelerine bu bağlamda göz atıldığı taktirde fırıncılıktan giysilerin yapım-onarımına, balıkçılıktan toprağın işlenmesine ve manastır binalarının inşası ve restorasyonuna varıncaya kadar kurumların yeterli sayıda ve gerekli beceride insan gücüne sahip oldukları müddetçe seküler işgücüne başvurmak yerine kendi keşişlerinin el emeğinden faydalanmayı tercih ettiklerini gözlemlemek mümkündür.

Pek çok manastır belgesinde kurucular cemaatleri için öz emeklerinin ürünlerine dayalı kendine yeter bir yaşam sürdürmeyi ideal yol olarak resmetmişlerdir. Pek çok durumda bu prensip teoriyi aşamamış olsa da en azından denilebilir ki manastır kurucuları cemaatleri ihtiyaçlarını kendi insan güçleri ile karşılayabildikleri müddetçe dış dünyadan herhangi bir yardım alma konusunda oldukça gönülsüz bir tavır sergilemişlerdir.

Manastırlarda gerçekleştirilen üretim de temelde kendine yeterlilik prensibinden yola çıkmış ve pek çok kurucusu yaptığı düzenlemelerle ürünlerin manastırın dışına sunulmasından kaçınmaya çalışmıştır. Kimi belgelerde rastlanılabilen “ihtiyaç duyulandan fazlasının üretilmemesi” yönündeki öğütler manastırlardaki üretimin teoride ticari amaçlarla piyasaya sürülecek artı ürün yaratmaktansa kurumun kendi iç ihtiyaçlarını gidermesi güdüsüyle kurgulandığını düşündürmektedir.

Manastır yaşantısını dünyadan katı bir biçimde soyutlanarak sürdürme prensibi Bizans manastırlarının dış dünya ve seküler işgücü ile olan ilişkilerini şekillendiren bir diğer faktör olmuştur. Bu çalışma dahilinde incelenen neredeyse tüm manastırlar iç idareleri için kendi insan kaynaklarından faydalanmayı tercih etmişlerdir. Keşişlerinin “saflıklarını” korumak adına seküler halktan soyutlama fikri manastır kurucularının bu eğilimlerini arttırmıştır. Öte yandan aynı düşünce kimi manastır kurucularını da manastırların dış işlerinin idaresi için seküler işgücüne başvurmaya zorlamıştır. Böylece keşişlerin “çürütücü” dış dünya ile gereğinden sık ilişkilenebilmesinin önüne geçmek isteyen bazı kurucular manastır sınırları dışında çok fazla vakit geçirmeyi gerektiren vazifeler için seküler kişileri görevlendirmeyi tercih etmişlerdir.

Manastır yaşantısındaki ahengin cinsel kışkırtmalar sonucu bozulmasına dair duyulan kaygılar oldukça erken dönemlerde kendini göstermiş ve ilk kadın manastır cemaatleri erkek manastırlarının yanı başında ortaya çıkmış olsa da ilerleyen dönemlerde

otoriteler iki cinsin birbirinden ayrı tutulması için çok geniş yelpazeye yayılan önlemler almışlardır. Karşı cinsten ve dış dünyadan soyutlanmayı salık veren manastır kuralı abaton Bizans'ın hem sivil hem de kilise kanunlarında kendine yer bulmuş ve pek çok konsil kararı ve novella ile manastırların ve rahibe manastırlarının karşı cinsten en yüksek oranda arındırılması garanti altına alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla manastırlarda keşişlerin kan bağı olan kadın akrabalarıyla dahi görüşmesinin yasaklanmasından manastır arazisine her hangi bir türden dışı yaratığın sokulmamasına ve hatta kadınların manastır arazisine defnedilmesinin dahi engellenmesine varan bir takım sert kurallar koyulmuştur.

Karşı cinsi dışarıda bırakmak amaçlı kısıtlamalar rahibe manastırlarında da rastlanmaktaydı. Ancak rahibe manastırlarının kaçınamayacakları kimi erkek ziyaretçileri vardı ki bu zorunlu ziyaretçiler hizmetleri genellikle rahibelerin emeği ile ikame edilemeyen rahip, doktor, işçi, mezar kazıcı, kahya, bahçıvan ya da koro şarkıcısı gibi oldukça çeşitli bir insan grubunu kapsıyordu.

Yine de bu zorunlu ziyaretçilerin sebep olabilecekleri nahoşlukların önüne geçebilmek için kimi önlemler alınıyordu. Bu vazifeleri yerine getirecek insan sayısını sınırlı tutmak, bu görevleri yerine getirecek şahısları yalnızca evli, yaşı ilerlemiş ya da hadım olanlar arasından seçmek, görevlilerin manastıra giriş çıkış sıklığını azaltmak ya da manastır içinde girebilecekleri bölümleri sınırlandırmak bu önlemlerden bazılarıydı. Öyle ki, tıp ya da rahiplik mesleğine mensup dünyevi yaşam süren hadımların rahibe manastırlarında iş bulma konusunda sıradan erkeklere göre avantajlı bile oldukları söylenebilirdi çünkü rahibelere yönelik cinsel kışkırtmada bulunma ihtimalleri olmadığına inanılıyordu.

Manastır kurucularının cinsel kışkırtmalarla ilgili kaygıları onları keşişlerin manastır cemaatinden veya dünyevi toplumdan hemcinsleriyle olan ilişkilerini de düzenleyerek eşcinsel yaklaşma olasılıklarını da bertaraf etme çabasına da sürüklüyordu

Bazı kurucuların keşişlerini en ufak bir fiziksel yakınlıktan dahi uzak tutabilmek amacıyla birlikte oturmayı, birlikte uyumayı, birlikte yük hayvanına binmeyi, genç müritlerle aynı odayı paylaşıp gizli sohbetler etmeyi yasaklamak yoluna gittiği bilinmektedir. Kimi manastır kurucuları cinsel açıdan keşişleri kışkırtabileceklerini düşündükleri yirmisine basmamış genç sakalsız delikanlıları ve hadımları ister cemaate katılma, ziyaret ya da çalışma amacıyla gelmiş olsunlar manastıra girmekten men etme

yoluna gitmişlerdir. Yirmi yaşın altında erkeklerin, sakalsız gençler ve hadımların manastıra alınmamaları çoğunlukla “rezaletlerden ve manevi tahribattan kaçınmak amacıyla” gerekçelendirilmiş kimi kurucular ise kısıtlamalarında keşişlerine yakışıklı bir yüze doğrudan bakmayı dahi yasaklayacak kadar ileri gidebilmişlerdir.

Yukarıda sayılan kısıtlamaları aşır manastır kurumlarında istihdam şansı bulan meslek gruplarına bakıldığında doktorların hizmetlerine başvurulmak üzere manastırlara en sık çağırılan seküler toplum üyeleri arasında yer aldıkları görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, Bizans manastırlarında dünyevi yaşam süren tıbbi personel istihdamı dördüncü yüzyıl kadar erken dönemlere uzanmaktadır ve altıncı yüzyıldan sonra manastır hastanelerindeki neredeyse tüm görevler keşişlerin dış dünya ile etkileşimden kaçınmak için hastane hizmetlerinden çekilmesiyle dünyevi yaşam süren tıp personeline kalmıştır. Manastırlar ve tıp kurumları arasındaki yakın ilişki Philanthropia etkinlikleri vesilesi ise yine de. Bizans’ın son yüzyıllarına kadar sürmüş ve manastır hastaneleri Bizans tıp eğitiminin ve uzmanlığının ana merkezleri olmaya devam etmiştir.

Öte yandan, Bizans manastırlarının dış dünyadan tıbbi yardım alma konusundaki tutumları her zaman tutarlılık arz etmiyordu. Kimi manastır kurucuları tıbbi sorunlardan mustarip keşiş ve rahibelerin bakımı için doktorların becerilerine başvuruyor olsa da, daha katı ve çileci kimi kurucular hasta keşişlere özel muamele yapılmasını ve tıbbi yardım alınmasını reddediyor ve hastalığın ıstırabına dayanmanın ve manastırın sunduğu imkanlarla yetinmenin daha yüksek bir ruhani saflığa ulaşmanın yolunu açacağını iddia ediyorlardı.

Becerilerini manastırların hizmetine sunmak isteyen tıbbi personelin önünde pek çok yol bulunuyordu. Kimi manastırlar doktorları periyodik olarak ya da acil ihtiyaç durumlarında kurumlarına davet ediyorlarken, bazı istisnai örneklerde manastır kurucuları kurumlarında yerleşik olarak hizmet veren bir doktor bulundurmaya daha uygun görebiliyorlardı. Doğrudan manastırlarda doktor olarak çalıştırmanın yanı sıra, bu kurumların tıbbi personel istihdam ettiği bir diğer alan sanatoryum, yaşlılar evi ve cüzamlılar için özel bakım evi gibi diğer Philanthropia kurumlarıydı.

Sağlık kuruluşlarına sahip olan manastırlar doktorların yanı sıra asistanlar, eczacılar, kimyacılar ve tıp hocaları gibi geniş bir yelpazeye yayılmış çeşitlilikte tıbbi personelin hizmetine başvuruyorlardı. Tıbbi personel maaş olarak nakdi ve aynı ödemeler alıyor ve

düzenli maaşların yanı sıra yortulara ve anma ayinlerine katıldıkları zaman da ek bahşışlerden gelir elde ediyordu.

Dünyevi yaşam süren, toplum içerisinde yaşayan ve onun bir üyesi sayılarak dördüncü yada beşinci yüzyıldan itibaren keşişlerden ayrı bir kategori olarak tanınan Kilise hiyerarşisinin çeşitli basamaklarına mensup seküler din adamları manastırlar tarafından hizmetine en sık başvurulmuş gruplardan bir diğeri oluşturmaktadır. Keşiş manastırlarında kilise hizmetleri hieromonachos ya da dünyevi ruhban üyeleri tarafından karşılanabilirken, rahibe manastırlarının katholikon'ları (ana kilise) için papaz ihtiyacı kaçınılmaz olarak erkek ruhban sınıfı üyeleri tarafından karşılanmaktaydı çünkü kadın din adamlarının kilise hiyerarşisinde diyakozluktan daha yüksek bir mevkie yükselmesi mümkün olmuyordu.

Rahibe manastırlarında görev alacak papazların manastır değerler sistemine uygun yaşamakta olan keşişler ya da hadımlar arasından seçilerek atanmasına çalışılıyordu ve dünyevi papazlardan “yaşam şekliyle saygıdeğer, kibar, ölçülü, ilahi metinlerin kutsal sözlerin okumayı iyi bilen, erdem ve dindarlık konusunda kendini kanıtlamış” olmak gibi kimi beklentileri karşılamaları bekleniyordu.

Bu din adamlarına manastır idarecileri altın sikkelerden oluşan nakdi ve tahıl ve şarap gibi ürünleri içeren ayni ücretler ödenmekteydi. Bu ödemeler dışında papazlar için bir diğeri gelir kaynağı manastır mezarlığına defnedilmiş olan cenazelerin sahipleri tarafından yapılan bağışlardır ve bazı belgelerde din adamlarının merhumların yakınlarından haftalık anma ayinleri gerçekleştirme karşılığında bağış aldığı aktarılmaktadır.

Bizans manastırları çeşitli idari görevlerin yerine getirilmesi için de dünyevi yaşam süren bireylerin hizmetine başvurabiliyordu. Bizans manastırlarının kendi iç idarelerine dair pek çok vazife için kendi insan güçlerinden, keşişlerden ve rahibelerden faydalanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Kapıcılık, kahyalık, , hazinedarlık gibi pek çok sayıda görev neredeyse her zaman manastır içinde yaşamını sürdüren keşiş ve rahibeler tarafından yerine getiriliyordu. Ancak dış dünya ile çok sıkı ilişkiler içerisinde olmayı, manastırdan uzakta çok fazla zaman geçirmeyi ve çok sık ve uzun seyahatler etmeyi gerektiren kimi görevler için manastırlar dünyevi yaşam süren kimselerin yeteneklerinden ve hizmetlerinden faydalanmayı yoluna gidiyorlardı . Bu tercihin ardında büyük olasılıkla hem manastırların çıkarını dış dünyada aktif olarak savunabilecek etkili şahısların

hizmetlerinden faydalanabilme hem de rahibe ve keşişleri “yozlaştırıcı” dış dünya ile kurulan ilişkilerden doğabilecek “hasarlardan” koruyabilme niyetleri yatmaktaydı.

Rahibe manastırlarında “yozlaştırıcı” dış dünya ile sıkı ilişkiler gerektiren görevler için erkek idareciler atanmaktaydı. Kahyalık gibi görevlerin dünyevi hayat süren erkeklere emanet edildiği ve bu hizmetler karşılığında şahıslara ayni ve nakdi ödeme yapıldığı birden çok manastır belgesinde dile getirilmiştir. Yine bu belgelerde bu iş için atanacak şahsın tercihen hadımlar arasından seçildiği ve manastır değerler sisteminin bu alandaki istihdama da sirayet ettiği gözlemlenmektedir.

Mülk yöneticiliği manastırların sıkça seküler kişilerin hizmetine başvurduğu bir diğer idari görev idi. Kurumlarından uzakta bulunan arazilerin idaresi için manastırlar ya oralara keşiş yerleştirme ya da toprakların yönetimi için seküler bir idareci atama yolunu seçmekteydiler. Seküler idarecilerin hizmetine başvurma yöntemi rahibe manastırları tarafından daha sık tercih edilmekteydi çünkü kilise kanunlarının rahibelerin manastır sınırlarının dışına çıkma özgürlüğünü kısıtlayan maddeleri keşişlerle nazaran dahi daha katıydı

Kişisel hizmetçiler Bizans manastırlarının seküler işgücüne baş vurdukları bir diğer meslek grubunu oluşturmuyordu. Bizans manastırlarının hizmet ihtiyacını çok çeşitli insan kaynaklarından karşılıyorlardı. Kimi manastırlar, özellikle de imparatorluk manastırı unvanını taşıyanlar, paralı seküler hizmetçileri istihdam etmeyi seçerken bazı kurucular ise saygıdeğer keşişlerinin kişisel hizmetçi sahibi olmasına izin verirken daha mütevazı geçmişe sahip keşişlerin bu ayrıcalığa sahip olmak yerine manastır cemaatinden kardeşlerinin hizmet ve yardımlarıyla yetinmesini uygun bulmaktaydı. Bazı kurumlarda bizzat keşişlerin ya da rahibelerin bir bölümü “yardımcı” olarak sınıflandırılıp saygıdeğer, dünyevi yaşantısında lüks bir hayata alışkın olan ya da manastır cemaatine katılırken yüksek meblağda bir bağış yaptığı için bu ayrıcalığa layık görülen keşiş ve rahibelerin hizmetine sunulurken, kimi kurumlar ise belli sayıda seküler hizmetçiye bu iş için istihdam ediyor veya keşiş ve rahibelerin dünyevi yaşamda halihazırda kendilerine hizmet eden şahsi hizmetçilerini manastıra getirmelerine izin veriyordu.

Manastırların hizmetçilerin sürdüreceği yaşama kendilerine yönelik tutumları ise çeşitlilik göstermekteydi. Bazı manastırlar hizmetçilerin kendi dünyevi günlük yaşamlarını sürdürürken manastırlar içinde çalışmalarına izin verirken, diğerleri ancak hizmetçilerin

efendileri ile birlikte manastır hayatının kurallarını benimsemeleri koşuluyla onların bu kurumlar içerisinde çalışmasına müsaade ediyorlardı.

Manastırlarca istihdam edilen seküler hizmetçilerin kimi durumlarda rahibe ve keşişlerin kişisel bakımı dışında sorumluluklar üstlendiği durumlar da söz konusu olabilmekteydi. Örneğin kimi rahibe manastırlarında manastırın ayrı bir bölümünde yaşamak şartıyla istihdam edilmiş erkek hizmetçiler bulunuyordu ve bunlar büyük ihtimalle manastırdan çıkması çok katı kurallarla sınırlandırılmış rahibelerin dış dünya ile haberleşmelerini ve kimi işlerini yürütmelerini sağlamakla yükümlüydüler. Kimi durumlarda ise kadın hamisi bulunan bir erkek manastırı içerisinde orada fiziksel olarak bulunması mümkün olmayan hamiyi temsil etme görevini bir erkek hizmetçi üstleniyordu. Son olarak Pantokrator manastırı örneğinde görülebileceği gibi manastırlar rahibe ve keşişlerin kişisel hizmeti dışında müstemlekelerinde ve revirlerinde görev almak üzere de seküler hizmetçiler istihdam edebilmekte ve bunlara ayni ve nakdi ödemeler yapmaktaydılar.

Yapım onarım işleri için istihdam edilen işçiler de Bizans manastırlarının emeğine baş vurduğu gruplar arasındaydı. Başka pek çok işte olduğu gibi inşa işlerinde de kimi manastırlar dış dünyadan yardım almak yerine kendi insan güçlerinden faydalanmayı tercih etmekteydiler. Özellikle küçük manastırlar her türlü hizmet ve görevde olduğu gibi inşa ve onarım işlerinde de keşiş ya da rahibe emeğine dayanma yoluna gidiyorlardı. Ancak maaşları ve giderleri manastır bütçelerinden ya da doğrudan kurucuların kendileri tarafından karşılanan ücretli işçilerin varlığını ortaya koyan manastır belgelerine de rastlanmaktadır. Bu işçiler de diğer pek çok çalışan gibi manastır değerlerine uygunluk koşullarına göre seçiliyorlar ve manastır idarecileri mecbur kalmadıkça sakalsız genç delikanlıları ve hadımları istihdam etmemeye çalışıyorlardı.

Döneminin en büyük toprak sahipleri arasında olan Bizans manastırları bu toprağın işlenmesi için de zaman zaman dünyevi yaşam süren tarım işçilerinin emeğinden faydalanıyorlardı. Elllerinde bulundurdıkları muazzam büyüklükteki arazilerin işlenmesi için manastırlar ücretli işçi çalıştırmanın yanı sıra keşiş emeğinden faydalanmak, paroikoi (toprağa bağlı köylü) hizmetine başvurmak gibi yöntemler de seçebiliyorlardı.

Manastır toprağının keşiş emeği ile işlenebilmesi için kurumun elinde gerekli yetenek ve sayıda keşiş bulunuyor ise manastıra yakın topraklar genellikle günlük

rutinlerinin bir parçası olarak bu keşişler tarafından işleniyordu. Daha geniş topraklar şayet yeterli sayı ve beceriye sahiplerse metochia adı verilen yerleşik keşişlerce işleniyordu . Bunun dışında durumlarda ayni ve nakdi olarak karşılığı ödenen yerel köylülerin emeğine başvuruluyordu.

Bu tarım işçileri de diğer pek çok grup gibi manastır değerlerince şekillenen bazı kurallara uymak ve bazı koşulları yerine getirmek zorundaydılar. Örneğin kimi kurucular keşişlerinin skandallara karışmasının önüne geçmek amacıyla manastır toprakları üzerinde çalışacak seküler işçilerin evli olmamasını, şayet evlilerse eşlerini ve çocuklarını manastır arazisine sokmamaları şart koşmaktaydılar ve yine cinsel kışkırtmalara karşı duyulan kaygılarla işçilerle birlikte çalışan genç delikanlılarla alakalı pek çok kısıtlama söz konusu olmaktaydı.

Son olarak Bizans manastır belgelerinde çok sık değinilmeyen ve kimi ender pasajlarda adına rastlanılabilen başka bazı meslek grupları da manastırlar tarafından istihdam edildiği bilinmektedir.

Bu gruplardan biri kraktai ya da kalliphonoi olarak adlandırılan profesyonel ilahi okuyucularıydı ve adlarının manastır belgelerinde bu denli nadir geçmesi ve bu kişilerin manastırlara yalnızca zaman zaman çağırılıyor gibi izlenimi uyandırmaları pek çok Bizans manastırında halihazırda ciddi bir insan gücünün ilahi ve ayin performanslarına ayrılmış olmasından kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Pantokrator manastırının maaşlı çalışan listesinde ise başka herhangi bir manastır belgesinde adına adı geçmeyen pek çok meslek grubundan çalışanlara rastlanılmaktadır. İki aşçı, bir yemek dağıtıcısı, dört cenaze levazımatçısı, iki fırıncı, bir seyis, bir değirmenci ve bir bakırcıdan oluşan bu çalışanlar hastanenin diğer personeli gibi nakdi maaş ve ayni tahsisatlar almaktaydılar.

Son olarak Bizans manastır belgeleri içerisinde yalnızca bir metnin tek bir pasajında, on ikinci yüzyıl belgelerinden Bera yakınlarında bulunan Kosmosoteira manastırının typikon'unda ikonların yapım ve tamiri ile ilgilenen zanaatkarlardan bahsedilmektedir.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar

Allison, Robert, Çev. “Black Mountain: Regulations of Nikon of the Black Mountain”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 1, ss. 377-424

Bandy , Athanasius, Çev., “Elousa : Rule of Manuel, Bishop of Stroumitza, for the Monastery of the Mother of God Elousa” ”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 1, ss. 167-192

Bandy , Anastasius, Çev., “Heliou Bomon: Typikon of Nikephoros Mystikos for the Monastery of the Mother of God ton Heliou Bomon or Elegmon”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 3, ss.1042-1092.

Bandy , Anastasius, Çev., “ Macharias: Rule of Nelios, Bishop of Tamasia, for the Monastery of the Mother of God of Macharias in Cyprus”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 3, ss. 1107-1175.

Bandy, Anastasius , Çev., “Mamas: Typikon of Athanasios Philanthropenos for the Monastery of St. Mamas in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., 2000, Vol. 3, ss. 973-1041.

Bandy, Anastaisus, Çev., “Nikon Metanoieite: Testament of Nikon the Metanoieite for the Church and Monastery of the Savior, the Mother of God and St. Kyriake in Lakedaimon”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine**

Monastic Foundation Documents , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol.1, ss.313-321.

Dennis , George, Çev., “ Ath. Testament : Testament of Athanasios the Athonite for the Lavra Monastery”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss.271-280.

Dennis , George, Çev., “Ath. Typikon: Typikon of Athanasios the Athonite for the Lavra Monastery”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 245-270.

Dennis , George, Çev., “Auxentios : Typikon of Michael VIII Palaiologos for the Monastery of the Archangel Michael on Mount Auxentios near Chalcedon”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 3, ss. 1207-1236.

Dennis , George, Çev.,, “Gerasimos: Testament of Gerasimos for the Small Monastery of St. Euthymios in Jerusalem”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1404-1407.

Dennis , George, Çev., “ Geromeri: Testament of Nelios Erichiotes fo the Monastery of the Mother of God Hodegetria in Geromeri”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1396-1403.

Dennis , George, Çev., “Kellibara I : Typikon of Michael VIII Palaiologos for Monastery of St. Demetrios of the Palaiologoi-Kellibara in Constantinople” , ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 3, ss. 1237-1253.

- Dennis , George, Çev., “ Kellibara II: Typikon of Andronikos II Palaiologos for the Monastery of St. Demetrios-Kellibara in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000 , Vol. 4, ss.1505-1511.
- Dennis , George, Çev., “ Koutloumoussi : Testaments of Chariton for the Monastery of Christ Saviour of Koutloumoussi on Mount Athos” , ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000 , Vol. 4, ss. 1408-1432.
- Dennis , George, Çev., “Manuel II: Typikon of Manuel II Palaiologos for the Monasteries of Mount Athos”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1613-1624.
- Dennis , George, Çev., “Meteora: Canonical Rule of Athanasios the Meteorite for the Monastery of the Transfiguration (Metamorphosis)”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1455-1461.
- Dennis , George, Çev., “ Skoteine[Boreine]: Testament of Maximos for the Monastery of the Mother of God at Skoteine near Philadelphia”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000 , Vol. 3, ss. 1176-1195.
- Dennis , George, Çev., “Tzimiskes: Typikon of Emperor John Tzimiskes”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 232-244.
- Fiaccadori , Gianfranco, Çev., “ Latros: Testament of Paul the Younger for the Monastery of the Mother of god tou stylou on Mount Latros”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 135-142.

- Fiaccadori , Gianfranco, Çev., “Pantelleria: Typikon of John for the Monastery of St. John the Forerunner on Panteleria” , ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 59-66.
- Fiaccadori , Gianfranco, Çev., “Sabas: Founder’s Typikon of the Sabas Monastery near Jerusalem”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1311-1318..
- Galatariotou, Catia, Çev. “ Neophytos : Testamentary Rule of Neophytos for the Hermitage of the Holy Cross near Ktima in Cyprus”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1338-1373.
- Iliev, Ilija, Çev., “Rila: Testament of John of Rila”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol.1, ss. 125-134.
- Jordan , Robert, Çev., “Evergetis: Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 2, ss. 454-506
- Jordan , Robert, Çev., “Kecharitomene: Typikon of Empress Irene Doukaina Komnene for the Convent of the Mother of God Kecharitomene in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 2, ss. 649-724.
- Jordan , Robert, Çev., “Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Backovo” , ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000 , Vol. 2, ss. 507-563.

Jordan , Robert, Çev., “Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 2, ss. 725-781.

Jordan , Robert, Çev., “Phoberos: Rule of John for the Monastery of St. John the Forerunner of Phoberos”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 3, ss. 872-953.

Karlin-Hayter, Patricia, Çev., “ Christodoulos: Rule, Testament and Codicil of Chrsitodoulos for the Monastery of St. John the Theologian on Patmos”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 2, ss. 564-606.

Karlin-Hayter, Patricia, Çev.,”Galesios: Testament of Lazarus of Mount Galesios”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 148-166.

Karlin-Hayter, Patricia & Miller, Timothy, Çev. “ Fragala: Testaments of Gregory for the Monastery of St. Philip of Fragala in Sicily”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 2. ss. 621-636.

Miller, Timothy, Çev. “Kasoulon: Rule of Nicholas for the Monastery of St. Nicholas of Kasoulon near Otranto”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1319-1330.

Miller, Timothy, Çev., “ Luke of Messina: Typikon of Luke for the Monastery of Christ Savior (San Salvatore) in Messina” ” , ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** ,

Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 2, ss. 637-648.

Miller, Timothy, Çev., “Menoikeion: Typikon of Joachim, Metropolitan of Zichna, for the Monastery of St. John the Forerunner on Mount Menoikeion near Serres”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 4, ss. 1579-1612.

Miller, Timothy, Çev., “Stoudios: Rule of the Monastery of St. John stoudios in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 1, ss. 84-119.

Miller, Timothy, Çev., “Theodore Studites: Testament of Theodore the Studite for the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 1, ss. 67-83.

Sevcenko, Nancy Patterson, Çev. “Kosmosoteira: Typikon of the Sebastokrator Isaac Komnenos for the Monastery of the Mother of God Kosmosoteira near Bera”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 2, ss. 782-858.

Talbot, Alice-Mary, Çev., “Akropolites: Testament of Constantine Akropolites for the Monastery of Resurrection (Anastasis) in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 4, ss. 1374-1382.

Talbot, Alice-Mary, Çev., “Anargyroi: Typikon of Theodora Palaiologina for the Convent of Sts. Cosmas and Damian in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero, **Byzantine Monastic Foundation Documents**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.: 2000, Vol. 3, ss. 1287-1296.

Talbot, Alice-Mary , Çev., “Areia: Memorandum and Typikon of Leo, Bishop of Nauplia, for the Monastery of the Mother of God in Areia”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 3, ss. 954-976.

Talbot, Alice-Mary, Çev. “Attaleiates: Rule of Michael Attaleiates for his Alms house in Rhaidestos and for the Monastery of Christ Panoiktirmon in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 1, ss. 326-376.

Talbot, Alice-Mary, Çev., “Bebaia Elpis: Typikon of Theodora Synadene for the Convent of Mother of God Bebaia Elpis in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1512-1578.

Talbot, Alice-Mary, Çev. “Charsianeites: Testament of Patriarch Mathew I for the Monastery of Charsianeites Dedicated to the Mother of God Nea Peribleptos”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 4, ss. 1625-1666.

Talbot, Alice-Mary, Çev. “ Choumnos: Rule and Testament of Makarios Choumnos for Nea Mone of the Mother of God in Thessalonike”, ”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000,, Vol. 4, ss. 1433-1454.

Talbot , Alice-Mary, Çev., “ Lips : Typikon of Theodora Palaiologina for the Convent of Lips in Constantinople”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.:, 2000, Vol. 3, ss. 1254-1286.

Talbot , Alice-Mary, Çev., “Nelios Damilas: Testament and Typikon of Nelios Damilas for the Convent of Mother of God Pantanassa at Baionaia on Crete”, ed. John Thomas & Angela Constantinides Hero , **Byzantine Monastic Foundation Documents** , Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.;, 2000, Vol.4, ss. 1462-1482.

Tetkik Eserler

Allison, Robert W. “The Libraries of Mount Athos”, ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 135-154.

Angold, Michael & Whitby, Michael “ Church Structures and Administration” ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 571-582.

Angold, Michael, “Church and Society: Iconoclasm and After”, ed. John Haldon , **The Social History of Byzantium**, Wiley-Blackwell, 2009, ss. 233-256.

Bakirtzis, Charalambos: “ Secular and Military Buildings” ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 373-384.

Barber, Charles, “Icons, Prayer, and Visions in the Eleventh Century”, ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 149-163.

Baum, Jane, “Church” , ed. Jonathan Harris , **Palgrave Advances in Byzantine History** Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 100-118.

Boojamra, John L., **The Church and Social Reform: The Policies of the Patriarch Athanasios of Constantinople**, Fordham University Press, New York, 1993.

Brown, Peter, **The World of Late Antiquity: AD 150-750**, Harcourt Brace Jovanovich, Inc., London, 1971.

Browning, Robert, “Bizans Toplumunda Okuryazarlık Üzerine Bir Kez Daha Düşünmek”, **Cogito**, Sayı:17, Kış-1999, ss. 211-225.

Cavallo, Guglielmo, “Introduction”, ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss. 1-14.

Charanis, Peter: “ The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire”, **Dumbarton Oaks Papers**, 4, 1948, ss. 569-607.

Charanis, Peter, “On the Social Structure and Economic Organization of the Byzantine Empire in the Thirteenth Century and Later”, **Byzantinoslavica**, 12, 1951, 94-153.

Charanis, Peter: “ The Monk as an Element of Byzantine Society”, **Dumbarton Oaks Papers**, 25, 1971, ss. 68-84.

Connor, Carolyn L., **Bizansın Kadınları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Constas, Nicolas, “Death and Dying in Byzantium”, ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 124-148.

Constantelos, Demetrios J., **Byzantine Philanthropy and Social Welfare**, Aristide D. Caratzas Publisher, New York, 1991.

Constantelos, Demetrios J., **Poverty, Society and Philanthropy in the Late Medieval Greek World**, Aristide D. Caratzas, Publisher, New York, 1992.

- Cormack, Robin, “Art and Iconoclasm”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 750-757.
- Cunningham, Mary : “ Clergy, Monks, and Laity”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 527-538.
- Cutler, Anthony, “Art in Byzantine Society: Motive Forces of Byzantine Patronage”, Anthony Cutler, **Imagery and Ideology in Byzantine Art**, Variorum, Vermont: 1992, ss. 759-787.
- Dubowchik, Rosemary : “Singing with the Angels: Foundation Documents as Evidence for Musical Life in Monasteries of the Byzantine Empire”, **Dumbarton Oaks Papers** , 56, 2002, ss. 276-296.
- Epstein, Ann Wharton, “Formulas for Salvation: A Comparison of Two Byzantine Monasteries and Their Founders” **Church History**, Volume 50 Issue 04, December 1981, ss. 385-400.
- Erdoğan, Esra Güzel, **II. Andronikos Dönemi Konstantinopolis Manastırlarının Toplumla İlişkisi ve Philanthropia Kavramı**, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.
- Frend, W. H. C., “The Monks and the Survival of the East Roman Empire in the Fifth Century”, **Past and Present**, 54, 1972, ss. 3-24.
- Gallagher, Clearence: “ The Episcopal Councils in the East”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 583-591.
- Gerstel, Sharon E.J, “The Layperson in Church”, ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 103-123.

Guillou, Andre, "Functionaries", ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss.197-229.

Harvey, Alan, "The Monastic Economy and Imperial Patronage", ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 91-98.

Harvey, Alan, "Economy", ed. Jonathan Harris , **Palgrave Advances in Byzantine History**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 83-99.

Harvey, Alan: "The Economy", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 631-642.

Harvey, Alan, " The Village", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 328-334.

Hatlie, Peter, "The Religious Lives of Children and Adolescents", ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 182-200.

Hatlie, Peter, **Monks and Monasteries of Constantinople ca.350-850**, Cambridge University Press, New York, 2007.

Herrin, Judith, **Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Hussey, J. M., ed., **The Cambridge Medieval History**, Cambridge University Press, Cambridge, Vol. IV, 1967.

Hussey, J. M., **The Orthodox Church in the Byzantine Empire**, Oxford University Press, New York, 1986.

James, Liz : “The Role of Women”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 643-651.

Jeffreys, Michael: “Literacy”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 796-802.

Karlin-Hayter, Patricia, “Iconoclasm”, ed. Cyril Mango , **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York , 2002, ss. 153-168.

Karras, Valerie A.: “Female Deacons in the Byzantine Church”, **Church History**, 73, no. 2, Jun. 2004, ss. 272-316

Kazdhan, Alexander & Constable, Giles, **People and Power in Byzantium: An Introduction to Modern Byzantine Studies**, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University, Washington, 1982.

Kazdhan, Alexander, “Byzantine Hagiography and Sex in the Fifth to Twelfth Centuries”, **Dumbarton Oaks Papers**, 44, 1990, ss. 131-143.

Kazdhan , A. P. & Epstein, Ann Wharton, **Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries**, University of California Press Berkeley, Los Angeles, London, 1990.

Kazdhan, Alexander, ed., **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Oxford University Press, New York, 1991.

Kazdhan, Alexander, “The Peasantry”, ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss. 43-73.

Krueger, Derek, "The Practice of Christianity in Byzantium", ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 1-18.

Laiou, Angeliki E. Thomadakis, **Peasant Society in the Late Byzantine Empire : A social and Demographic Study**, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1977.

Laiou, Angeliki E. Thomadakis, "Saints and Society in the Late Byzantine Empire", ed. Angeliki E. Laiou-Thomadakis , **Charanis Studies** , New Jersey, New Brunswick, 1980, ss. 84-114.

Laiou, Angeliki A. "Observations on the Life and Ideology of Byzantine Women", ed. Angeliki A. Laiou, **Gender, Society and Economic Life in Byzantium**, Variorum, August, 1992, ss. 59-102.

Laiou, Angeliki E., "The Agrarian Economy Thirteenth-Fifteenth Centuries", ed. Angeliki A. Laiou, **The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C., Vol. I, 2002, ss. 311-375.

Laiou, Angeliki & Morrison, Cecile, **The Byzantine Economy**, Cambridge University Press Cambridge, 2007.

Le Goff, Jacques, **Medieval Civilization 400-1500**, Blackwell Publishers, Oxford, 1992.

Le Goff, Jacques, **Ortaçağda Entelektüeller**, Ayrıntı, İstanbul, 2006.

Lingas, Alexander, "Hesychasm and Psalmody", ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 155-170.

Lingas, Alexander: "Music", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 915-938.

Louth, Andrew: "Byzantine Theology", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 699-710.

Lowden, John: "Book Production", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 462-471.

Macrides, Ruth: " Families and Kinship", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 652-660.

Magdalino, Paul, "The Byzantine Holy Man in the Twelfth Century", ed. Sergei Hackel , **The Byzantine Saint**, St. Vladimir Seminary Press, New York, 1981, ss. 51-66.

Mango, Cyril, "Saints", ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss. 255-280.

Mango, Cyril, "Introduction", ed. Cyril Mango , **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York , 2002, ss. 1-18.

Mango, Cyril, "New Religion, Old Culture", ed. Cyril Mango , **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York , 2002, ss. 96-120

Mango, Cyril, **Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Mango, Marlia Mundell "Monasticism", ed. Cyril Mango , **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York , 2002, ss. 209-213.

Mango, Marlia Mundell “Pilgrimage”, ed. Cyril Mango , **The Oxford History of Byzantium**, Oxford University Press, New York , 2002, ss. 115-150.

Markopoulos, Athanasios: “Education”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 785-795.

Maxwell, Jaclyn, “Lay Piety in the Sermons of John Chrysostom”, ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 19-38.

McGuckin, Jonh A. “Symeon the New Theologian(d.1022) and Byzantine Monasticism”, ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 17-36.

McGuckin, John: “Monasticism and Monasteries” , ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 611-620.

Meyendorff, John, “Spiritual Trends in Byzantium in the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries”, ed. Paul A. Underwood , **The Kariye Djami** , Routledge&Kegan Paul, London, Vol. 4, 1975, ss. 103-106.

Meyendorf, John, “Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy”, **Dumbarton Oaks Papers**, 42, 1988, ss. 157-165.

Miller, Timothy: “Byzantine Hospitals”, **Dumbarton Oaks Papers** , 38, 1984, ss. 53-63.

Miller, Timothy S., Miller, **The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1997.

Miller, Timothy S., **The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire**, The Catholic University of America Press, Washington D.C., 2003.

Miller, Timothy, "Charitable Institutions", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, New York, 2008, ss. 621-630.

Morris, Rosemary: "The Powerful and the Poor in Tenth-Century Byzantium: Law and Reality", **Past and Present**, no.73 Nov., 1976, ss. 3-27.

Morris, Rosemary, **Monks and Laymen in Byzantium, 843-1118**, Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Morris, Rosemary, "The Origins of Athos", ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 37-46.

Morris, Rosemary: "Documents: Athos", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, New York, 2008, ss. 136-140.

Morrison, Cecile : "Coinage and Money in Byzantine Typika", **Dumbarton Oaks Papers**, 56, 2002, ss. 263-275.

Mullet, Margaret, "Monastic Culture in the Middle Byzantine Empire", ed. Dean Sakel, **Byzantine Culture: Papers from the Conference 'Byzantine Days of Istanbul' Held on the Occasion of Istanbul Being European Cultural Capital 2010 Istanbul, May 21-23 2010**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, ss. 343-356.

Necipoğlu, Nevra: "Byzantine Monasteries and Monastic Property in Thessalonike and Constantinople During the Period of Ottoman Conquests (Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries)", **The Journal of Ottoman Studies**, XV, 1995, ss. 123-135.

Necipoğlu, Nevra, **Byzantium Between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire**, Cambridge, 2009.

Necipoğlu, Nevra, “ The Byzantine Aristocracy During the Period of Ottoman Conquests”, **Halil İnalçık Armağanı** , Eren Yayıncılık, İstanbul, Yayına Hazırlanıyor.

Nicol, Donald M., **Church and Society in the Last Centuries of Byzantium**, Cambridge University Press, New York, 1979.

Oikonomides, Nikolas, “Mount Athos: Levels of Literacy”, **Dumbarton Oaks Papers**, Vol. 42, 1988, ss. 167-178.

Oikonomides, Nikolas, “Patronage in Palaiologan Athos”, ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 99-112.

Oikonomides, Nicholas, “The Monastery of Patmos and its Economic Functions”, ed. Elizabeth Zachariadou , **Social and Economic Life in Byzantium**, Ashgate, Variorum, 2004, ss.1-17.

Ostrogorsky, Georg, “ The Peasant’s Pre-Emption Right: An Abortive Reform of the Macedonian Emperors”, **The Journal of Roman Studies**, 37, 1947, ss.117-126.

Ostrogorsky, Georg, **History of the Byzantine State**, Rutgers University Press, New Jersey, 1969.

Ousterhout, Robert: “ Churches and Monasteries”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 353-372.

Papagianni, Eleutheria : “Protimesis (Preemption) in Byzantium”, ed. Angeliki A. Laiou, **The Economic History of Byzantium from the Seventh to the Fifteenth Century**, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington,D.C., Vol. III, 2002, ss. 1071-1082.

Patlagean, Evelyne, “The Poor”, ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss. 15-42.

Pirenne, Henri, **Economic and Social History of Medieval Europe**, Harcourt, Brace and Company, New York, 1937.

Pirenne, Henri, **Mohammed and Charlamagne**, New York, Meridian Books, 1959.

Rautman, Marcus, **Daily Life in the Byzantine Empire**, Greenwood Press, London, 2006.

Runciman, Steven, **The Byzantine Theocracy**, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Saradi, Helen, “ Towns and Cities”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 317-327.

Sevcenko, Ihor, “Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time”, ed. Paul A. Underwood , **The Kariye Djami** , Routledge&Kegan Paul, London, Vol. 4, 1975, ss. 19-91.

Sevcenko, Nancy P., “Art and Liturgy”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 731-740.

Smyrlis, Konstantinos: “ The Management of Monastic Estates: The Evidence of the Typika”, **Dumbarton Oaks Papers**, 56, 2002, ss. 245-261.

Smythe, Dion C., "Gender", ed. Jonathan Harris, **Palgrave Advances in Byzantine History**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 157-165.

Taft, Robert: "Liturgy", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, New York, 2008, ss. 599-610.

Talbot, Alice-Mary, "Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium", **Harvard Ukrainian Studies, Okeanos: Essays presented to Ihor Sevcenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students**, Vol. 7, 1983, ss. 604-618.

Talbot, Alice-Mary: "An Introduction to Byzantine Monasticism", **Illinois Classical Studies**, 12, 1987, ss. 229-241.

Talbot, Alice-Mary, "The Byzantine Family and the Monastery", **Dumbarton Oaks Papers**, 44, 1990, ss. 119-129.

Talbot, Alice-Mary, "Women and Mt Athos", ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 67-80.

Talbot, Alice-Mary: "Women's Space in Byzantine Monasteries", **Dumbarton Oaks Papers**, 52, 1998, ss. 113-127.

Talbot, Alice-Mary, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", **Cogito**, Sayı: 17, Kış – 1999, ss. 161-177.

Talbot, Alice-Mary, "Women", ed. Guglielmo Cavallo, **The Byzantines**, University of Chicago Press, Chicago & London, 2000, ss. 117-143.

- Talbot, Alice-Mary, "Byzantine Monastic Horticulture: The Textual Evidence", ed. Antony Littlewood, & Henry Maguire & Joachim Wolschke-Bulmahn , **Byzantine Garden Culture**, Dumbarton Oaks, Washington, 2002, ss. 37-67.
- Talbot, Alice-Mary, "Monasticism", ed. Jonathan Harris , **Palgrave Advances in Byzantine History**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 119-132.
- Talbot, Alice-Mary, "The Devotional Life of Laywomen", ed. Derek Krueger, **Byzantine Christianity**, Fortress Press, Minneapolis, 2006, ss. 201-220.
- Talbot, Alice-Mary, "A Monastic World", ed. John Haldon, **The Social History of Byzantium**, Wiley-Blackwell, 2009, ss. 257-278.
- Teal, John E. "The Byzantine Agricultural Tradition", **Dumbarton Oaks Papers**, 25, 1971, ss. 33-59.
- Temkin, Owsei : "Byzantine Medicine: Tradition and Empiricism", **Dumbarton Oaks Papers**, no. 16, 1962, ss. 95-115.
- Tougher, Shaun "Political History", ed. Jonathan Harris , **Palgrave Advances in Byzantine History**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, ss. 24-38.
- Tougher, Shaun, " 'Angelic Life': Monasteries for Eunuchs" , ed. Elizabeth Jeffreys, **Byzantine Style, Religion and Civilization**, Cambridge University Press, New York, 2006, ss. 238-252.
- Treadgold, Warren T., "The Revival of Byzantine Learning and the Revival of the Byzantine State", **American Historical Review**, Vol. 84, Issue 5, December 1979, ss. 1245-1266.
- Vassilaki, Maria, "Icons", ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack , **The Oxford Handbook of Byzantine Studies** , Oxford University Press, New York, 2008, ss. 758-769.

Vryonis, Speros Jr., **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, University of California Press, London, 1971.

Ware, Kallistos, “St Athanasios the Athonite: Traditionalist or Innovator?” ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 3-17.

Wilson, Nigel: “Libraries”, ed. Elizabeth Jeffreys & John Haldon & Robin Cormack, **The Oxford Handbook of Byzantine Studies**, Oxford University Press, New York, 2008, ss. 820-826.

Zachariadou, Elizabeth A., “A Safe and Holy Mountain: Early Ottoman Athos”, ed. Anthony Bryer & Mary Cunningham, **Mount Athos & Byzantine Monasticism**, Variorum, Hampshire & Vermont, 1996, ss. 127-134.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Hıdır Nezih		Bamyacı
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul		28.05.1981
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	İleri		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1995	1998	Fenerbahçe Lisesi
Lisans	2003	2008	Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	2013	2015	Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2013	–	Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar	"Standards of Everyday Life in the Middle Ages and in Modern Times"- Erasmus Intensive Programme - University of Veliko Tarnovo - 11-22 Mayıs, 2014.		
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	nbamyaci@uludağ.edu.tr		
Tarih		28.09.2015	
İmza			
Adı Soyadı		Hıdır Nezih Bamyacı	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	HİDİR NERİH BAMYACI
Tez Adı	BİZANS MANASTIRLARINDA SEKÜLER İŞGÜL İSTİHDAMI (7.-15. YÜZYILLAR)
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER
Anabilim Dalı	TARİH - ORTAĞAĞ
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	Yrd. Doç. Dr. SAHİN KILIÇ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 14.10.2015

İmza : N. Bamyacı

